

Amaç ve Kapsam

AURUM İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kere yayımlanan (Haziran – Aralık) hakemli bir sosyal bilimler dergisidir. Derginin amacı sosyal bilimler ekseninde eleştirel araştırmalar, disiplinlerin sınırlarının dışına çıkan kuramsal tartışmalar ve ampirik analizler için bir tartışma platformu teşkil etmektir. *AURUM* disiplinler arası ve karşılaştırmalı çalışmaları teşvik etmektedir.

AURUM SBD derginin kapsam çeşitliliğini yansıtan özgün makale, kitap eleştirisi, eleştiri makalesi ve yorumlar yayımlanmaktadır. Dergi aynı zamanda özel tematik sayılar hazırlamak üzere konuk editörleri davet etmektedir. Her makale yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer. *AURUM SBD* önceliği yayımlanan çalışmaların sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapacak, güçlü, kuramsal ve/ ampirik niteliklere sahip olmasıdır.

Aims and Scope

AURUM İstanbul Kemerburgaz University Journal of Social Sciences is a peer-reviewed social science journal published biannually (June – December). The aim of the journal is to provide a forum for critical scholarship across the social sciences, for theoretical debates and empirical analyses that move away from narrow disciplinary focus. AURUM JSS strongly encourages interdisciplinary and comparative research.

AURUM JSS publishes original research articles, book reviews, review articles, and commentaries that reflect the diversity of the journal's scope. The journal also invites guest editors for special thematic issues. Each submission goes through a double blind review process. AURUM JSS policy is that published articles make original and strong theoretical and/or empirical contributions in their scholarly fields.

Yazışma ve İnternet Adresi / E-mail and web-sites

e-mail: aurum@kemerburgaz.edu.tr

web: <http://dergipark.gov.tr/aurum>

İletişim / Contact

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Mahmutbey Dilmenler cad. No. 26, 34217 Bağcılar – İSTANBUL

Yayın Aralığı / Publication Frequency: Yılda 2 sayı – 6 ayda bir / Published biannually – every 6 months

Dil / Language: Türkçe – İngilizce / Turkish – English

Yazım Kuralları / Guide for Contributors

<http://aurum.kemerburgaz.edu.tr/tr/sosyal-bilimler-dergisi/dipnot-yazim-kurallari>

Web Tasarım / Web Design

Kemal Tolun

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ali Kılıç

Dizgi / Typesetting

İdeal Kültür Yayınevi

Baskı / Print

Sena Ofset

Yayın Tarihi / Date of Publication

15 Haziran 2017

AURUM

İSTANBUL KEMERBURGAZ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
İSTANBUL KEMERBURGAZ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi / Owner

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Mütevelli Heyeti Başkanı
Istanbul Kemerburgaz University, President of the Board of Trustees
Ali ALTINBAŞ

Genel Koordinatör / General Coordinator

Çağrı ERHAN

Editörler / Editors

Nazan MAKSUDYAN
Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL

Editör Asistanı / Editorial Assistant

Efe SIVIŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Fulya EREKER
Ercan GEGEZ
Ali KILIÇ
Saim KILIÇ
Aysuda KÖLEMEN
Haluk LEVENT
Ahmet Cemil YILDIRIM

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Uğurcan AKYÜZ, Yakın Doğu Üniversitesi
Ali ALP, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ayşegül ALTINBAŞ, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Barrie AXFORD, Oxford University
Ali DAYIOGLU, Yakın Doğu Üniversitesi
Ahmet DIRISS, Tunis University
Devrim ERBİL, Mimar Sinan Üniversitesi
François GEORGEON, EHESS
Boris JELEV, St.Cyril and St. Methodius University
Ahmet Kasım HAN, Kadir Has Üniversitesi
Cemal KAFADAR, Harvard University
Banu KAVAKLI BIRDAL, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Hasan KÖNI, Kültür Üniversitesi
Heinz-Peter MANSEL, Köln University
Antje NÖTZOLD, Chemnitz University
Kaan H. ÖKTEN, Mimar Sinan Üniversitesi
Çınar ÖZEN, Ankara Üniversitesi
Hasan PULAŞLI, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Alessandro QUARENGHI, Milan Catholic University
Şükran ŞIPKA, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Alexandre TOURMAKINE, Orient- Institute

Editörlerin Sorumlulukları ve Yükümlülükleri

AURUM editörleri, derginin yayımlanması kapsamında yürüttükleri tüm faaliyetlerde hesap verilebilirlik ilkesi çerçevesinde hareket etmekle yükümlüdürler. Editörlerin ana hedefi okuyucuların ihtiyaçlarına cevap vermenin yanında AURUM'un akademik niteliğini artırmaktır. Düşünce ve ifade özgürlüğünü desteklemek ve yayımlanan akademik içeriğin güvenilirliğini temin etmek başlıca görevleri arasındadır. Yayımcılık sektöründe yaşanan finansal zorluklar göz önünde bulundurulduğunda, AURUM'u ticari kaygılardan korumak, onun entelektüel ve etik standartlarından ödün vermesini önlemek editörlerin sorumluluğundadır. Editörler, gerekli olduğu durumlarda düzeltme, tekzip ya da özür yazısı gibi metinleri yayımlamayı peşinen kabul ederler. Dergi'nin okuyucuya karşı sorumluluğunun hassas bir mesele olmasına binaen AURUM editörlerinin okuyucuyu herhangi bir araştırma ya da akademik çalışmanın finansal destekçilerini açıklama mecburiyeti bulunmaktadır. Finansal destekçilerin, akademik bir çalışmanın üzerinde herhangi bir etkisi olması durumunda, okuyucu mutlaka bilgilendirilmelidir. Editörlerin akademik bir çalışmayı kabul ya da reddetme süreci öznel değerlendirmelere göre değil, nesnel standartlar çerçevesinde, çalışmanın özgünlüğü ve AURUM'un araştırma alanlarına uygunluğu bağlamında gerçekleştirilir. Makale gönderimleri tamamen demokratik esaslara göre yürütülür ve yapısal bir hata olmadıkça tüm başvurular değerlendirmeye alınır. Bir yazarın, çalışmasına ilişkin AURUM'dan kabul yazısı alması halinde, bu hakkı süreç içinde değişen/göreve yeni başlayan editörler tarafından geri alınamaz. Yazarlara, editoryal değerlendirmelere itiraz etmesini sağlayacak süreçlerin işletilmesi hakkı verilir. Editörlerin, AURUM'da yayımlanacak metinlerin yayımlanmasına dair bir kılavuz hazırlama mecburiyetine binaen AURUM, web sitesinde yer alan yazım kurallarının arkasında durmakla beraber bu kılavuzda herhangi bir değişiklik yapma hakkını mahfuz tutar.

Liabilities and Responsibilities of Editors

AURUM editors are obliged to be accountable for all kinds of activities they engage within the context of publishing the journal. Their main goal is set to respond the need of readers and authors while enhancing the academic performance of the journal. It is their duty to support freedom of opinion and ensure the reliability of the academic content. Considering the financial challenges in publishing sector, the editors are obliged to exclude impacts of any commercial concerns on AURUM not to sacrifice from its intellectual and ethical standards.

They accept in advance to publish any kind of corrections, refutations and excuses when required. The responsibility towards readers is a sensitive issue where the editors should inform about the funder of particular research or other academic work. If the financial supporters of particular research have any impact on a scholarly work, the reader must be informed. Editors' action to admit or reject a scholarly work must be free of subjective criterion but based on objective standards related to its uniqueness/originality and relevance to the research areas of AURUM. The process of receiving application shall be fully democratic where all applications to be considered unless major errors are observed. Once an author receives an acceptance of publishing from AURUM, his/her right cannot be withdrawn in case of an editor change within the process. The authors shall be given an opportunity to initiate an appeal process against any editorial discretion. As editors should offer a guidance of preparing the manuscripts, AURUM stands behind its published 'style guide' and preserves it's right to make revisions.

İçindekiler / Contents

Editörden / Editorial

- VII-VIII Başlarken
Nazan MAKSUDYAN, Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL

Makaleler / Articles

- 1-29 Üçüncü Dönem İstiklal Mahkemeleri ve Erken Cumhuriyet Döneminde "Erkler" Arası İlişkiler
Aslı Yılmaz UÇAR, Esra DİK
- 31-40 Osmanlı Gerileme Paradigmasının Yapısökümcü Analizine Bir Katkı
İbrahim KURAN
- 41-70 6741 Sayılı Kanun Kapsamında Türkiye Varlık Fonu Yönetimi AŞ. ve Türkiye Varlık Fonu Hakkında Bir İnceleme
Batuhan AKTAŞ
- 71-90 İstanbul'da Yaşayan Transların Dışlanma ve Ayrımcılık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma
Görkem AYPAR, Bahar TANYAŞ
- 91-102 Modern Devlet Aklının İnşası Sürecinde Ulusal Kimliği Yaratma Mücadelesi
E. Aras ERGÜNEŞ

Kitap Eleştirileri / Book Reviews

- 103-106 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, 584 s.
Yalın ALPAY
- 107-109 Hakan Kırmımlı, Nicole Kaňçal-Ferrari, *Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yedigârları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları: 01, 2016.
Didem BUHARİ GÜLMEZ

Editörden / Editorial**Başlarken**

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi'nin ilk akademik yayın faaliyeti olarak 2015-2016 akademik yılında yayın hayatına başlayan *AURUM: İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin ikinci yayın yılına girmesi dolayısıyla mutluyuz. Yılda iki kere yayımlanan (Haziran – Aralık) hakemli bir sosyal bilimler dergisi olan *AURUM SBD*'nin amacı sosyal bilimler ekseninde eleştirel araştırmalar, disiplinlerin sınırlarını zorlayan kuramsal tartışmalar ve deneye dayalı analizler için bir tartışma platformu teşkil etmektir. Disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmaları öne çıkarmayı hedefleyen dergimiz, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapacak, güçlü, kuramsal ve/veya deneye dayalı niteliklere sahip makale, kitap eleştirisi, eleştiri makalesi ve yorumlar yayımlamaktadır.

İkinci yılımızın ilk sayısı, derginin kapsam çeşitliliğini yansıtan, sosyal bilimler çatısı altında, tarih, psikoloji, siyaset bilimi, hukuk gibi farklı disiplinlerden beş özgün makaleyi bir araya getiriyor.

Aslı Yılmaz UÇAR ve Esra DİK, "Üçüncü Dönem İstiklal Mahkemeleri ve Erken Cumhuriyet Döneminde 'Erkler' Arası İlişkiler" başlıklı makalelerinde, 1923'den başlayarak 1927 yılında kapatılmalarına İstiklal Mahkemeleri ışığında Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de erkekler arası ilişkilerin gelişimini inceliyorlar.

İbrahim KURAN'ın "Osmanlı Gerileme Paradigmasının Yapısökümcü Analizine Bir Katkı" başlıklı makalesi, on altıncı yüzyılda başladığı iddia edilen ve Osmanlı İmparatorluk ömrünün neredeyse yarısına tekabül eden "gerileme dönemi" söylemini sorguluyor.

Batuhan AKTAŞ'ın makalesi "6741 Sayılı Kanun Kapsamında Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. ve Türkiye Varlık Fonu Hakkında Bir İnceleme", Şirketi ve şirketin yöneteceği Türkiye Varlık Fonunu 6741 sayılı Kanun çerçevesinde inceleyerek, Şirkete ve Fona tanınan muafiyetler ve öngörülen denetim mekanizmalarının işlevselliğini değerlendiriyor.

Görkem AYPAR ve Bahar TANYAŞ'ın makalesi "İstanbul'da Yaşayan Transların Dışlanma ve Ayrımcılık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma", transların yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma deneyimlerini inceleyerek, bu sorunların akademik, toplumsal ve politik söylemlerde daha görünür kılınmasına katkıda bulunmayı hedefliyor.

E. Aras ERGÜNEŞ'in "Modern Devlet Aklının İnşası Sürecinde Ulusal Kimliği Yaratma Mücadelesi" başlıklı makalesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan uluslaşma bilinci, yeni bir ulusal kimlik ve devlet anlayışı yaratma sürecinin içerisinde barındırdığı farklı yaklaşımları tartışmaya sunuyor.

Ayrıca kitap eleştirileri kısmında Yalın ALPAY, Murat Metinsoy'un, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum* adlı çalışmasını, Didem BUHARİ GÜLMEZ ise Hakan Kırımlı ve Nicole Kançal-Ferrari'nin, *Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları* kitabını inceliyor.

Önümüzdeki yıllarda özel sayılar hazırlamayı ve konuk editörler davet etmeyi planlayan *AURUM: İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin, Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarına ve akademik yayıncılık alanına katkılarının sürmesini hedefliyoruz.

Nazan MAKSUDYAN, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
nazan.maksudyan@kemerburgaz.edu.tr

Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
fatos.altinbas@kemerburgaz.edu.tr

ÜÇÜNCÜ DÖNEM İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE “ERKLER” ARASI İLİŞKİLER

Aslı Yılmaz UÇAR,* Esra DİK**

Kısa Özet

İstiklal Mahkemeleri, savaş koşullarında asker kaçaklarını engellemek üzere kurulmuş, savaş dönemi olağanüstü koşulların bir parçasıdır. Ne var ki barış sağlandıktan ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da varlığını korumuş ve bu dönemde rejimi koruma işlevi kazanmıştır. Her iki dönemde de mahkemeler, yargı görev yetkisinin, yürütme ile birlikte yasama organında yoğunlaştığı konvansiyonel sistemin bir parçasıdır. Mahkeme üyeleri Meclis tarafından Meclis üyeleri arasından seçilmekte, mahkeme kararları Meclis tarafından onaylanmaktadır, vb. Bu bağlamda, İstiklal Mahkemeleri erkekler arası ilişkilerde, yasama organında daha sonra da yürütme organında yargı-yetkisinin yoğunlaşmasına neden olan yapılar haline gelmiştir. Konvansiyonel sistemden parlamenter sisteme geçiş ve dönemin güvenlik temelli siyaseti temelinde yaşamada yoğunlaşan yargı yetkisi yürütmeye, Bakanlar Kurulu'na kaymış görünür: İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verme, İstiklal Mahkemesine sevk yetkisi, vb. Bu bağlamda İstiklal Mahkemeleri bu dönemde yürütmeyi yargısal yetkilerle donatarak güçlendiren önemli birer araç haline gelmiştir.

Çalışmanın amacı, İstiklal Mahkemeleri ışığında erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de erkekler arası ilişkilerin gelişimini incelemektir. Çalışma kapsamında, 1923'den başlayarak erkekler arası ilişkiler ve İstiklal Mahkemeleri, özellikle üçüncü dönem İstiklal Mahkemeleri, 1927 yılında kapatılmalarına kadar izlenmektedir. Çalışmada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi taramaları kullanılmış; kuramsal çözümleme için TBMM Zabıt Cerideleri ile Gizli Celse Zabıtları ve araştırma / inceleme yazılarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstiklal Mahkemeleri, erkek ayrılığı, yasama,-yürütme-yargı, güç yoğunlaşması, yargı bağımsızlığı, yürütme erki / gücü, Erken Cumhuriyet Dönemi

The Courts of Independence of Third Generation and the Relation of Powers in the Early Republican Turkey

Abstract

The Courts of Independence (İstiklal Mahkemeleri) were established as a part of the “extraordinary conditions” of the war-period in Turkey to prevent desertions. However the Courts were not abolished even after the settlement of the peace and the proclamation of the Republic but maintained to function as guarding the regime. Courts even before or after the Republican regime should be treated as a symbol of the conventional-parliamentary system that the judicial power is concentrated within the legislative power: the members of the courts are nominated and elected by and among the members of the Parliament, court decisions of death penalty are subject to parliamentary approval, etc. In this context, the Courts of Independence causes the jurisdictional power to concentrate in the legislature. However, through the amendment of the governmental system and the security-oriented politics of the period, the judicial power, concentrated in the legislature appears to have shifted to the Council of Ministers: the decision to establish the Independence Court, the

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi İİSBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, asli.ucar@kemerburgaz.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, esradik@mersin.edu.tr

authority to refer to the Court of Independence, etc. In this context, the Court of Independence has become an important means of equipping and strengthening the executive with judicial authorities in this period.

The main aim of the study is to grasp relation of powers in the light of the Courts of Independence. In the scope of the study, from 1923 onwards, power relations and the Independence Courts, especially the third-generation Independence Courts, were followed until they were closed in 1927. In the study, the records of the Prime Ministry Republic Archives were used; for the theoretical analysis, TGNA Memorandum and Secret Session Memories and research / review were exploited.

Keywords: The Court of Independence, separation of power, executive-legislative-judicial branch, concentration of power, judicial independence, executive power, Early Republican Era in Turkey

Giriş

1923 ile 1927 yılları arasındaki Üçüncü Dönem İstiklal Mahkemeleri 1923 yılı öncesindeki “savaş” koşullarının “olağanüstü” mahkemeleri değil; 1923 sonrasında “barış” koşullarına geçilmekle birlikte, varlığını koruyan “olağanüstü” mahkemelerdir. 1923 sonrası mahkemeler, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkiler ve yargısal yetkilerin yürütmede toplanması ve gücün yürütmede merkezileşmesi sürecini çözümlenmek üzere bir araç olarak ele alınacaktır.

İstiklal Mahkemelerinin Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak dönemselleştirilmesinin temelinde işlev farklılıkları yatmaktadır. Koçin’in belirttiği üzere “Cumhuriyet öncesinde kurulan mahkemeler genel anlamda Anadolu’nun işgalden kurtarılması ve BMM Hükümeti’nin otoritesinin sağlanması konularında çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Cumhuriyet sonrasında kurulanlar ise Millî Mücadele’nin önde gelen isimleri arasında baş gösteren siyasi çekişmeler ve inkılaplar çerçevesinde faaliyet gösterdiği izlenimini vermektedirler.”¹

Erken Cumhuriyet döneminde, liberal devlet teorilerinin temelini oluşturan yasama yürütme ve yargı arasındaki *erkler ayrılığı* ve erkler arası ilişkilerde *yargının bağımsızlığı* ilkelerinin uygulamaya geçtiğinden bahsetmek güçtür. Tüm yetkilerin, 1920’de kurulan Meclis’te toplandığı Meclis Hükümeti sisteminden, zaman içerisinde parlamenter rejime evrilen süreçte Meclis’den ayrılan ve güçlenen yürütme, özellikle 1924 sonrasındaki sıkıyönetim ve rejimi koruma refleksine dayanan dönemin güvenlik temelli siyaseti temelinde yargı yetkilerini de kendisinde toplamıştır.

Çalışmanın amacı, erken Cumhuriyet döneminde erkler arası ilişkileri çözümlenmektir. Bu doğrultuda, İstiklal Mahkemeleri bir örnek olay olarak seçilmiş; İstiklal Mahkemeleri eksenindeki tarihsel gelişmelerle erkler arası güç kayması ve yürütmede güç yoğunlaşması takip edilmiştir. Çalışma kapsamında, Cumhuriyet sonrasında kurulan İstiklal Mahkemelerinin kuruluş - işleyişi ve uygulamaları yasal ve yönetsel düzenlemeler ile yasama organı içindeki çatışmalar temelinde erkler arası ilişkiler incelenmiştir.

1 Abdülhakim Koçin, *İstiklal Mahkemeleri 1. Cilt*, (TBMM: Ankara, 2015), s.XIII.

1920 – 1923 Meclis Hükümeti Sistemi - Birinci ve İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri

23 Nisan 1920'de "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" [olağanüstü yetkilere sahip] olan Büyük Millet Meclisi (BMM) toplanmış ve 1 sayılı "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye Kararı" ile Meclis hukuksal varlık kazanmıştır.² Meclis, egemenliğe sahip çıkmak adına tüm yetkilerin yoğunlaştığı olağanüstü yetkilere sahip bir yapı olarak doğar. Ancak Meclis'te yoğunlaşmış yetkilerden yürütme yetkisinin devredileceği, Meclis'in kendi içerisinde bir yürütme organının doğması da gerekli görülmüştür. Nitekim Meclis'in üçüncü birleşimde bir "icra vekilleri heyeti" [bakanlar kurulu] kurulması konusunda Meclis'e teklifler sunulmuştur. Öncelikle kurulacak icra vekilleri heyetinin geçici olacağına dair bir uzlaşma vardır ve geçici de olsa bir icra vekilleri heyeti kurulmasına ilişkin farklı üç teklif gelmiştir. 1) Mustafa Kemal Paşa'nın "İcra Vekilleri" teklifi; 2) Celaleddin Arif Bey'in "Muvakkat İcra Vekilleri" teklifi; 3) Tokad Mebusu Nâzım Bey ile arkadaşlarının "Mecliste her kısmı idarî için birer encümen teşkili ile bu encümenlerin aksamı idareyi murakabe etmesine ve bütün mesuliyeti deruhde eylemesine" ya da kısaca yürütme yetkisinin encümenler eliyle kullanılmasına dair teklifi.³

İcra Vekilleri Heyeti'nin kurulmasına ilişkin Meclis Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Meclis içerisinde ayrı bir "yürütme organı"nın doğmasına kuşku ile yaklaşılmaktadır. Öyle ki Mustafa Kemal'in icra vekilleri oluşturulmasına dair teklifine getirilen eleştirilerin temelinde kalıcı bir hükümetin yerleşeceği endişesi yatmaktadır. Endişe, Anayasa Hukukçusu Celaleddin Arif Bey'in önerisiyle giderilmiş görünür ve söz konusu öneri kabul edilir. Celaleddin Arif Bey, Mustafa Kemal'in önerdiği "vekâlet kurulum" teklifine yönelik henüz zamana gereksinim duyulduğunu, bu sürede idari işlerin aksamaması adına on beş kişilik bir encümen teşkil edilmesine, bu encümenin konuya dair detaylı bir araştırma yapmasına ve araştırma sonucunda bir kanun tasarısı hazırlamasına gerek duyulduğunu belirtir. Celaleddin Arif Bey, bu kanun çalışması tamamlanıncaya kadar "muvakkat" [geçici] bir icra vekilleri heyetinin görevlendirilmesini; kanun kabul edildikten sonra da icra vekilleri heyetinin kanun gereğince yeniden örgütlendirilmesini önermiştir.⁴ Bu öneri doğrultusunda 25 Nisan'da içeriği yalnızca "kuvve-i icraiye teşkiline karar verildi" şeklinde düzenlenen, 5 sayılı "Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Heyet-i Umumiye Kararı" alınmıştır.⁵ Söz konusu Karar, yürütme organının ilk hukuki dayanağıdır. Ne var ki, yürütme organının nasıl teşkil edileceğine dair kanuni boşluk devam etmektedir. Bu doğrultuda, 2 Mayıs'ta "İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" kabul edilir. Kanun ile İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk maddede sayılan farklı işleri görmek üzere "on bir zattan" oluşacağı; vekillerin (zatların) Meclis içerisinde ve Meclis tarafından "ekseriyeti mutlaka" [mutlak çoğunluk] ile seçileceğini hükme bağlamıştır.⁶

Mayıs ayında benimsenen Kanun çerçevesinde yürürlüğe giren, Meclis'in kendi üyeleri arasından tek tek icra vekillerini seçmesine dayanan işleyişte bir takım sorunlar baş göstermiştir. Vekillerin istifası sonrasında aday çıkmaması, adayın Meclis tarafından seçilememesi, icra vekilleri heyeti arasında uyumsuzluk, vb. gibi sorunlar nedeniyle icra vekillerinin seçimine ilişkin bir düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Buna istinaden 4 Kasım'da kabul edilen 47 sayılı "İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun" ile icra

2 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC) Devre:1, İcra Senesi:1, C:1, İcra:1, 23 Nisan 1336 [23 Nisan 1920].

3 TBMM ZC Devre:1, İcra Senesi:1, C:1, İcra:3, 25 Nisan 1336 [25 Nisan 1920].

4 TBMM ZC Devre:1, İcra Senesi:1, C:1, İcra:3, 25 Nisan 1336 [25 Nisan 1920].

5 TBMM ZC Devre:1, İcra Senesi:1, C:1, İcra:3, 25 Nisan 1336 [25 Nisan 1920].

6 TBMM ZC Devre:1, İcra Senesi:1, C:1, İcra:9, 2 Mayıs 1336 [2 Mayıs 1920].

vekillerinin Meclis Başkanı tarafından Meclis üyeleri arasından göstereceği adaylar arasından seçilmesi şeklinde değiştirilmiştir: “İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis azalarından göstereceği namzetler meyânında [adaylar arasından] ekseriyeti mutlaka ile intihap olunurlar”⁷

1920 yılında kurulan Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplamakta ve Meclis Hükümeti Sistemini benimsemektedir. Meclis vekâlet vererek kendi içinden her bir hizmeti temsil eden vekillerden oluşan (tek başına ve heyet olarak sorumlu) bir heyeti yine kendi içinden seçmektedir. Bu hükümet sistemi, 1921 Anayasası ile güvence altına alınmıştır. 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiş, 2. maddesinde yer alan “İcra kudreti [yürütme gücü] ve teşri salâhiyeti [yasama yetkisi] milletın yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder [görünür ve toplanır]” ifadesi ile güç-birliği ilkesi benimsenmiştir.⁸ BMM tek egemen / yetkili organdır ve diğer tüm yetkiler onun vesayeti altındadır. İcra Vekilleri Heyeti de BMM’den doğan ve ona bağımlı, denetimi altında çalışan *kurul tipi* bir organdır.

Yukarıda aktarılan kuruluş özellikleri itibarıyla, yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis çatısı altında toplandığı söz konusu tarihsel dönem, tam anlamıyla bir Konvansiyon özelliği taşımaktadır.⁹ Nitekim Fransa’daki Meclis Hükümeti sistemine benzer şekilde “23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme ve hatta yargı yetkilerini elinde bulunduran bir organ olarak doğmuştur.”¹⁰

BMM’nin kabul ettiği 2 sayılı “Hiyanet-i Vataniye Kanunu” Meclis’i yargısal yetkilerle donatır. Vatana ihanet suçunu düzenleyen Kanun gereğince “Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren [sözlü veya filli veya yazılı] muhalefet veya ifsadatta [fesatlıkta] bulunan kessan [insanlar] haini vatan” addolunacaktır ve vatan haini ilan edilen kişilerin yargılamasında yetki bidayet ceza mahkemeleri veya en yakın mahkemede olacaktır.¹¹ Ancak savaş koşulları altında asker kaçaklarının önlenmesi büyük bir sorun teşkil etmekte ve söz konusu Kanun’un yeterli olmadığı gerekçesiyle yeni bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkar ve 21 sayılı “Firariler Hakkında Kanun” kabul edilir.¹²

İstiklal Mahkemelerinin temel özelliği Meclis içerisinden doğmasıdır, Mahkemeler 3 üyeden oluşmakta ve üyeleri Meclis içerisinden seçilmektedir. Mahkeme sayısı ve kurulacakları bölgeler *icra vekilleri heyetinin teklifi* üzerine yine Meclis tarafından belirlenecek, yürütme yetkisi de doğrudan BMM’ye ait olacaktır. Askeri ve sivil memurlar mahkemelerin emrine verilmiştir. Mahkeme kararları, “BMM adına” uygulandığı için, her normun üstünde kabul edilecektir.¹³

“İstiklal Mahkemeleri Teşkilî Hakkında Heyeti Umumiye Kararı” ile de şekli şartlar yerine getirilmiş ve bölgeler belirlenmiştir.¹⁴ Ancak bu karar alınırken, Meclis’te İstiklal Mahkemelerine yönelik eleştirilerin yoğun

7 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:1, İçtima:94, 4 Teşrisani 1336 [4 Kasım 1920].

8 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:7, İçtima:135, 20 Kanunisanı 1337 [20 Ocak 1921].

9 Fransa’da 1792-1795 yılları arasında kurulan Konvansiyon Meclisi, Meclis Hükümeti sisteminin ilk örneğidir ve Fransa’da da bu dönemde “yasama, yürütme ve hatta yargı kuvvetleri” bir meclisin elinde toplanmıştır (Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 4. Baskı, (Bursa: Ekin Kitap Yayınları, 2004).

10 Mehmet Turhan, “Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, *AÜ SBF Dergisi*, 46/1 (1991):457.

11 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:1, İçtima:7, 29 Nisan 1336 [29 Nisan 1920].

12 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:63, 11 Eylül 1336 [11 Eylül 1920].

13 Nuray E. Keskin, “1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilti*, s.195-453, Ed: Nuray E. Keskin (Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012), s.245.

14 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 18 Eylül 1336 [18 Eylül 1920].

bir şekilde açığa çıktığı da görülmektedir. Teklif 14 bölgede mahkemelerin kurulmasını öngörmektedir. Meclis üyelerinin büyük bir kısmı bu mahkemelerin birer *ceph*e gerisi mahkemesi niteliği taşıdığı ve ivedilik taşımayan bölgelerde kurulmasının da yersiz olduğu fikrindedir. Bu nedenle bazı vekiller bölgelerin, mahkemelerin kuruluş amacını aşmayacak şekilde belirlenmesi gerektiğini öne sürmektedirler.¹⁵

HAMDÎ NAMİK BEY (İzmit) — “Efendim Hasan Fehmi Bey biraderimizin buyurduğu gibi biz, istiklâl mahkemelerini, yalnız cephe gerilerinde ifayı vazife etmek üzere kabul ettik. Şimdi on dört mahkeme teşkiline lüzum yoktur. Esasen bu mahkemeler sabit değil, seyyar bir vaziyette bulunacaklar. Binaenaleyh, bendeniz bütün cephe gerilerinde olmak üzere Konya, Eskişehir, Isparta, Bolu’da teşkilini muvafık buluyorum ve tabii buralara mücavir ve muhat olan [komşu ve bitişik] kaza ve livalar da oraya merbut olur [bağlı]. Yalnız dört mahkemenin şimdilik teşkili kâfidir. On dört mahkemeye üç kişiden kırk iki kişi eder. Kırk iki kişi gittikten sonra bu Meclis tabiatıyla inhilâl eder [dağılır]. Bunu nazarı dikkati âlinize arz ederim.”

Mahkeme üyelerinin seçiminde çekimseler çok olması İstiklal Mahkemelerine temkinli yaklaşımı göstermektedir. Hamdullah Suphi, “Arkadaşlar, bu kanun, müzakere edilirken nokta-ı nazarı söylemişim, istiklâl mahkemeleri kanununun, arkadaşlarımız arasından teşkiline ait olan en son maddesi yavaş yavaş vicdanlarımızda bir hata şeklini almağa başlamıştır. Evvelâ 14- müstenkif varken bilahare bu adedin 67’ye çıkması, müthiş olan hatanın tarafımızdan idrak edildiğine gayet güzel bir delildir ve bunda mesut olmalıyız” diyerek rahatsızlığını ifade etmektedir.¹⁶ Söz konusu itirazlar doğrultusunda, mahkemelerin kuruluş amacının ordunun cephe gerisinde takviyesi olarak görülmekte; mahkemelerin *geçici* olduğu vurgusu ağır basmaktadır.

1921 yılının Ocak ayında kabul edilen Teşkilatı Esasiye Anayasası’nda yargı gücü / yetkisi ayrıca düzenlenmemiştir.¹⁷ 1921 Anayasasının düzenlemediği konularda 1876 Kanunî Esasının hükümleri yürürlüktedir iddiası ise uygulamada karşılığını bulamamıştır.¹⁸ Söz konusu olağanüstü koşullarda, yargı yetkisi de Meclis tarafından kullanılmaya devam etmektedir.

1921 yılının ikinci yarısından sonra ise dönem koşullarında bir yenilik ortaya çıkar. 144 sayılı Başkomutanlık Kanunu olarak bilinen “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine dair Kanun” kabul edilir.¹⁹ Buna göre “Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin [sağlamlaştırmak] hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mezundur [kullanmaya yetkilidir].” Meclisin denetim yetkisi saklı tutulmakla birlikte Başkumandanlık sıfatı yasama, yürütme ve yargı yetkisini kendi uhdesinde toplamaktadır. İstiklal Mahkemeleri de bu süreçte Başkumandanın emri ile kurulmuş ve onun denetiminde hareket etmiştir.

Başkumandanlık yasası kabul edilmeden hemen önce, yeniden alevlenen asayiş meselesiyle Temmuz 1921’de kurulan İstiklal Mahkemeleri için hazırlanan bir talimatnamenin reddi bu mahkemelerin sınırlandırılması

15 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 18 Eylül 1336 [18 Eylül 1920].

16 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:70, 22 Eylül 1336 [22 Eylül 1920].

17 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:7, İçtima:135, 20 Kanunisani 1337 [20 Ocak 1921].

18 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, (Bursa: Ekin Kitap Yayınları, 2007), s. 32.

19 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:2, C:12, İçtima:62, 5 Ağustos 1337 [5 Ağustos 1921].

konusundaki hassasiyeti de göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Çelik'in belirttiği üzere "söz konusu talimatnamenin reddedilmesiyle, İstiklâl Mahkemelerinin işlemlerinin birleştirilmesi ve adliye, askeriyeye ve mülkiye ile ilişkilerinin tayin edilmesine dair öneri de reddedilmiştir. Bu da, İstiklâl Mahkemelerinin görev, yetki ve sorumluluklarının yargılama yetkilerini kısıtlayacak şekilde tayin edilemeyeceğini; mahkemelerin adli ve icrai vasıflar üstlendiklerini göstermiş ve Meclis'te uzun tartışmalar yaratmıştır."²⁰

1922 Temmuz'unda Başkumandanlık Kanununun süresiz uzatılması ve daha sonra bu yetkinin kullanılmasında Mustafa Kemal'e belirli aralıklarla görev uzatımı gerçekleştirilmesi sürecinde Meclis içi tartışmalara rastlanmaktadır. 1922 yılından itibaren İstiklâl Mahkemelerinin görevlerini adli mercilere bırakması gerektiği üzerine bir isteğin olduğu gözlemlenmektedir. İcra kuvvetinin güçlenmesi ve toprakta örgütlenmesine ilişkin öneriler bu tarihten itibaren daha belirgin hale gelmiştir.

Ancak Meclis Hükümeti sistemi taraftarları bu tarz girişimleri engelleyen bir karakterdedir. Özellikle işgalden kurtulan bölgelerde yönetsel örgütlenme konusu gündeme geldiğinde, bu tartışma adli yönetime de yansımış ve İcra Vekilleri Heyeti'nin önerdiği seyyar mahkemelerin karşısına İstiklâl Mahkemeleri ısrarla savunulmuştur. "Muvakkat Mahakimi Cezaiye Teşkiline dair Kanun Lâyihası"nın reddedilmesi, İstiklâl Mahkemelerinin hukuki şahsiye davalarına bakamayacağı yönünde itirazlar Meclis Hükümetinin gücünü savunan bakışı yansıtmaktadır.²¹ İstiklâl Mahkemeleri yerine Adliye Vekâletince tesis edilecek adli teşkilatın işgalden kurtarılan bölgelere gönderilmesi tartışmaları sonuçsuz kalmış, 6 Aralık'ta işgalden kurtarılan bölgelere üç İstiklâl Mahkemesi gönderilmesine karar verilmiş; İstiklâl Mahkemelerinin hangi mıntıkalara gönderileceğine karar verme yetkisi İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakılmıştır.

1924 – 1927 Parlamenter Sisteme Geçiş Süreci - Üçüncü Dönem İstiklâl Mahkemeleri

Üçüncü Dönem İstiklâl Mahkemeleri, 1923 sonrasında kurulan dört mahkemeyi kapsamaktadır. Mahkemelerin adları, görev bölgeleri ve ilgili diğer bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1 Üçüncü Dönem İstiklâl Mahkemeleri

Mahkeme Adı	Görev Bölgeleri	Kuruluş Mevzuatı	Kaldırılış Mevzuatı
Elcezire İstiklâl Mahkemesi	Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elazığ, Malatya	25/01/1923 tarihli 335 numaralı Meclis Kararı	11.05.1923
İstanbul İstiklâl Mahkemesi	İstanbul	08/12/1923 tarihli 50 numaralı Meclis Kararı	30/01/1924 tarihli 69 numaralı Meclis Kararı
Şark İstiklâl Mahkemesi	Harekât-I Askeriye Mintikası	04/03/1925 tarihli 117 numaralı Meclis Kararı	07.03.1927 (Görev süresi uzatılmadığından)
Ankara İstiklâl Mahkemesi	Harekât-ı Askeriye Mıntıkası Haricinde Kalan İller	04/03/1925 tarihli 117 numaralı Meclis Kararı	07.03.1927 (Görev süresi uzatılmadığından)

Kaynak: Abdülhakim Koçin. *İstiklâl Mahkemeleri*, 1. Cilt (TBMM: Ankara, 2015).

²⁰ Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1919-1928 Cilt I*, s.453-923, Ed: Nuray E.Keskin (Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012), s.568.

²¹ Fatma Eda Çelik, "1922: Yeni Türkiye'yi Kuracak Zafer için Beşeri ve Mali Kaynakların Yönetimi", *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1919-1928 Cilt I*, s.923-1327, Ed: Nuray E. Keskin (Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012), s.1004.

İlk kurulan mahkeme Elcezire Mahkemesidir. 20 Ocak 1923 tarihli Meclis Genel Kurulu'na İcra Vekilleri Heyeti reisi imzasıyla iki tezkere gelir. Tezkerelerin ilkinde "merkezi Elcezire mıntakası olmak ve sırf askeri firariler muamelâtına müteallik [muhakemesine ait olmak] olmak üzere bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi" kararlaştırılmakta ve ikincisinde de İstiklal Mahkemesinin görev alanı belirlenmektedir. "Merkezi Diyarbekir'de olmak üzere teşkiline lüzum görülen İstiklal Mahkemesinin daire-i faaliyetinin Elcezire Cephesi mıntakâsının ihtiva ettiği Diyarbekir, Bitlis, Elâziz vilayetleriyle Malatya, Urfa, Mardin, Siverek, Erganimadeni, Gene, Muş, Siird livalarına münhasır bulunması" talep edilmektedir.²²

Gizli Celsede açıklama yapan İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey Musul bölgesinde asker kaçaklarının artması nedeniyle acil bir önlem almanın gerekli olduğunu bildirir. Askeri Ceza Kanunu yeterli olamamakta; son çare olarak İstiklal Mahkemesi kurulması düşünülmektedir.²³ Açıklama üzerine, İstiklal Mahkemesinin görev alanının İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 3/A maddesi kapsamında sadece firari askerleri kapsamaması durumunda İstiklal Mahkemesinin kuruluşuna destek verilmiştir. 22 Ocak 1923'de İcra Vekilleri Reisi imzasıyla gelen takrirler Meclis Kararı olarak kabul edilmiş, 335 sayılı Meclis Kararı'nda yalnızca "Elcezire İstiklal Mahkemesinin teşkiline karar verildi" ibaresi yer almıştır.²⁴

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına dair gündem ise Başvekil İsmet Paşa tarafından 8 Aralık 1923 tarihli Gizli Celse'de gündeme getirilmiştir.²⁵ Sözlü olarak sunulan teklifte İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasından bahsedilir. İsmet Paşa'nın izahatından sonra Meclis Başkanı "İstanbul Vilayeti hududuna münhasır [sınırlı] olarak o hudud dahilinde -İstiklâl Mahkemesine ait kanunla- İstiklâl Mahkemelerinin görebileceği ceraimi görmek üzere, o mıntaka dahiline bir İstiklâl Mahkemesi göndermekden ibarettir. Teklif budur." şeklinde okunan teklif kabul edilir. İstanbul İstiklal Mahkemesini kuran 50 sayılı Meclis Kararı'nda mahkemenin teşkili ile birlikte üye seçimlerinin sonuçları da yer almıştır.²⁶

"İstanbul ve mülhakatında [bağlılarında] bir İstiklâl mahkemesi teşkiline dair 8.12.1339 [1923] tarihli altmış dördüncü içtimain ikinci hafi [gizli] celsesinde Heyeti Vekile tarafından gösterilen lüzuma binaen İstanbul ve mülhakatında bir istiklâl mahkemesi teşkili takarrür etmiş [kararlaştırılmış] ve üçüncü aleni celsede icra kılınan intihabat neticesinde mahkeme-i mezkûr riyasetine [başkanlığına] 102 rey ile İhsan Bey (Cebelibereket), Müddeiumumiliğine [savcılığa] 105 rey ile Vasıf Bey (Saruhan), âzalıklarına 116 rey ile Refik Bey (Konya), 109 rey ile Asaf Bey (Hakkârî) ve 106 rey ile Cevdet Bey (Kütahya) intihap edilmişlerdir."

İstiklal Mahkemesi'nin görev alanı ve kapsamı ise daha sonra Müşterek Encümen tarafından belirlenecektir.²⁷

²² TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:3, C:26, İçtima:177, 20 Kanunisanı 1339 [20 Ocak 1923].

²³ "Görüşmelerden anlaşılan bir konu yöreye gönderilen askeri teçhizatın kaçak askerlerle azalmasıdır. Bir başka sıkıntı da çok sayıda silahın yöredeki aşiretlerin eline geçmesi ve bunun da yörenin güvenliği için tehlike oluşturmalarıdır. Görüşmelerde yöre halkının asla bir ayaklanmaya gitmeyeceği, askerlerin hıyanetten değil cahillikten firar ettikleri ifade edilmiştir. Özellikle yöredeki ağalar bu askerlerin silahlarına el koyup yanlarına aldıklarından dolayı askerlerin de kaçmaya cesaret ettikleri, kimi ağaların mevcudu 2000'e yaklaşan silahlı kuvveti olduğu dile getirilmiştir. Bu ağalar ve ellerindeki silahlara el konulmadan askerlerin firarının önüne geçilemeyeceği savunulmuştur" (TBMM Gizli Celse ZC Devre:1, İçtima Senesi:3, C:3, İçtima:177, 23 Kanunisanı 1339 [23 Ocak 1923]).

²⁴ TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:3, C:26, İçtima:180, 25 Kanunisanı 1339 [25 Ocak 1923].

²⁵ TBMM Gizli Celse ZC Devre:2, İçtima Senesi:3, C:4, İçtima:64, 8 Kanunuevvel 1339 [8 Aralık 1923].

²⁶ TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:64, 8 Kanunuevvel 1339 [8 Aralık 1923].

²⁷ TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 13 Kanunuevvel 1339 [13 Aralık 1923].

“İstanbul’a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi hakkında Hükümet namına İcra Vekilleri Heyeti Reisi İsmet Paşa Hazretleri tarafından celse-i hafiyede serd [söz edilen] ve Meclisi Âlice kabul olunan mütalâatın ihtiva ettiği esbab-ı mucibe-yi [gerekçeyi] esasî müzakere ittihaz eden [esastan görüşen] Müşterek Encümen 31 Temmuz 1338 [1922] tarihli ve 149 numaralı İstiklâl Mahakimi Kanununun ihtiva ettiği ahkâmı nazarı dikkate alarak İstanbul vilâyeti hududu dâhilinde hakkı kazayı haiz olmak üzere Meclisi Âlice teşkil ve İstanbul’a izam olunan [yollanan] İstiklâl Mahkemesinin kanunu mezkûrun üçüncü maddesindeki «B» fıkrasının mâtufünaleyhi olan 29 Nisan 1336 [1920] tarihli ve 2 numaralı Hıyaneti Vatanîye Kanununa temas eden ef’al-i memnuaya İstiklâl Mahakimi Kanununun 4 ncü ve 5 nci maddeleri mucibince hasrı salâhiyetini icabî hal ve vaziyete kâfi ve mutabık addeylediğini Heyeti Celileye arza karar vermiştir.”

Mazbata çerçevesinde İstanbul ili sınırlarında yetkili olacak ve sadece İstiklâl Mahakimi Kanunu’nun 3/B maddesinde belirtilen Hıyaneti Vatanîye Kanunu kapsamındaki suçlara bakacaktır. Nitekim mahkemele- rin kurulmasındaki amaç, 1 Kasım 1922’de ilan edilen saltanatın kaldırılmasına muhalif hareketlerin bir an evvel tasfiye edilmesidir.

Encümen mazbatasında Mahkemenin yalnızca İstiklâl Mahakimi Kanunu’nun 3/B’deki suçlara bakması teklif edilmekteyken, “müzakereler sonucunda Antalya mebusu Rasih Efendi’nin ilgili fıkraları birbirinden ayırmanın bir anlamı olmadığı ve tüm fıkralarda İstanbul İstiklâl Mahkemesi’nin yetkili olması gerektiği yönündeki teklifi Heyeti Umumiye kararı olarak kabul edilecektir.”²⁸ Meclis’in 52 sayılı Kararı ile “İstanbul İstiklâl Mahkemesi heyetinin, İstiklâl Mahkemesi Kanununun üçüncü maddesindeki fıkralarda muharrer esaslarla salâhiyettar kılınması” sağlanacaktır.²⁹

“İstanbul istiklâl mahkemesi heyetinin, istiklâl mahkemesi kanununun üçüncü maddesindeki tekmiil [tüm] fıkralarda muharrer esaslarla salâhiyettar kılınması hakkında Antalya mebusu Rasih Efendinin takriri 13.XII.1339 [1923] tarihli altmış yedinci içtimain üçüncü celsesinde kabul edilmiştir.”

Olayların patlak noktası “Ağa Han” olayı olmuştur. Ağa Han adlı kişi 1923 Aralığında İsmet Paşa’ya halifelî- ğin kaldırılmaması yönünde bir talep mektubu göndermiş; söz konusu mektubun İsmet Paşa’ya ulaşma- dan önce İstanbul basınında (*Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr*) çıkması gerginliğe neden olmuştur.³⁰ Konu, İsmet Paşa tarafından gizli celsede aktarılmış ve İsmet Paşa, konunun halifelik ve saltanatla ilgili bir pro- paganda olduğunu, içinde İngilizlerin de parmağı olmasından dolayı “herkese gösterilecek şekilde bastırılmasının gerektiğini, böylece tekrar propaganda yapmaya niyet edilemeyeceğini” belirtir.³¹

“Hıyanet-i vatanîye için Meclisi Âliden hususiyile fevkalâde bir tedbir olmak üzere kanunun verdiği salâhiyete binaen İstanbul’a bir İstiklâl Mahkemesinin gönderilmesi ve bu İstiklâl Mahkemesinin meseleye vaz’iyed ederek seri bir surette takibat yapmasını, mevzuubahis olan hıyanet-i vatanîye cürmü ve bu cürmün dâhilde ve hariçte ihtilâtı ve tertibatı hakkında memleketi tenvir etmesini teklif ve arz ederim.”

28 Aydın, “1923: Savaşın Sonu...”, s. 1382.

29 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 13 Kanunuevvel 1339 [13 Aralık 1923]

30 Aybars’dan akt. Recep Aydın, “1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilti*, s.923-1327, Ed: Nuray E. Keskin (Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012), s.1380.

31 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:64, 8 Kanunuevvel 1339 [8 Aralık 1923]den akt. Aydın, “1923: Savaşın Sonu...”, s.1381.

Teklifin görüşülmesinde iki nokta dikkat çekicidir. Öncelikle Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki davaların bidayet mahkemelerinde görülebileceği ve İstiklal Mahkemesine gerek olup olmadığı sorgulanır. Hüseyin Rauf Bey, konunun İstiklal Mahkemesi ile hallinin diğer mahkemeleri yetersiz görmekten mi kaynaklandığını soracak; Müşterek Encümen mazbatasında verilen yetkilerle sınırlı kalınması gerektiğini söyleyecektir (oysa mazbatada belirtilen 3/B maddesi dışında tüm alanlarda yetki kullanması kabul edilmiştir). Hüseyin Rauf Bey, söz konusu mazbatanın “vicdanı duyguların hiçbir kayda tabi olmadan, siyaset gözetilmeden” konuşulan gizli celselerde görüşülmesini uygun bulmadığını ifade edecek ancak Müşterek Encümen mazbatasının kabulünü önerecektir:³²

“Ağa Han ile Emir Mehmet Ali’nin mektubunun neşrini casusluğa teşmil etmek, emniyeti dâhiliye ve hariciyeye teşmil etmek ve hepsini bu mahkemeye vermek zıt teşkil eder... aynı hükümete bulunan Adliye Vekilinin çıkıp buraya, arkadaşların dediği gibi, Divanı Harplerimiz lâıyk değildir, mahakimimiz lâıyk değildir, Adliye memurlarımız şayanı itimat değildir diyor mu?... Cumhuriyetimiz aleyhinde olan ve hâkimiyeti milletten alıp ahara vermek şeklinde bir harekete karşı teşkil edilmiş bulunan İstiklâl mahkemesinin salâhiyet ve vazifesi tamamen müşterek encümenin teklif ettiği mevadda münhasır olmalıdır... Deruhte eden arkadaşlara muvaffakiyet ve her umurda isabet temenni etmekle beraber, Meclisi Âlinizden de maksadı temin edecek olan müşterek encümen mazbatasının kabulünü istirham ederim.”

1923 yılından sonraki eleştiriler, mahkemelerin *süreklilik* arz etmesi üzerinedir. Özellikle mahkemelerin süre uzatımlarının kararlaştırıldığı dönemlerde, mahkemelerin artan görevlerine de bir sınırlama getirme önerisi ortaya çıkmaktadır. 13 Aralık 1923 günlü içtimada görüşülen İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin görevleri Meclis içerisinde bu eğilimleri yansıtmaktadır:³³

MUSA KÂZİM EFENDİ (Konya) — “Muhterem arkadaşlar, malûmu âlinizdir ki İstiklâl Mahkemeleri fevkalâde zamanlarda ihtilâl her taraftan sarmış mahsur bulunduğumuz zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi maneviyesine kavlen, fiilen, ve tahiren isyanı mutazammın hıyaneti vataniye cürümlerini muhakeme için ihdas [kurulmuş] ve kabul edilmişti. Ordunun takviyesi lüzumuna dair hâsıl olan kanaati umumiyesinde ordudan firarı ve bakayanın da muhakemeleri İstiklâl mahkemelerine tevdi edildi. Bazı zamanlarda İstiklâl mahkemeleri pek çok vezaife müdahale ederek ceraimi adiyeyi dahi muhakeme etmek kadar ihtilatı [karışıklığı] hâsıl oldu. Onun için de birçok şikâyetler meydana çıktı. Bunun için son kanunda İstiklâl mahkemeleri tadil ve kısmen ıslah edildi ve denildi ki, İstiklâl mahkemelerine verilecek salâhiyet Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tayin ve tahdit edilmelidir [sınırlanmalıdır], tasrih edilmelidir [açıkça belirtilmelidir]. Bu suretle kabul edilen kanunun şekli karargir oldu. Malumu âlinizdir ki İstiklâl mahakimi fevkalâdedir, kararları katidir, nihaidir, temyiz, istinaf gibi turuku adliyeye tabi değildir. Herhangi bir mahkemenin adalet etmesi asıl, fakat hata etmesi de muhtemeldir. Hürriyeti şahsiyeyi takyit eden, hukuku tabiiyeyi tağyir ve tahdit eden herhangi bir ceza muhtemel olsa dahi çok ağırdır. ...O halde zarureten kabul edilen İstiklâl mahkemesinin hedefi iştigali ve mabihiliştigali ne olması lâzımdır? Doğrudan doğruya maksut bizzat ve Meclisin şahsiyeti maneviyesine matuf, şekli Hükümete müteveccih ceraimi [Hükümet şekline yönelik

32 TBMM GC ZC Devre:2, İçtima Senesi:3, C:4, İçtima:64, 8 Kanunuevvel 1339 [8 Aralık 1923].

33 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 13 Kanunuevvel 1339 [13 Aralık 1923]

suçları] kal ve imha için istiklâl mahkemelerini intihap ettik ve gönderdik. Bununla bol bol meşgul olabilir. Bunun haricinde mesaili adiyeye veya herhangi bir cürüm için salâhiyeti pek vasi, hata etmesi belki yüzde bir ihtimal olsa bile vicdanları tedhiş edebilecek [dehşete düşürecek] derecede kati hükümler verecek olan bir mahkemenin hâkimlerine pek bol salâhiyet vermek suretiyle hatayı tevhit etmek lüzumu yoktur. Zaruret Mecliste hâsıl olmalıdır. Bu zaruret yoktur. Hiç şüphe yok ki, biz mevcudiyeti muhafaza için zarureten kabul ettiğimiz ve kabul ederken bile vicdanlarımızın titrediğini hissettiğimiz bir mahkemedir.”

İstanbul İstiklal Mahkemesi, 5 Şubat 1924 tarihine kadar çalışmaya devam edecek ve 17 kişiyi vatana ihanetten yargılayacaktır. Nihayetinde herhangi bir idam kararı çıkmayacak, ancak İstanbul basınından muhalif isimleri beşer yıl hapis cezasına çarptıracaktır. Bu yolla da İstanbul basınında etkili olan ve Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra daha da kuvvetli bir muhalefet yürüten isimlere daha baştan müdahale edilecek ve muhalefet siyaseten tasfiye edilmiş olacaktır.³⁴

“Hiç şüphe yok ki, mevcudiyeti muhafaza için zarureten kabul ettiğimiz ve kabul ederken bile vicdanlarımızın titrediğini hissettiğimiz bir mahkemedir.”

1924 yılından itibaren ise koşullar daha da ağırlaşacaktır. Öncelikle, konvansiyonel sistem, 1921 yılı sonrasında İcra Vekilleri Heyetinin giderek kurumsallaşması ve gücü yoğunlaştırması ekseninde gevsemeye başlamıştır. 1923 yılında kabul edilen 384 sayılı Meclis Kararı “Heyeti Vekile Reisinin Vazife ve Mesuliyetleri” hakkındadır ve “icra vekilleri heyeti reisinin” [bakanlar kurulu başkanı] İcra Vekilleri Heyeti ile BMM arasında bir vasıta olduğu ve vekillerle birlikte sorumluluk taşıdığı kabul edilmiştir.³⁵ 1924 Anayasası sonrasında ise hükümet sisteminde parlamenter sistem özellikleri ağırlık kazanmıştır.³⁶

1924’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye’ye göre Meclis, yürütme yetkisini kendi içerisinde çıkardığı yürütme organına devredecektir. Yürütme yetkisi, Meclis’in kendi üyeleri arasından kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanılacaktır (md.7). Meclis üyeleri arasından bir Başvekil seçmekte ve Başvekil de Meclis üyeleri arasından vekilleri seçip, Cumhurbaşkanı’nın onayına sunmaktadır. Vekiller, başvekilin başkanlığında, İcra Vekilleri Heyeti’ni oluşturmaktadır (md.45). Vekillerin ortaklaşa ve heyet halindeki sorumlulukları mevcuttur (md.46).³⁷ Bunun anlamı, yasamada toplanan yetkilerden, yürütme görev-yetkisi ayrıştırılarak, farklı bir organa devredilmektedir. Yargı yetkisi ise ilk aşamada yasamada kalmış gözükür. Şöyle ki, 1924 Anayasası yargı yetkisini “millet nâmına, usûlü ve kanunu dairesinde bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır” şeklinde düzenlemiş olsa da bağımsız bir yargı fiiliyatta gerçekleşmemiştir. Bu etkiyi görmek bakımından bazı noktalar önem taşımaktadır. Gözler, bu noktaları şu şekilde özetlemektedir.³⁸

1924 Anayasası yüksek mahkemeleri düzenlememiştir. Şurayı Devlet (Danıştay), yargı bölümünde değil, yürütme bölümünde düzenlenmiştir (m.51). Nizamnamelerin (tüzüklerin) kanunlara

34 Aydın, “1923: Savaşın Sonu...”, s.1383.

35 TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:4, C:29, İçtima:24, 14 Nisan 1339 [14 Nisan 1923].

36 Yürütme erkinin kurulma sürecine ilişkin detaylı bilgi için Bkz. Esra Dik, *Türkiye’de Bakanlık Sisteminin Geleceği*, (Ankara: İmge, 2017), s.49-72.

37 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:2, C:8, İçtima:42, 20 Nisan 1340 [20 Nisan 1924].

38 Gözler, *Türk Anayasa Hukuku...*, s.38.

aykırılığını denetlemek görevi de Şura-yı Devlete değil, Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir (m.52/3). 1924 Anayasası, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesi kurmamıştır. Dahası 1924 Anayasası, kanunların yorumlanması yetkisini mahkemelere değil, yasama organına vermiştir (m.26)... 1924 Anayasasında yargı ile ilgili bazı eksiklikler vardır. 1924 Anayasası, olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklamamaktadır. 1924 Anayasasında, 1876 Kanun-u Esasinin "her ne nam ile olursa olsun bazı mevadd-ı mahsusa-yı rüiyet ve hükmetmek için mehakim-i muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selahiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir" diyen 89'uncu maddesi ayarında bir madde yoktur. Pratikte de kişilerin suç işledikleri tarihte mevcut olan normal mahkemeler tarafından yargılanmalarını, suçtan sonra sırf o kişileri yargılamak için özel mahkemeler kurulmamasını öngören "kanunî hâkim ilkesi" veya "doğal yargıç ilkesi" İstiklal Mahkemeleri uygulamasıyla ihlâl edilmiştir. Zira İstiklal Mahkemeleri olaydan sonra TBMM kararıyla kuruluyor ve hâkimleri TBMM tarafından kendi üyeleri arasından seçiliyordu.

Gözler'in tespit ettiği noktalardan yola çıkarak, parlamenter sisteme geçiş sürecinde, yargı yetkisinin büyük oranda Meclis'te kaldığını söylemek yanlış olmaz. Fakat dönem sonrasındaki gelişmelere bakıldığında, yasama içerisindeki yargının varlığı, olağanüstü koşul ve güvenlik-temelli politik düzenlemeler doğrultusunda yürütme içerisine çekilmiş görünür.³⁹

1925 yılı isyanların patlak verdiği sıkıyönetim tedbirlerinin yönetim biçimi halini aldığı⁴⁰ ve bu temelde İstiklal Mahkemelerinin daha da güçlendiği bir dönemdir: Şeyh Sait isyanı, şapka isyanları... Özellikle Şeyh Sait ayaklanmasının hemen ardından, İsmet Paşa Hükümeti'nin Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkararak birçok yetkiyi Bakanlar Kurulu'nda toplaması üzerine, güç Cumhurbaşkanı ve O'nun atadığı Başbakan'da ve Bakanlar Kurulu'nda yoğunlaşmıştır.⁴¹ Örneğin 4 Mart 1925'de kabul edilen 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1. maddesi ile İstiklal Mahkemesine sevk etme yetkisi doğrudan Hükümete verilmiştir:

Madde 1: İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâl eba (sebeup olan) bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efa erbabını Hükümet İstiklâl mahkemesine tevdi edebilir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edildiği gün, 4 Mart 1925'de Başbakanlık'tan gönderilen "Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Bire İstiklal Mahkemesi Teşkili" hakkındaki tezkere kabul edilmiş, Şark ve Ankara İstiklal Mahkemeleri 4 Mart 1925 tarihli 117 sayılı Meclis kararı ile kurulmuştur.⁴²

39 Aslında ilk İcra Vekilleri Heyetinin seçilmesi sonrasında ülkenin adliye hizmetini sağlaması öncelikli konuların başında gelmektedir. Hatta bunun için "Umuru Adliye Vekaletinin İntihabı Memurun Nizamnamesi" çıkarılmış ardından ek düzenlemelerle Osmanlı usulüne benzer bir şekilde bölgesel adli örgütlenmelere gidilmiştir. Adalet Vekaletinde bölge yönetiminin terk edilişi 1924 yılında 469 sayılı Mehakimi Şer'iyyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muadil adlı yasanın 9. maddesi ile gerçekleşmiştir (Bkz. Esra E. Kilim, Türkiye'de Adalet Yönetimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara, 2009), s.160).

40 Söz konusu isyanlar ve siyasi-yönetimsel tedbirler için şu kaynağa bakılabilir: Aslı Yılmaz, "1925: Karşı Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyet'in Yönetimsel Kuruluşu", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt-II*, s. 1737-1909, Ed: Nuray E. Keskin (Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012).

41 Aslı Yılmaz, "1925: Karşı Devrimciliğin Tasfiyesi . . . . .", s.1752.

42 TBMM ZC Devre:2, İctima Senesi:2, C:15, İctima:69, 4 Mart 1341 [4 Mart 1925]

“Harekâtı askeriye mıntkasında ve Ankara’da birer İstiklâl mahkemesi teşkili hakkında Başvekaletten mevрут [gelen] ve zirde aynen münderiç tezkere mevadı, Heyeti Umumiyenin 4.III.1341 [1925] tarihinde münakid altmış dokuzuncu içtimainin ikinci celsesinde kabul edilmiştir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

31 Temmuz 1338 [1922] tarihli İstiklâl Mehakimi Kanunu birinci maddesinin bahşettiği salâhiyete binaen Hükümet, harekâtı askeriye mıntkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklal mahkemesinin teşkil ve faaliyete ibtidar eylesesini [süratle işe başlamak] tahtı vücuapta görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyetine binaen Meclisi Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahvali fevkalâdeye binaen ilân olunan seferberliğin, milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil muhtelif ve irticai propagandaların, teşebbüsat ve harekâtın kavanini mahsusasına tebean men’i ve tecziyesi [önlenmesi ve cezalandırılması] esbabının da serian istikmali maksadiyle ve aynı tarihli İstiklâl Mehakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara’da olmak ve dairei kazası harekâtı askeriye mıntkası haricindeki vilâyâta şâmil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklâl mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim. Başvekil İsmet.”

Şark İstiklal Mahkemesi askeri harekâtın başladığı mıntkada kurulacak ve İstiklâl Mehakimi Kanunu’nun 5. maddesi doğrultusunda, Şark İstiklal Mahkemesi tarafından verilecek idam kararlarının Meclis’de onaylanmadan infaz edilebilmesi kabul edilecektir. 5. maddede idam dışındaki kararların kesin olduğu ve bu kararın *devlet memurları tarafından yürütülebileceği*, idam hükümlerinin ise TBMM’ce “bilumum mesele tercihan tetkik ve tasdik olunduktan sonra infaz olun[cağı ve]... müstacel ve müstesna hal ve zaman idam hükümlerinin dahi Meclis’ce tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararıyla katiyen hallolun[acağı]” kabul edilmiştir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi ise olağanüstü hale istinaden ilan edilen seferberlik sürecinde askeri harekât mıntkası dışındaki illeri kapsayacak şekilde irticai ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilecektir. 12 Mart’ta görev başlayan Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin halka verdiği beyanatta görevleri şu şekilde açıklanmaktadır:⁴³

“Dini, kişisel ve siyasi çıkarlarına alet edenler kamuoyunu zehirleyerek Hükümete karşı nefret ve isyan duygularını aşılacak isteyenler, memleketin asayiş ve emniyetini ve halkın huzur ve istirahatini bozmak isteyenler, askerlikten firar eden ve firara teşebbüs edenler ve isyan ve irticayı koruyanlar Cumhuriyet halkının Takrir-i Sükûn’u temsil eden Mahkememizi derhal karşılarında bulacaklardır. Mahkememiz bütün vatandaşlarımıza ilan eder ki görevini kanun doğrultusunda yerine getirirken rehberi vicdan sesi, amacı vatanın selâmeti olacaktır.”

Diğer taraftan, Ankara İstiklal Mahkemesi’nin idam kararları ise Meclis’te onaylandıktan sonra infaz edilecektir. Fakat 20 Nisan’da alınan karar ile Meclis’in tatile girmesi sebebiyle, “müstacel ve müstesna hal” arz etmemesine rağmen Ankara İstiklal Mahkemesi’ne de idam hükümlerini, TBMM onayına sunmadan infaz edebilme yetkisi verilmektedir (Karar No: 136).⁴⁴ Meclis’in yeniden toplanması ile konu tekrar ele alınmış

⁴³ Hakimiyet-i Milliye, 13 Mart 1925’den akt. Yılmaz, “1925: Karşı Devrimciliğin...”, s.1755.

⁴⁴ TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:2, C:18, İçtima:107, 20 Nisan 1341 [20 Nisan 1925].

ve 25 Kasım'da Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararlarının da Meclis tarafından onaylanmadan infaz edilmesi kabul edilmiştir.⁴⁵

Tüm bu tedbirler, muhalefetteki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) tarafından eleştirilmektedir. Muhalefet adına konuşan Kâzım Karabekir Paşa, İstiklal Mahkemelerinin savaş zamanına ait bir mahkeme olduğunu, bu mahkemeleri "islâhat aleti" sanmanın büyük bir yanığı olduğunu savunmuştur.⁴⁶ Muhalefet, 7 Mart'ta yapılan İstiklal Mahkemesine başkan ve üye seçiminde oy kullanmayarak, seçimi protesto etmiştir.⁴⁷ Kâzım Karabekir Paşa'nın Mahkemeleri "islâhat aleti" görme eleştirisi, bir noktaya kadar hayata geçmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nde kararların vicdana göre verilmesi ve delile gerek olmaması nedeniyle "bir kimsenin hakkında suçluluğuna dair vicdani kanaat uyanırsa, hapisten idama kadar her türlü cezaya çarptırılabilmesi"⁴⁸ nedeniyle karşı-devrimciliğin tasfiyesi hızla yapılabilmıştır.

Gerçekten, kısa bir süre içerisinde İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla karşı-devrimci olarak nitelenen siyasi ve toplumsal kesimler, kurumlar tasfiye edilmiştir. Bu süreçte, başta ana muhalefet partisi TCF olmak üzere, diğer karşı-devrimci siyasi partiler ile TCF'nin yayın organı olarak görülen İstanbul basını ve halkın dini duygularını kullanarak siyasi nüfuz kazanmasına araç olan tekke ve zaviyelerin kapatılması gerekli görülerek, Mahkemece tasfiyeleri sağlanmıştır.

1925 yılından 1927 yılına kadar İstiklal Mahkemeleri yürütmenin tasarrufu altında sükûnet dönemini tesis etmiş, 945 şahsın mahkûmiyetine 1237 kişinin beraatına karar vermiştir. 7 Mart 1927'de İstiklal Mahkemeleri görevlerine son verilerek kaldırılmıştır. Ancak mahkemeleri kuran Sıkıyönetim Kanunu yürürlükte kalacaktır. Aynı gün Adliye Vekili, Cumhuriyet Müdde-i Umumiyelerine bir tamim göndermiştir: "İstiklal Mahkemelerimiz faaliyetine nihayet veriliyor, bu münasebetle muhakememiz görülen illerde bulunan muhtelif ceraim yarından itibaren cihet-i adliyeye tevdi edilecektir."⁴⁹

***

Üçüncü Dönem İstiklal Mahkemelerinin kuruluş süreci incelendiğinde 249 sayılı İstiklal Mahkemi Kanunu çerçevesinde Bakanlar Kurulu'nun teklifi ve Meclisin salt çoğunluk kararına uygun olarak kuruldukları görülmektedir. İstiklal Mahkemelerinin Bakanlar Kurulu'nun göreceği lüzum üzerine kurulması, Bakanlar Kurulu'na verilen önemli bir görev ve yetkidir. Sürecin başlatıcısı Bakanlar Kurulu'dur.

İstiklal Mahkemesinde 1 başkan, 2 üye ve 1 savcı görev yapmakta (1 yedek üye); Mahkeme üyeleri Meclis üyeleri içinden Meclis tarafından seçilmektedir (md. 2). İstiklal Mahkemesi hâkim ve üyelerinin görevi "suçlunun derdesti, sorgulanması, evrak üzerinde inceleme yaparak Af Kanunu'na göre karar vermektir. Savcının görevi ise mahkûm hakkında verilen hükmün tatbik ve icrasdır" (Karar No:21, 7 Ocak 1922). Savcılık İstiklal Mahkemesi içerisinde önemli bir görevdir, nitekim kararları kesin olan mahkemeye itiraz yetkisi ancak savcılara verilmiştir. Savcılar yürütme organı içerisinde yer alan bir memur olarak, devlet adına suçların takibini yapacak ve dava açılmasını sağlayacak kişidir. Bu anlamda davaların başlaması da yürütmenin bir parçası olarak görülebilecek, savcıların elindedir.

45 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:4, C:19, İçtima:14, 25 Kanunuevvel 1341 [25 Kasım 1925].

46 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:2, C:15, İçtima:69, 4 Mart 1341 [4 Mart 1925].

47 TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:4, C:15, İçtima:71, 7 Mart 1341 [7 Mart 1925].

48 Aybars, *İstiklal Mahkemeleri...*, s.16'dan akt. Yılmaz, "1925: Karşı Devrimciliğin...", s.1756.

49 Esra Dik, "1927: Yönetim Örgütlenmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1919-1928 Cilt:II*, s.2181-2277, Ed: Nuray E. Keskin, (Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012), s. 2088.

İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla yasamaya devredilen yargı gücü, özellikle 1924 Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında yürütme organına devredilmiş görünür. Sivil ve askeri memurlardan siyasi temsilcilere, adi vakalardan siyasi suçlara kadar tüm durumlarda Hükümet kişi ve kurumları İstiklal Mahkemesi'ne sevk etme yetkisine sahip hale gelmiştir.

Mahkemelerin bakacakları davalar 249 sayılı Kanun'da listelenmiş ancak kurulacak istiklal mahkemesinin bu yetki alanlarından hangisini kullanacağına Meclis'in karar vereceği belirtilmiştir (md.3). Mahkemenin bakacağı davalar kısaca şunlar olacaktır: asker kaçakları; Hıyanet-i Vataniye Kanunu çerçevesindeki suçlar; devletin iç ve dış güvenliğini tehdit edenler; askeri ve siyasi casusluk; Tedariki Vesaiti Nakliye Komisyonu suiistimalleri (Askeri Ceza Kanunu); rüşvet alan ve vurgunculuk yapan askeri ve sivil memurlar ile memuriyet nüfuzunu kullanarak halka zulüm eden askeri ve sivil memurların davaları. Söz konusu davaların bir kısmı Askeri Ceza Kanunu kapsamındadır, bir kısmı ise Ceza Kanunu'nda tanımlanmıştır. Buna karşın durumun olağanüstülüğü kapsamında söz konusu davalar Hıyanet-i Vataniye ya da Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamına alınmakta ve yetkili mahkemeler Bidayet Mahkemeleri ya da Askeri Mahkemelerden İstiklal Mahkemelerine kaydırılmaktadır. Diğer bir deyişle, işlenen suçlardan bir kısmı yasamadan doğan yargı gücüne tabi tutularak, çözümlenmektedir.

Bir diğer nokta da mahkemelerin idam kararları dışındaki kararlarının kesin olmasıdır. İdam kararları Meclis tarafından onaylandıktan sonra infaz edilmekte ancak durumun aciliyeti ve istisnailiğine binaen Meclis, idam kararlarını Meclise danışmadan infaz edebilme yetkisi verebilecektir (md.5). Ne var ki Mahkemenin kararlarının kesin olmasından dolayı bazı yargı kararlarındaki hataların Meclis tarafından çıkarılan kanunlarla affedilmesi yoluna gidildiği görülmektedir.⁵⁰

Üçüncü Dönem İstiklal Mahkemelerine Sevk Kararları: Yürütmenin Yargı Gücü

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde 1924 ile 1927 yılları arasında Bakanlar Kurulu kararları arasında yapılan taramalarda 166 İstiklal Mahkemesine sevk kararına ulaşılmıştır (Bkz. Ek). Söz konusu sevk kararlarının içeriğine bakıldığında suç ve sevk gerekçelerinin dağılımı şöyledir:

• *Adi davalar (soygun, adam öldürme, ev basma, vb.) - % 30*

Örneğin "Uşak Şeker Fabrikası inşaatında görevli Em. Bnb. Ferid Bey'i öldüren işçi Muşlu Ahmed Ankara İstiklal Mahkemesi'ne" sevk edilmiştir.⁵¹

• *Takrir-i Sükûn karşıtlığı / huzur ve sükûnu bozma davaları - % 30*

Bu başlık altındaki suçlar geneldir, net bir içeriğe sahip değildir. Örneğin, "huzur ve sükûnu bozucu davranışlarda bulunan sabıkalı Midillili Osman, Mustafa ve polislikten kovulan Abdurrahman adlı kişiler" İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.⁵²

⁵⁰ Koçin, *İstiklal Mahkemeleri...*, s.37.

⁵¹ BCA: 30.18.1.1/4379/91-166 (3.11.1926).

⁵² BCA: 30.18.1.1/1889/93-47 (6.5.1925).

• *Şakilik / eşkıyalık / isyan - % 10*

İsyan çıkarmak, yardım etmek, vb. davranışlardan dolayı İstiklal Mahkemesine sevk edilme bu kategori içinde değerlendirilmiştir. Örneğin "Kastamonu ve Çankırı'da şakilik eden Eğri Ahmed'in firarını temin eden Boyalı Nahiyesi eski Müdürü Tevfik Efendi ile kardeşi Hayrullah" İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilir.⁵³

• *Hükümet, Cumhurbaşkanı aleyhine söz ve eylem - % 7*

Hükümet ve Cumhurbaşkanı aleyhine konuşan, hakaret edenler de İstiklal Mahkemelerine sevk edilir. "Ceyhan'ın Sarıbahçe köyünden Çerkez Salih ortağı 1316 doğumlu Emin'in Cumhurbaşkanı'nın resmini yırtması sebebiyle" İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildiği görülmektedir.⁵⁴

• *Memura karşı gelmek - % 6*

Örneğin, "Tarabya Vapur İskelesi gişe memurunu tahkir eden ve adam yaralayan Mehmet Ali, Şaban oğlu Hasan ve Kemal oğlu İsmail" Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.

• *Basın yoluyla aleyhte bulunmak - % 3*

Dönem içerisinde birçok basın mensubu İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiş, basın kuruluşları kapatılmıştır. Ankara Hükümetine karşı kuvvetli bir muhalefet üreten Tanin başta olmak üzere İstanbul basını kapatılmış kapatılmış ve yöneticileri İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır: "Tanin gazetesinin, yanlış haber vermesinden dolayı yayınının durdurulması ve İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi."⁵⁵

• *Komitacılık, dini istismar, gericiliği körüklemek, vurgunculuk, vb.*

Söz konusu tarama sonuçlarına dair Ek'li liste temelinde şu çıkarımlarda bulunulabilir:

Öncelikle sevkler 1925 ve 1926 yıllarında yoğunlaşmaktadır; nitekim isyanların yoğunlaştığı dönemlerdir. Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasının ardından Şapka Kanunu'nun kabulü gibi rejimi kurucu adımlara karşılık isyanlar baş göstermektedir.

İkinci olarak suç tanımları net değildir, adi suçların dahi "huzur ve sükûnu bozucu" nitelikleri itibariyle İstiklal Mahkemelerine sevk edildiği görülmektedir. Oysaki adi vaka ağırlıklı davalar olağan mahkemeler tarafından rahatlıkla görülebilecek türdendir.

Diğer taraftan Bakanlar Kurulu, Hükümet ve Cumhurbaşkanı aleyhinde konuşan, faaliyet gösterenleri, diğer bir deyişle kendine karşı gelişen eylemlilikleri de yargılama sürecine sokmaktadır.

Çıkarımlar

Erken Cumhuriyet dönemini kapsayan 1920'li yıllar, kendi içerisinde homojen bir özellik taşımaz. Çatışma, uzlaşma, tasfiye, müzakere, aleniyet, demokratikleşme, otoriterleşme, merkezileşme, âdemi merkezileşme gibi birçok kavramla çalışılabilecek bir dönemdir. Cumhuriyet tarihi araştırmaları, dönemin

53 BCA: 30.18.1.1/2196/91-89 (1.7.1925).

54 BCA: 30.18.1.1/1834/9344 (29.4.1925).

55 BCA: 30.18.1.1/1782 (15.4.1925).

siyasal, yönetsel ve ekonomik gelişmelerle alt dönemlere ayrılabilceğini ve bu şekilde derinlikli incelemelere açılabilceğini göstermiştir.

Siyasal rejimin hızla varlığını kurumsallaştırdığı kuruluş dönemi bir Konvansiyon Meclisi ile yürümüşdür. Bunun anlamı 23 Nisan 1920'de açılan BMM yasama, yürütme ve yargı yetkisini bünyesinde toplaması ve ülke yönetiminde tek yetkili güç olarak varlık kazanmasıdır. Meclis tüm yetkiyi kendi eliyle kullanmayacağı için vekâlet vererek oluşturduğu icra gücünü (yürütme) kendi himayesinden uzaklaştırmadan yürütme organına devretmekte; yargı yetkisini ise savaş, isyan, asayiş dönemlerinin uzun süren varlığı nedeniyle olağanüstü mekanizmalar eliyle yürütmektedir. Ancak süreç içerisinde yürütmenin geçiciliği, kuruluş aşamasında sürekliliğe, rejimin gelişme ve yerleşme aşamasında ise başat güç olmaya doğru evrilmiştir. Kasım 1922'de Saltanatın ortadan kalkması, ikili iktidar yapısının sonlanması ve Ankara Hükümetinin Anadolu'daki iktidarını ifade etmektedir. Cumhuriyetin ilanı ise o zamana kadar kendini güvende hissetmeyen rejimin kurumsallaşması ve iktidarını pekiştirmesi için bir başlangıçtır. Şeyh Sait İsyanının bastırıldığı 1925 yılından itibaren ise rejim güvence altına alınmış, siyasal ve yönetsel merkezleşme bu tarihten itibaren hız kazanmıştır.

İstiklal Mahkemeleri, yasama, yürütme, yargı görev-yetkisinin parlamentoda toplandığı *konvansiyonel sistemin* bir parçasıdır: mahkeme üyeleri Meclis tarafından Meclis üyeleri arasından seçilmekte, mahkeme kararları Meclis tarafından karara bağlanmaktadır, vd... Fakat Rejimin kurulması ve *parlamentar sistem*e geçiş süreciyle paralel olarak, 1924 yılından itibaren İstiklal Mahkemeleri yapı ve işlevi değişiklik göstermiştir. Bu dönemde Mahkemeler yasama çatısı altında kalmakla birlikte yürütmenin güdümüne girmiştir. Öyle ki, 1924 yılında Takrir Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesiyle Bakanlar Kuruluna İstiklal Mahkemesine sevk yetkisi verilir ve Mahkemelerin bakacağı davaları Bakanlar Kurulu belirler. Bu anlamda İstiklal Mahkemeleri, parlamentar sistemde yürütme güdümünde, rejimi ve rejimle özdeşleşen iktidarı koruma işlevini üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*. Ayraç: Ankara, 2009.

Aydın, Recep. "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:II*, s. 1327-1541. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Çelik, Fatma Eda. "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezleşmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:I*, s.453-923. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Çelik, Fatma Eda. "1922: Yeni Türkiye'yi Kuracak Zafer için Beşeri ve Mali Kaynakların Yönetimi", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:I*, s.923-1327. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Dik, Esra. *Türkiye'de Bakanlık Sisteminin Geleceği*. Ankara: İmge, 2017.

Dik, Esra. "1927: Yönetsel Örgütlenme", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:II*, s.2181-2277. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitap Yayınları, 2007.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukuna Giriş*. 4. Baskı. Bursa: Ekin Kitap Yayınları, 2004.

Keskin, Nuray Ertürk. "1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:I*, s.195-453. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Kilim, Esra. E. (2009). *Türkiye'de Adalet Yönetimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, A.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Koçin, Abdülhakim. *İstiklal Mahkemeleri*. 1. Cilt, TBMM: Ankara, 2015.

Turhan, Mehmet. "Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)". *AÜ SBF Dergisi*. 46/1 (1991).

Yılmaz, Aslı. "1925: Karşı Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyet'in Yönetimsel Kuruluşu", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:II*, s.1737-1909. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Yılmaz, Aslı. "1926: Devrimin Toplumsal-Ekonomik İlişkilerinin Hukuki Kuruluşu ve Yönetimsel Omurgası", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928 Cilt:II*, s.1909-2071. Ed: Nuray E. Keskin. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 2012.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA):

Fon Kodu: 30.18.1.1 (Bakanlar Kurulu Kararları 1920 – 1928)

BCA: 30.18.1.1/4379/91-166 (3.11.1926)

BCA: 30.18.1.1/1889/93-47 (6.5.1925)

BCA: 30.18.1.1/2196/91-89 (1.7.1925)

BCA: 30.18.1.1/1834/9344 (29.4.1925)

BCA: 30.18.1.1/1782 (15.4.1925)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Cerideleri (GC ZC):

TBMM Gizli Celse ZC Devre:1, İċtima Senesi:3, C:3, İċtima:177, 23 Kanunisani 1339 [23 Ocak 1923]

TBMM Gizli Celse ZC Devre:2, İċtima Senesi:3, C:4, İċtima:64, 8 Kanunuevvel 1339 [8 Aralık 1923]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (ZC)

TBMM ZC Devre:1, İċtima Senesi:1, C:1, İċtima:1, 23 Nisan 1336 [23 Nisan 1920]

TBMM ZC Devre:1, İċtima Senesi:1, C:1, İċtima:3, 25 Nisan 1336 [25 Nisan 1920].

TBMM ZC Devre:1, İċtima Senesi:1, C:1, İċtima:7, 29 Nisan 1336 [29 Nisan 1920].

TBMM ZC Devre:1, İċtima Senesi:1, C:1, İċtima:9, 2 Mayıs 1336 [2 Mayıs 1920].

- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:1, İçtima:94, 4 Teşrisani 1336 [4 Kasım 1920].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:63, 11 Eylül 1336 [11 Eylül 1920].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 18 Eylül 1336 [18 Eylül 1920].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:70, 22 Eylül 1336 [22 Eylül 1920].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:1, C:7, İçtima:135, 20 Kanunisani 1337 [20 Ocak 1921].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:2, C:12, İçtima:62, 5 Ağustos 1337 [5 Ağustos 1921].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:3, C:26, İçtima:177, 20 Kanunisani 1339 [20 Ocak 1923].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:3, C:26, İçtima:180, 25 Kanunisani 1339 [25 Ocak 1923].
- TBMM ZC Devre:1, İçtima Senesi:4, C:29, İçtima:24, 14 Nisan 1339 [14 Nisan 1923].
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:64, 8 Kanunuevvel 1339 [8 Aralık 1923]
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:1, C:4, İçtima:67, 13 Kanunuevvel 1339 [13 Aralık 1923]
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:2, C:8, İçtima:42, 20 Nisan 1340 [20 Nisan 1924].
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:2, C:15, İçtima:69, 4 Mart 1341 [4 Mart 1925]
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:4, C:15, İçtima:71, 7 Mart 1341 [7 Mart 1925]
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:2, C:18, İçtima:107, 20 Nisan 1341 [20 Nisan 1925]
- TBMM ZC Devre:2, İçtima Senesi:4, C:19, İçtima:14, 25 Kanunuevvel 1341 [25 Kasım 1925]

Ek: 1924 – 1927 Yılları Arasında Bakanlar Kurulu'nun İstiklal Mahkemelerine Sevk Kararları

#	Tarih	Karar	BCA Kaynak
1	5/3/1925	Takrir-i Sükun Kanunu gereğince Emekli Yrb. Ali Ruhi, Şükrü Oğuz, Ata Çelebi, Üsküplü Salih Paşa ile Resul Hoca isimli kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1583 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.12..13.
2	22/3/1925	İstanbul'da asayişini bozan üç kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1687 Dosya :93-36 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.17..18.
3	25/3/1925	Mehmed'in, Sirkeci Şimendifer İskelesi Hamal başlığına tayini dolayısıyla, asayişini ihlal eden hamalların İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1689 Dosya :93-37 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.17..20.
4	25/3/1925	Mersin Nüfus Başkatişi Şadi'nin gericiği körükleyici konuşmasından dolayı İstiklal Mahkemesi'ne sevk.	Sayı :1691 Dosya :90-39 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.18..2.
5	25/3/1925	İstanbul'da hükümet aleyhine konuşan Hacı Haşim oğlu Mehmed Ali'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1692 Dosya :93-39 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.18..3.
6	28/3/1925	Kütahya'dan Ankara'ya gönderilen ve sarhoş olarak polise satılan Parmaksız İbrahim'in İstiklal Mahkemesi'ne sevk.	Sayı :1719 Dosya :93-40 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.19..11.
7	29/3/1925	Hacı Bektaş sülalelerinden olduğu iddiasıyla ülkede asayişsizlik ve huzursuzluk çıkaran Mustafa Çavuş ve Veli Dede isimli şahısların İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1735 Dosya :90-41 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.20..7.
8	29/3/1925	Huzur bozucu hareketlerinden dolayı Süleyman Sırrı, Ziya, Şeyh Selim ve altı arkadaşının İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1737 Dosya :90-42 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.20..9.
9	29/3/1925	İsyan hareketi lehinde propaganda yapan, 41. A. 1. Tb. 4. Bl. Atg'm. Nizameddin ve arkadaşı Makinist Edhem'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1741 Dosya :90-43 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.20..13.
10	29/3/1925	Asayişsizliğe sebep olan, İstanbul-Bayezit'te manavlık yapan Şükrü, karısı Fatma Nermin ve kardeşi Sadık'ın Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :1745 Dosya :93-41 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.20..17.
11	15/4/1925	Tanin gazetesinin, yanlış haber vermesinden dolayı yayınının durdurulması ve İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1782 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.22..15.
12	12/4/1925	Victol adındaki kelebek hastalığı ilacını Anadolu'da satarken ülkenin huzur ve sükununu bozucu davranışlarda bulunan Osman Daver ve kardeşi Nihad'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1783 Dosya :90-44 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.22..17.
13	28/3/1925	Sarhoş olarak hükümet aleyhinde konuşan Galata rıhtımında hamallar onbaşısı Pötürgeli Yusuf oğlu Mustafa'nın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1796 Dosya :93-42 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.23..10.
14	29/4/1925	İsyan hareketine karşı Şeyh Şemseddin ve diğer isyan liderlerinin afisteğinin kabul edilmeyeceği ve İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1823 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.24..17.
15	29/4/1925	Halfeti'de belediye seçimleri sebebiyle huzur ve sükunu kaçıran 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1828 Dosya :93-43 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.25..2.

16	29/4/1925	Ceyhan'ın Sarıbahçe köyünden Çerkez Salih ortağı 1316 do-ğumlu Emin'in Cumhurbaşkanı'nın resmini yırtması sebebiyle İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1834 Dosya :93-44 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.25..8.
17	6/5/1925	Huzur ve sükunu kaçıran Çineli Hasan Çavuş ile izmirli İsmail'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1872 Dosya :93-45 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.27..6.
18	6/5/1925	Kürt Mehmed adlı kişinin Şeyh Said'in arkadaşı olduğunu söyleyip huzur ve sükunu ortadan kaldıracı davranışlarda bulunduğundan İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1879 Dosya :90-45 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.27..13.
19	6/5/1925	Mustafa adlı kişinin İstanbul'da polisi küçük düşürücü fiillerde bulunmasından dolayı İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1882 Dosya :93-46 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.27..16.
20	6/5/1925	Huzur ve sükunu bozucu davranışlarda bulunan sabikalı Midilili Osman, Mustafa ve polislikten kovulan Abdurrahman adlı kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1889 Dosya :93-47 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.28..2.
21	10/5/1925	250 kişilik bir çete kurarak huzur ve sükunu bozucu davranışlarda bulunan Niğde'nin Bor ilçesinden Muhacir Ali ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1893 Dosya :91-78 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.28..6.
22	13/5/1925	Bursa'da yayımlanan Yoldaş gazetesinin yayımının durdurulması ve mesulmüdürü ile sahibinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1919 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.29..12.
23	13/5/1925	Sarhoş olarak vatan ve millet aleyhinde konuşan Tekfurdağlı İbrahim Salih'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1925 Dosya :93-48 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.29..18.
24	24/5/1925	İstanbul'da Rumca yayımlanan Polinya gazetesinin yayımının durdurulması ve sorumlu müdürünün İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1947 Dosya :86-58 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.30..20.
25	24/5/1925	Giresun'da polise karşı silah kullanan Kara Mustafa oğlu Koç İbrahim'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1955 Dosya :91-79 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.31..8.
26	24/5/1925	İstanbul'da yayımlanan Resimli Ay dergisinde kanuna aykırı yayın yapan Safaeddin Rıza ve dergi sahibinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1958 Dosya :93-49 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.31..11.
27	31/5/1925	Zabita kuvvetlerine silah kullanarak karşı gelen Arnavut Şaban oğlu Hüseyin ile Kara Mehmet ve arkadaşlarının Takrir-i Sükun Kanunu gereği İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :1982 Dosya :91-80 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.32..14.
28	27/5/1925	Mustafakemalpaşa ilçesinin Tepecik köyü muhtarını katlede- rek aşayışı bozan 5 kişinin Takrir-i Sükun Kanunu gereği İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :1989 Dosya :91-81 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.33..1.
29	27/5/1925	Denizli Jandarması erlerinden Sadık'ı öldüren Çulbeyzade İsmail ve arkadaşlarının Takrir-i Sükun Kanunu gereği İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :1991 Dosya :91-82 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.33..3.
30	3/6/1925	Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı hareket eden Konyalı Seyid ve suç ortaklarının İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :2010 Dosya :91-83 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.34..2.
31	3/6/1925	Zabıtaya karşı gelen Milaslı Rifat Ağa, oğlu Vahid ve arkadaşı Salih'in İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :2011 Dosya :91-84 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.34..3.

32	31/5/1925	İstanbul'da yayımlanan Akbaba Gazetesi'nin 252.sayısındaki Meşhedinin Köpeği başlıklı yazı sebebiyle, İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2012 Dosya :86-59 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.34..4.
33	3/6/1925	Sarhoş olarak hükümetin manevi şahsiyetini küçük düşürücü hareketlerde bulunan Suhpî'nin İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2029 Dosya :93-50 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.35..1.
34	7/6/1925	Zabıta memurlarına hakaret ederek Takrir-i Sükun Kanunu'na muhalif harekette bulunan İstanbullu İsmail Hakkı oğlu Rıdvan'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2039 Dosya :93-51 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.35..11.
35	10/6/1925	Antalya'nın Karaaliler köyüne baskın yapmakla Takrir-i Sükun Kanunu'namuhalif hareket eden Isparta'nın Lagos köyünden Mehmed oğlu Mustafa, Rıza oğlu Kôr Raşid ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2060 Dosya :91-85 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.36..12.
36	10/6/1925	Kırşehir tüccarlarından Hacı Mehmed ve eşini katleden Ahmed Çavuş ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2069 Dosya :91-86 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.37..1.
37	10/6/1925	Çeşitli suçlardan sanık Ünyeli Abaza Aziz ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2072 Dosya :91-87 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.37..4.
38	10/6/1925	Çeşitli suçlardan sanık Mecidiye Kürtlerinden Hüseyin Ağa oğlu Hafız ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2075 Dosya :96-34 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.37..7.
39	10/6/1925	Takrir-i Sükun Kanunu'na muhalefet eden Düzce'nin Çerkesaynalı köyünden Hacı Ömer oğlu Topal Bekir'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2076 Dosya :92-63 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.37..8.
40	10/6/1925	Erzincan postasına taarruz eden Muto oğlu Veli ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2077 Dosya :91-88 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.37..9.
41	17/6/1925	Dağistanlı Davud'un Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı hareketinden dolayı İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :2133 Dosya :93-52 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.40..5.
42	24/6/1925	İran uyruklu Resul oğlu Muhammed'in Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı hareketinden dolayı İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2165 Dosya :93-53 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.41..17.
43	1/7/1925	Adana, Trabzon ve Samsun'da usulsüz istifa ve mazeretsiz görevini terkeden telgraf muhabere memurlarının İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2180 Dosya :134-22 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.42..12.
44	1/7/1925	Kastamonu ve Çankırı'da şakillik eden Eğri Ahmed'in firarını temin eden Boyalı Nahiyesi eski Müdürü Tefrik Efendi ile kardeşi Hayrullah'ın İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2196 Dosya :91-89 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.43..8.
45	26/7/1925	Yurtiçi ve dışında ülkemiz aleyhinde faaliyette bulunan 16 kişinin Takrir-i Sükun Kanunu gereği İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2224 Dosya :92-64 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.44..16.
46	19/7/1925	Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı faaliyette bulunan Laz Osman'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2226 Dosya :92-65 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.44..18.
47	19/7/1925	Sarhoş olarak görevli Jandarmaya hakaret eden Simav ilçesinde sakin 4 kişinin İstiklal Mahkemesine sevki.	Sayı :2234 Dosya :92-66 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.45..5.

48	19/7/1925	Hükümet ve İstiklal Mahkemesi'ne hakarete bulunan Şükrü oğlu Asım'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2236 Dosya :93-54 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.45..7.
49	15/7/1925	Hükümet aleyhinde konuşan Poyrazlı İhsan ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2239 Dosya :93-55 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.45..10.
50	29/7/1925	İstiklal Mahkemesi'nce mahkum edilen Geredeli Hacı Emin aleyhinde şahitlik yaptığı İçin Molla Hasan'ın evine girerek 2 kişiyi öldüren adı geçenin akrabalarının İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2270 Dosya :91-91 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.47..2.
51	29/7/1925	Sivas dolaylarında şakilik yapan ve takibe çıkan askerlerimizi katleden bazı şakillerin İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2280 Dosya :91-92 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.47..12.
52	29/7/1925	Maraş ve Cebelibereket illerinde baskınlar düzenleyerek gasp ve hırsızlık yapan şakilerin İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2281 Dosya :91-93 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.47..13.
53	29/7/1925	Söke civarında şakilik yapan Kürt İbrahim, Çerkez Süleyman ve Çerkez Receb ile arkadaşlarının İstiklal Mahkemesine sevki.	Sayı :2284 Dosya :91-94 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.47..16.
54	2/8/1925	Ankara'nın Macun Çiftliği'nde bir ihtiyarı yaralayan Seyf oğlu Hasan'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2290 Dosya :91-95 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.48..2.
55	29/7/1925	Silah kaçakçılığı ve Kürtçülük yapan Erzincanlı Mehmed oğlu Kürt Hüseyin'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2293 Dosya :92-67 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.48..5.
56	5/8/1925	Sarhoşluk esnasında istiklal Mahkemesi ile Hükümete lisansen tecavüzde bulunan Hamza oğlu Mehmed'in İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2304 Dosya :93-56 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.48..16.
57	5/8/1925	Memleketin huzur ve asayişini ihlal eden Dakicik oğullarından Mehmet oğlu Ali ile arkadaşı ismail oğlu Deli Abdurrahman'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2305 Dosya :92-68 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :14.48..17.
58	5/8/1925	Bir haneye tecavüz ve tahdit suçundan; Kırcaoğlu Ali Çavuş ile kardeşi Osman'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2312 Dosya :93-57 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.49..4.
59	5/8/1925	Fatih'te bir kadına saldıran ve Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı harekette bulunan Hüseyin oğlu Vahid'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2314 Dosya :93-58 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.49..6.
60	5/8/1925	Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı harekette bulunan Sarı İhsan adlı kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2315 Dosya :93-59 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.49..7.
61	19/7/1925	Şaki İbrahim Haydar Çetesi'nde faaliyet gösteren Maraşlı Kara Silo ve arkadaşı Vakkas adlı kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2324 Dosya :91-97 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.49..16.
62	26/8/1925	Sancaklı köyünde halkı soyan köy bekçisi Yahya ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2388 Dosya :91-88 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..1.
63	26/8/1925	Köy halkını silahla tehdit edip, 2 kişiyi katleden Sancak köyünden Hacı Mustafa oğlu Hatib Ahmed ile yalancı şahit Ali oğlu Sadık'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2394 Dosya :91-100 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..7.
64	26/8/1925	Devamlı şakilikle meşgul olan Eğri Ahmed ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2395 Dosya :91-101 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..8.

65	26/8/1925	Tokat ve civarında şakilik yapan bazı kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2398 Dosya :91-102 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..11.
66	26/8/1925	Maraş'ta eşkiyaya yataklık eden veya bizzat eşkiyalık yapan bazı kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2402 Dosya :91-103 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..15.
67	26/8/1925	Gaziantep'te bazı köyleri ve karakolları basarak cinayet işleyen Cezzar İbrahim Çetesi mensupları ve bunlara yataklık edenler ile TilkilerAşireti'nden yakalananların İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2405 M Dosya :91-104 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..19.
68	26/8/1925	İzmir ve Aydın havalisinde şakilere yataklık eden Hüseyin oğlu Mehmed ile Süleyman oğlu Mehmed'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2406 Dosya :91-105 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.53..20.
69	2/9/1925	İstanbul'da Abdünnafi'nin Tahrir-i Sükun Kanunu'na muhalefet etmiş olmasından dolayı İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2412 Dosya :92-69 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.54..6.
70	30/8/1925	Ereğli'de yerli halk ile Trabzonlu ve Rizeli bazı kişiler arasında çıkan çatışmada rol oynayanların İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2422 Dosya :91-106 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.54..16.
71	26/8/1925	Haymana'nın Yümsüzşerefli köyünde kalan Buğurcuoğullarından İbrahim oğlu Hacı Süleyman'ın Takrir-i Sükun Kanunu mucibince İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :2423 Dosya :91-107 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.54..17.
72	6/9/1925	Karaisalı'da Aktaşlı Ali Efendi ile karısını öldüren 10 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2439 Dosya :91-108 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.55..13.
73	9/9/1925	Darende Belediye Başkanı Mustafa'nın katillerinden 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2442 Dosya :91-109 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.55..16.
74	6/9/1925	Bayramiç'te bulunan 40. Alaydan, silahlı olarak kaçarak suç işleyen üçerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2444 Dosya :54-81 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.55..18.
75	6/9/1925	Maraş'ta ölü olarak ele geçirilen Candaroğlu İbrahim çetesi mensuplarından geride kalan ve eşkiyalığa devam eden bazı kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2445 Dosya :91-110 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.55..19.
76	13/9/1925	İzmir'de bazı ordu mensuplarına saldırdı bulunan kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2468 Dosya :91-111 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.57..4.
77	16/9/1925	Kaçakçılık yapan Ömer oğlu Rıza ve arkadaşı Bayındırlı Mehmed Ali'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2518 Dosya :93-61 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.59..14.
78	20/9/1925	1920 yılından beri Bozok havalisinde eşkiyalık yapan ve müfreze subaylarını öldüren 15 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2544 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.60..20.
79	20/9/1925	İzmit çevresinde halkın huzur ve sükununu kaçıracı davranışlarda bulunan Arnavut Haydar'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2547 Dosya :91-113 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.61..3.
80	23/9/1925	Altınova'nın çakmak mevkiindeki sebze bahçesini basan Arap Sadık oğlu Hakkı ile Necati, Rifat ve Refik adlarındaki 4 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2561 Dosya :91-114 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.61..17.

81	27/9/1925	Maraş ili Meclis-i İdare Üyelerinden Hacı Mehmed ile karısını öldüren katillerin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2567 Dosya :91-115 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.62..3.
82	27/9/1925	Bursa'da Topçu Er İsmail oğlu Ahmed'i öldüren Korucu Hüsam'ın İstiklalMahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2574 Dosya :91-116 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.62..10.
83	30/9/1925	Şark isyanının bastırılması için cepheye gönderilen ve Asker Ali'nin karısına tecavüz eden Borlu Tevfik'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2578 Dosya :93-62 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.62..14.
84	27/9/1925	Başındaki sarığı çıkarmama hususunda direnen Kasaba'nın Minnetşiyapa Mahallesi'nden Ömer oğlu Mehmed'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2579 Dosya :93-63 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.62..15.
85	30/9/1925	Torbalı'nın Kaplancık köyünde bir çok evi basan 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2584 Dosya :91-117 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.62..20.
86	27/9/1925	Üsküdar'ın Polonezköy muhtarının hanesini basan 7 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2595 Dosya :91-118 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.63..11.
87	27/9/1925	Ölü eşkiya Kerhanlı Ali'nin arkadaşlarından Kürt Ahmet, Deli Mehmed, Kör Hüseyin ve bunlara yataklık edenlerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2597 Dosya :93-64 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.63..13.
88	4/10/1925	Adapazarı-Hendek arasında bir otomobili silah tehdidi ile soyan Uzuncaormanlı Abaza Aziz ile Altındış Mehmed'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2602 Dosya :91-119 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.63..18.
89	4/10/1925	İzmir'de Polis Ömer Vehbi ve Zabit Cemal efendileri öldüren Üsküplü Recep oğlu Ali ile Milaslı Ali oğlu Tevfik'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2603 Dosya :91-120 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :15.63..19.
90	11/10/1925	Şaki Ali Çavuş'a yataklık eden 6 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2627 Dosya :91-121 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..2.
91	11/10/1925	Mahalli halka zulüm yapan Akşehir'in Hatırlı nahiyesinden Hacı Efendi'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2628 Dosya :91-122 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..3.
92	11/10/1925	Bayındır'ın Has köyünden Hacı Hüseyin oğlu Veli'nin evini basan ve parasını gasbeden, Emir Hüseyin ile 4 arkadaşının ve Eskici Tevfik'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2629 Dosya :91-123 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..4.
93	11/10/1925	Yemen Mebus adayı eski Komiser Muavini Yemenli Yusuf'un, dini istismarsuçundan dolayı İstiklal Mahkemesi'ne sevkı.	Sayı :2631 Dosya :93-65 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..6.
94	11/10/1925	Yunanistan lehine komitecilik yapan İstanbul Ortaköy'de Merkez Eczanesi sahibi İstefan İspason'un İstiklal Mahkemesi'ne sevkı.	Sayı :2638 Dosya :92-71 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..13.
95	14/10/1925	Gaziantep gençlerini küçük düşürücü harekette bulunan Çakıldaklı Haliloğlu Ahmet ve arkadaşlarının Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2641 Dosya :93-66 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..16.
96	14/10/1925	Silahlı ve toplu olarak Zile ilçesinin Bayır köyünü basan,Tokat'ın Karni ve Karacaviran köyünden üç kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2642 Dosya :91-124 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..17.

97	14/10/1925	Hendek'le Düzce arasında posta soyup yolcuların paralarını gasbeden 6 kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2643 Dosya :91-125 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..18.
98	11/10/1925	Dini siyasete alet eden Orhangazi ilçesinin Reşadiye köyünden Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2644 Dosya :93-67 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.65..19.
99	18/10/1925	Doğu Anadolu'dan orta Anadolu'ya yayılan inek vebası mücadelesinde çalışırken, kasıtlı olarak görevini terk eden Ankara baytarlarından Hüsnü'nün İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2647 Dosya :93-68 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.66..2.
100	21/10/1925	Adana'nın huzur ve sükununu bozan kişilerin İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2668 Dosya :93-69 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.67..3.
101	21/10/1925	Ordu eşrafından Poyrazzade Mehmed'i öldüren 11 kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2669 Dosya :91-126 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.67..4.
102	4/11/1925	Şapka Kanunu'na Muhafet ve asker yaralamak suçlarından, Alaşehir'de oturan Florina göçmenlerinden Kazım'ın Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2706 Dosya :91-128 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.69..1.
103	4/11/1925	Akhisar ilçesi Marmara nahiyesinde Jandarma Karakol Komutanını katleden Susurluk'un Balıklıdere köyünden Bakkal İsmail oğlu Çerkez Rifat ile Şaban oğlu Tahir'in İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2707 Dosya :91-129 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.69..2.
104	23/11/1925	Şapka Kanunu aleyhinde faaliyette bulunan Kayseri'de oturan 5 kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2749 Dosya :93-70 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.71..4.
105	23/11/1925	Gümüşhane Milletvekilinin Şapka Kanunu yüzünden öldürüldüğü şayiasını yayarak zihinleri karıştıran, Sandıkcızade İsmail ile iki arkadaşının, kanuni takibatının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2750 Dosya :93-71 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.71..5.
106	23/11/1925	Sinop yöresinde şakilere katılarak Şakir Çetesi'ne fişek tedarik etmekten sanık Ayancıklı Mehmet oğlu Mehmet'in Ankara İstiklal Mahkemesi'neverilmesi.	Sayı :2757 Dosya :91-130 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.71..12.
107	29/11/1925	Zonguldak'ın Ereğli kasabasında asılsız söylentiler yayarak zihinleri bulandıran Halveti Şeyhi Hacı Mehmed ile Mehmed Nasır'ın İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2758 Dosya :93-72 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.71..13.
108	23/11/1925	Asılsız, kasıtlı söylentiler yayarak toplum huzurunu bozan, Bozok Adliyesi müşavirlerinden Mehmed Çavuş'un Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2759 Dosya :93-73 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.71..14.
109	15/11/1925	Yıllardanberi huzur ve sükunu bozması ile dikkati çeken Gaziantep'in Naş Köyünden Güranlı Aşireti mensubu Ali Ağa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2783 Dosya :96-37 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.72..18.
110	28/11/1925	Sivas'ta çeşitli cürümlere adı karışan 16 kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2792 Dosya :91-131 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..7.
111	18/11/1925	İzmir Askeri Hastanesi Asabi Hastalıklar Mütessasisi Yzb. Cevdet'in kasten denizde boğulmasına yolaçan Burhaneddin hakkındaki kovuşturmanın İstiklal Mahkemesi'nce yürütülmesi.	Sayı :2793 Dosya :91-132 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..8.

112	18/11/1925	Hırsızlığa teşebbüsten suçlu Ömer oğlu Yakub, Ali oğlu Mahmud ve Arif oğlu Ali Sıdkı'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmeleri.	Sayı :2795 Dosya :91-133 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..10.
113	18/11/1925	İstiklal Mahkemesi'nin manevi kişiliğini rencide eden davranışlarda bulunan, Yozgat eski telgraf memurlarından Necmeddin'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2796 Dosya :93-74 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..11.
114	18/11/1925	Eşkiya Molla Mehmet ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesine sevkleri.	Sayı :2798 Dosya :91-134 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..13.
115	18/11/1925	Ülkenin huzur ve sükununu ihlal edenlerden, Turşucu namıyla meşhur Ahmed oğlu Cemal ile arkadaşı Sabri oğlu Arif'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2802 Dosya :91-135 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..17.
116	18/11/1925	İstanbul Belediyesince yol genişletmek amacıyla yıktırılan Aya-yorgi Kilisesi'nin bu durumunu istismar ederek propaganda yapan Yorgi oğlu İstefan ile bir arkadaşının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2804 Dosya :93-75 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.73..19.
117	29/11/1925	Huzur ve sükunu ihlal eden davranışları tesbit edilen Kavacık köyünden Şaki Hakkı oğlu Mehmet ve arkadaşlarının Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2811 Dosya :91-136 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.74..6.
118	29/11/1925	Tarabya Vapur İskelesi gişe memurunu tahkir eden ve adam yaralayan Mehmet Ali, Şaban oğlu Hasan ve Kemal oğlu İsmail'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :2818 Dosya :93-76 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.74..13.
119	2/12/1925	Borsa'da kambiyo spekülasyonuna sebebiyet veren Rafail Horen'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2824 Dosya :93-77 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.74..19.
120	2/12/1925	Feriköy'de huzur ve sükunu bozucu davranışlarda bulunan 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2846 Dosya :91-137 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.76..1.
121	2/12/1925	İskilip Jandarma erlerinden birini tehdit eden Çorumlu Hasan oğlu Deli Hasan'ın, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :2855 Dosya :93-78 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.76..10.
122	7/12/1925	Kars Jandarma takım komutanını pusuya düşürerek öldüren, 6 kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2864 Dosya :91-138 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.76..19.
123	9/12/1925	Düzce ilçesinde halka zulüm yapan Düzceli Gazi oğlu Kemal ile arkadaşlarının Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2865 Dosya :91-139 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.76..20.
124	9/12/1925	Huzur ve asayiş bozan, Aşkale'den Dum oğlu Mustafa ile Tercan'dan Çadır Ali'nin İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :2866 Dosya :91-140 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.77..1.
125	7/12/1925	Kadıköy'de Cumhuriyet İdaresi aleyhinde faaliyette bulunan, Tatar Ahmed'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2872 Dosya :93-79 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.77..7.
126	7/12/1925	Maraşlı Sarkadızade Rıza'yı katleden Gökçeoğullarından Osman ve arkadaşı Bekir'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2874 Dosya :91-141 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.77..9.
127	13/12/1925	Piyasada spekülasyona yolaçan Rekabahtî'nin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2882 Dosya :93-80 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.77..17.
128	13/12/1925	Şakilik yapan ve halkın huzurunu bozan 14 kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :2884 Dosya :91-142 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.77..19.

129	13/12/1925	Kürtçülük amacı ile memleketin huzur ve sükununu kaçıran bazı kişilerin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2887 Dosya :91-144 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.78..2.
130	20/12/1925	Kız kaçırma suçundan sanık Tokatlı Kunduracı Muhlis ile arkadaşı Salih'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :2900 Dosya :93-81 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.78..15.
131	20/12/1925	Huzur ve sükunu bozan suçlar işleyen Antepli Tüccar Ahmet oğlu Arif ve Şerif ile Berber Hüseyin'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :2902 Dosya :93-82 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :16.78..17.
132	6/1/1926	Çeşitli suçlardan sanık İzmirli Marko oğlu Sarafım (Şerif Ali) ile arkadaşları Entranik, Maksud ve Proderomus'un Ankara İstiklal Mahkemesine havale edilmesi.	Sayı :2968 Dosya :91-150 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.82..2.
133	23/1/1926	Cumhuriyet idaresi aleyhinde bulunan Şükrü'nün Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3071 Dosya :93-89 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.87..6.
134	31/1/1926	Reşitpaşa Vapuru'ndaki seyyar postadan çalınan 20 bin liranın sanıklarından 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3090 Dosya :93-90 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.88..5.
135	31/1/1926	Hükümet aleyhinde konuşan Hopa inşaat Taburu erlerinden Yako'nun Ankara İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :3095 Dosya :93-91 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.88..10.
136	31/1/1926	İsyan hareketından önce iki sandık fişek ile İstanbul Sevkiyat ambarından muşamba çalan 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3096 Dosya :93-92 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.88..11.
137	31/1/1926	Şakilik yapan Konya Ereğlisi'nin Adatepe köyünden Halil oğlu Mehmed'in Ankara İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :3097 Dosya :93-93 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.88..12.
138	31/1/1926	Şapka inkılabı aleyhinde bulunan Mehmed Fahrî'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3110 Dosya :93-94 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.89..5.
139	31/1/1926	Gizli çete kurarak huzur ve sükunu kaçıran Devrek Belediye Başkanı Rifat ile 6 arkadaşının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3119 Dosya :93-95 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :17.89..14.
140	21/3/1926	Bursa Hapishanesi Müdürünü görevi başında öldüren mahkum Hamdi'nin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3354 Dosya :91-151 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :18.20..12.
141	6/4/1926	İstanbul'da Erenköy ve Tavşanlı köylerinde devletin zabıta kuvvetlerine karşı gelen tütün kaçakçılarının İstiklal Mahkemesi'ne sevkleri.	Sayı :3440 Dosya :207-7 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :18.24..18.
142	25/4/1926	Bilecik'te bir eve girerek hane halkının tamamını öldüren Arnavut Selim oğlu Ahmed ile arkadaşlarının Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3489 Dosya :91_152 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :18.27..8.
143	6/5/1926	Huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan Bandırma'nın Soğuklusağır köyünden Muhtar Şakir oğlu Mehmed ile arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3515 Dosya :91-153 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :18.28..14.
144	6/5/1926	Kısmi seferberlikte bir askere sahte vesika vermekten sanık Konya Askere Alma Şubesi Yazıcısı Ahmed oğlu Hasan ile buna aracılık yapan Keçeci İbrahim'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3518 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :18.28..17.
145	6/5/1926	Kendisine Şapka Müfettişi süsü vererek Çorum ve Sungurlu'da ahaliden para cezası alan Gazioğullarından Süleyman oğlu Ahmed ile arkadaşlarının Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3520 Dosya :93-96 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :18.28..19.

146	6/5/1926	Kısmi seferberlikte sahtekarlık suretiyle bir erin terhisine sebebiyetveren Konya Askerlik Şubesi yazıcılarından Vahideddin'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3522 Dosya :54-87 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :19.29..1.
147	6/5/1926	Huzur ve sükunu bozan davranışlarda bulunan Kürüm köyünden Şaki Ahmed,kayınpederi Yusuf ve oğlu Ömer'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3545 Dosya :91-154 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :19.30..4.
148	6/5/1926	Huzur ve sükunu bozucu davranışlarda bulunan Kürüm köyünden Yusuf Ağa'nın damadı Şaki Ahmed, kayınpederi Yusuf ve oğlu Ömer'in İstiklal Mahkemesi'ne sevk.	Sayı :3602 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :19.33..2.
149	17/5/1926	Reis Ali Ağa'nın kaybolmasında rol oynadıkları gerekçesi ile haklarında Malatya Bidayet Mahkemesinde dava açılan şahısların İstiklal Mahkemesine sevk.	Sayı :3619 Dosya :91-155 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :19.33..19.
150	25/5/1926	Tavas İlçesinde halkın huzur ve sükununu bozucu davranışlarda bulunanKızbekiroğlu İbrahim ile onbeş arkadaşının Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :3664 Dosya :91-156 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :19.36..5.
151	13/6/1926	Askeri sır vererek ordu aleyhinde çalışan stajyer Dişhekimi Yusuf Payda'nın İstiklal Mahkemesi'ne sevk.	Sayı :3735 Dosya :89-24 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :19.39..16.
152	28/7/1926	Bitlis'in Hizan ilçesinde huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan Şeyh adındaki kişilerin Şark İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :3884 Dosya :91-157 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :20.47..5.
153	28/7/1926	Nazilli'de huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan 7 kişinin İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :3919 Dosya :91-158 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :20.48..20.
154	11/8/1926	Aydın'da huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan eşkiyadan Mustafa Ali ile Bozdoğan'ın Pınarlı köyünden Mehmet Çavuş'un İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4014 Dosya :91-159 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :20.53..15.
155	29/8/1926	Devamlı huzur ve sükunu kaçırıcı Adanalı Parlak Mehmed'in İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4049 Dosya :93-97 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :20.55..10.
156	3/10/1926	Cumhuriyet Halk Fırkası Dört Yol Şubesi Başkanı'nı öldürenlerin İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :4188 Dosya :91-160 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :21.62..12.
157	27/10/1926	Huzur ve sükunu ihlal eden Narınceli Haydar Ağazade Hacı Derviş oğlu Ali adlı kişinin İstiklal Mahkemesine verilmesi.	Sayı :4271 Dosya :91-162 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :21.66..15.
158	14/11/1926	Tokat'ta huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan Zileli Kel Bekir ile arkadaşı Hamdi'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4314 Dosya :91-163 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :21.68..18.
159	14/11/1926	Bursa'da huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan 5 kişinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4320 Dosya :91-164 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :21.69..4.
160	17/11/1926	Huzur ve sükunu kaçırıcı davranışlarda bulunan Turşucu Cemal adlı kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4336 Dosya :93-98 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :21.69..19.
161	3/11/1926	Uşak Şeker Fabrikası inşaatında görevli Em. Bnb. Ferid Bey'i öldüren işçi Muşlu Ahmed'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4379 Dosya :91-166 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :21.72..2.

162	5/12/1926	Denizli-Tavas yolunda soygun yaparak huzur ve sükunu bozan Karaağaçlı şaki Ali ile beş arkadaşının İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :4425 Dosya :91-165 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :22.74..9.
163	15/12/1926	Mudanya'da huzur ve sükunu bozucu davranışlarda bulunan Ali ile arkadaşı İsmail ve Halil'in İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :4482 Dosya :91-167 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :22.77..7.
164	26/12/1926	Kozan'da halkın huzur ve sükununu bozan, Hocazade İzzet Efendi ve 4 arkadaşının İstiklal Mahkemesi'ne sevki.	Sayı :4533 Dosya :92-80 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :22.79..17.
165	23/1/1927	Bilecik'te huzur ve sükunu bozucu davranışlarda bulunan Gönenli Tahir ile İzmitli Kemal'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.	Sayı :4624 Dosya :91-169 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :22.84..6.
166	16/2/1927	Hekimhan'da jandarma şehid eden, huzur ve sükunu bozucu davranışta bulunan bazı kişilerin Şark İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri.	Sayı :4769 Dosya :91-171 Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :23.10..11.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

OSMANLI GERİLEME PARADİGMASININ YAPISÖKÜMCÜ ANALİZİNE BİR KATKI

İbrahim KURAN*

Kısa Özet

Bu makale, genellikle 16.yüzyılda başladığı iddia edilen ve Osmanlı İmparatorluk ömrünün neredeyse yarısına tekabül eden “gerileme dönemi” söylemini sorunsallaştırmaktadır. Bu makalede, Osmanlı tarihini dönemselleştirme çabaları ile modernleşme teorisi ve İbn Halduncu perspektif arasındaki ilişkiler göz önüne alınarak gerileme paradigmasının yapısökümcü analizi yapılacak ve Osmanlı tarihyazımında alternatifler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, gerileme paradigması, yapısökümü, özne-yapı

A Contribution to Deconstructivist Analysis of the Ottoman Decline Paradigm**Abstract**

This article problematizes the discourse on “the period of decline” of Ottoman Empire, which is generally claimed to be started at the 16th century and almost corresponds to half time of the Ottoman’s life cycle. Considering the relationships between the modernization theory, İbn Khaldun’s perspective and the attempts of periodization of Ottoman history, this article strives for the deconstructivist analysis of the decline paradigm and explores alternative Ottoman historiographies.

Keywords: Ottoman Empire, decline paradigm, deconstruction, subject-structure

Giriş

Son yıllarda Osmanlı tarihçileri “kuruluş”, “yükseliş”, “klasik dönem”, “genişleme”, “duraklama”, “gerileme” ve “çöküş” gibi kategorilere daha temkinli ve eleştirel yaklaşıma başlasa da, bu kategoriler uzun zaman boyunca tarihçiler tarafından sorgusuz sualsiz kullanılmıştır. Kuruluş-yükseliş-gerileme-çöküş dönemlerinin birbirini takip ettiği dizgisel Osmanlı tarih kurgusu çok yakın bir geçmişe değin hem araştırma hem de eğitim alanlarında ana akımı oluşturmuştur. Hatta bugün bile Milli Eğitim Bakanlığı müfredatında ve ortaöğretim ders kitaplarında Osmanlı tarihi bu dizgisel kurguya göre anlatılmaktadır. Bu dizgisel kurguda bilhassa bir nokta diğerlerinden daha fazla dikkat çekmektedir: Osmanlı imparatorluk tarihinin en azından son 300 yılı gerileme dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemlendirmeden hareketle, gerileme sürecinin üç ya da üç buçuk yüzyıl boyunca sürdüğünü varsaymak, İmparatorluk ömrünün neredeyse yarısının gerilemeyle geçtiğini iddia etmek anlamına gelir.

* İbrahim Kuran, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi, ibrahimkuran@gmail.com

Geleneksel Osmanlı tarih anlatıları 1300'lerdeki yükseliş dönemi ile başlar. Bu parlak dönem, Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı ile zirveye ulaşır. Ayrıca bu dönemde imparatorluk doğal sınırlarına ulaşmıştır. 16.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar ise, Osmanlı devletinde gerileme süreci yaşanır. Nihayet, pek çok anlatıda Tanzimat dönemini imleyen 1839 yılı çöküşün başlangıcı olarak kabul edilir. Cumhuriyetin kuruluşu ile İmparatorluk tarihi son bulur (Darling 2011, 152). Faroqhi bu gerileme kurgusunu şu şekilde özetler:

Kabaca 1600'den sonra, hatta kimilerine göre daha da erken bir dönemden itibaren Osmanlı İmparatorluğu, görkemli ve kolay fetihler geçmişte kaldıktan sonra gerilemeye başlamıştır. Bu modele göre, küçük bir uç beyliğinden bölgesel bir imparatorluğa genişleme dönemi (1300-1517) ve bir dünya gücü haline gelen kısa bir doruk noktasından (1517-1600 veya o aralarda) sonra yaklaşık üç yüzyıl süren ve 1918-1922'deki nihai çöküşe kadar varan gerileme gelmiştir.

Bu noktada sorulması gereken temel soru, üç yüzyıl sürdüğü iddia edilen ve İmparatorluk ömrünün yarısına tekabül eden "gerileme dönemi" söyleminin tarihçilik için ne ölçüde açıklayıcı olduğudur. Buna paralel olarak, akla gelen diğer sorular şu şekilde sıralanabilir: Hangi faktörlerin gerilemesinden bahsedilmektedir? Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal kurumların tümünün aynı süreçte gerilemesinden bahsetmek mümkün müdür? Belirtilen gerileme hangi düzeylerde ve bağlamlarda gerçekleşmiştir? Gerileme periyotlandırmasının nirengi noktası nedir? Üç buçuk asır boyunca yaşanan her değişim ve dönüşümü "gerileme dönemi" söylemi içinden açıklamak olası mıdır? (Kafadar 2009) Bu sorulardan hareketle elinizdeki yazı, yapısökümcü perspektiften Osmanlı gerileme paradigmasının eleştirel bir analizini yapmayı amaçlamaktadır.¹ Analizimize başlamadan evvel, iki noktayı kısaca da olsa açmak gereklidir. Bu makalede "Osmanlı gerileme paradigması" kavramsallaştırmasını kullanmamızın sebebi, modernleşme teorisinin vaaz ettiği ilerlemeci tarih anlayışının uzantısı olan gerileme dönemlendirmesinin ("decline") uzun zaman boyunca, belki 1990'lara kadar, Türkiye'deki tarih çalışmalarında hâkim anlayışı oluşturmasıdır. Yapısökümcü analiz ise, bir söylemsel formasyonu (yahut paradigmayı) içerisinde doğduğu güç ilişkileri bağlamını ve tarihçinin kullandığı perspektif(ler)i hesaba katarak, yani jeneolojisi üzerinden, eleştirel biçimde değerlendirmek ya da ters yüz etmek anlamında kullanılmaktadır. Her ne kadar Derrida'nın kendisi yapısökümünün bir teknik ya da metot olmadığını söylese de (Derrida 1996) yapısökümcülük tarih çalışmalarında eleştirel bir okuma perspektifi olarak kullanılmaktadır (Muslow 2000).

Gerileme Paradigması ve Modernleşme Teorisi:

Son sözü en başta söylemek gerekirse, postkolonyalist ve Marksist tarihçiler başta olmak üzere modernleşme teorisine eleştirel yaklaşan yorumculara göre Osmanlı gerileme paradigması Batı'ya (ve özellikle

¹ Tarihin yapısökümcü analizi, geçmişin izlerinin kendi başına anlamsız olduğunu, geçmişin dillendiren ve anlamlandırılan tarihçi olduğunu, tarih anlatılarının siyasal, ideolojik vb. perspektiflerin yansımasıyla oluştuğunu işaret eder. Bu eleştirel analize başlarken Kafadar'ın tarihçilik mesleği üzerine ufuk açıcı notunu hatırlamakta fayda var: "Tarihsel olanın doğallaştırılmasına ('büyük balık küçük balığı yutar, dünyanın kanunu bu') izin vermemek, bunların [tarihçinin duyarlıklarının] başında gelir. Bazı söylemlerde doğallaştırmanın yerini kutsallaştırma alır, ya da bu iki tavır birbirleriyle harmanlanır: 'Kadınla erkek eşit olur mu? Tanrı böyle yaratmış.' Oysa tarih, bir şey gösterirse eğer, her düzenin, her sömürü biçiminin, her kurumun, her kavramın, her hiyerarşinin, her karşı çıkış imkanının ve söyleminin, insanlar eliyle başka başka biçimlerde inşa edildiğini, usul usul da olsa tekrar tekrar dönüştürüldüğünü, yapılabildiğini gösterir...Cinsiyet dahil toplumsal olan her şeyin tarihsel olduğunu, zaman içinde hem biçim hem anlam değiştirerek evrildiğini söylemek, her şeyin imkan dahilinde olduğu anlamına gelmez...İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama tamamen kendi diledikleri gibi değil - kendi seçtikleri koşullarda değil, doğrudan yüz yüze geldikleri, geçmişin aktardığı ve onlara temin ettiği koşullarda yaparlar." (Kafadar 2009, 25-26)

Kuzeybatı Avrupa'ya) kıyasla kurgulanmıştır (Faroqhi 2012, Kafadar 2011). Bu anlamda, gerileme paradigması, aşamacı ya da ilerlemeci dizgisel tarih anlayışının iz düşümüdür, toptanlaştırıcı bir üst kurgunun parçasıdır. Nitekim klasik modernleşme teorisine göre, Batı Avrupa ülkeleri kapitalizm ve demokrasi süreçlerini deneyimlerken, diğer ülkeler aynı süreçte geride kalmıştır.² Buradan hareketle, kalkınmacı ve dünya-sistemci kuramcılar da periferi ve yarı-periferi ülkelerinin merkezdeki Batı ülkelerine kıyasla neden geride kaldığını sorarlar (Frank 2010). Modernleşmeci perspektif, Avrupa'nın Aydınlanma süreci ile başlayan üstünlüğünü savunurken, kalkınmacılar ve dünya-sistemciler Avrupa'nın diğer ülkeleri hammadde almak, işlenmiş mamul satmak, değerli madenlerini gasp etmek ve köle ticareti yapmak suretiyle sömürdüğünü öne sürer (Hall and Gieben 1992, Frank 2010). Dolayısıyla, gerileme söylemlerine bağlı bir diğer önemli soru, bir yarı-periferi toplumu olan Osmanlıların neden Avrupa toplumları gibi kapitalistleşemediği ve ekonomik olarak gelişemediği sorusudur. Bazı yorumcular bunu Osmanlı sistemindeki gelenekçilik, işçilik ve fiskalizm örutülerine (Genç 2000), diğerleri Asya tipi üretim tarzına bağlarsa da (Divitçioğlu 2015) sorunun bağlamı yanıltıcıdır, zira bu soru ekonomik gelişmenin temel kriterini Avrupa olarak alır (Kafadar 2011, 121). Daha yalın bir ifade ile bu sorunun Avrupa-merkezci olduğu söylenebilir.

Bu yüzden, yukarıda ana hatları çizilen, Osmanlı tarihinin kuruluş-yükseliş-gerileme-çöküş dizgisindeki kolay anlaşılır dönemlendirmesi ilk bakışta oldukça ön yargısız görünse de, Batı'nın yükselişi karşısında Doğu'nun gerilemesi meta-anlatısı bağlamında bu dönemlendirmenin modernist-oryantalist ideoloji ile yüklü olduğu iddia edilebilir (Hall 1992, Darling 2011). Nitekim pozitivist tarih okulunun kurucusu addedilen Ranke'ye göre 16.yy'da Kanuni Süleyman'ın ölümünden sonra "bir dizi iktidarsız sultan tahta çıkmış ve onların zayıf karakterleri Osmanlı Devleti'nin tarihinin geriye gitmesinin en büyük sebeplerinden birisi olmuştur. Bu sultanların birçoğu kendi felaketlerine katkıda bulunan şartları kendileri oluşturmuşlardı." (Kafadar 2011, 100). Ne var ki gerileme paradigmasını sadece modernist-oryantalist siyasete havale ederek açıklamak da hatalı olabilir. Örneğin, Faroqhi'nin de belirttiği gibi, gerileme paradigmasının hâkim hale gelmesinde Osmanlı tarih yazımının en yetkin isimlerinden biri kabul edilen Halil İnalçık'ın, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* adlı kanonik metni oldukça etkili olmuştur. Dolayısıyla, İnalçık'ı gerileme paradigmasına ikna eden hususlar dikkate alınmadan yapılacak bir değerlendirme eksik olacaktır.

Ahlak Risaleleri, İbn Halduncu Perspektif ve Bozulma Tezi

Osmanlı'nın gerilemesi tartışmasında, İnalçık da alanın bir diğer önemli ismi Lewis gibi 16.yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Osmanlı nasihatnamelerini ve islahat layihalarını esas kabul eder (Lewis 1962). Osmanlı âlimleri özellikle 16.yüzyılın sonlarından itibaren devletin gerilemesinin (ya da bozulmasının) emarelerini ele alan nasihatnameler, layihalar ve risaleler yazmaya başlamışlardır. Bu eserlerin yazılmasında dönemin koşulları oldukça etkilidir:

2 Modernite dediğimiz muğlak süreç esas olarak Batı Avrupa'daki 15. ve 16. yüzyıllarda başlayan tarihsel bir tecrübeye işaret eder. Bu anlamda kapitalist üretim ve demokratik haklardan başka yüzleri de mevcuttur; örneğin kentleşme, kitle iletişimi ve ulaşım gibi. Modernite süreci ile Batı Avrupa'da hızlı toplumsal değişimler yaşanmış, kırsal geçimliliğin yerini kentte proleterleşme, kırdaki geniş aile ve cemaatvari yapıların yerini şehirde bireysellik almıştır. (Hall and Gieben 1992) 19.yüzyıla gelindiğinde fabrika merkezli kapitalist üretim ile kentteki sınıfsal antagonizmalar gün yüzüne çıkmıştır. 19.yüzyıla gelinceye kadar Osmanlılar uzun zaman aşiret, cemaat/tarikat, millet ve ümmet temelli geleneksel toplumsal örgütlenmesini devam ettirmiştir. Avrupa'da modernleşmenin liberalleşme ve bireyselleşme eğilimlerinin yol açtığı tahribatın yanında, teba statüsünden vatandaş statüsüne geçiş ile otorite karşısında özerklik ve özgürlük alanları kazanan bireyin kazanımlarını inkâr etmek mümkün değildir.

Özellikle 1580'lerde başlayıp sonraki on yıllar boyunca devam eden parasal değer kayıpları ve on altıncı yüzyıl boyunca Safeviler ve Habsburglarla devam eden uzun ve sonuç alınamayan savaşlar, Osmanlı entelektüellerine İbn Haldun ve onun aşiret temelli asabiyesini ve bunun herhangi bir imparatorluk sağlam bir şekilde yok olacağına dair kuramlarını hatırlatmıştı. (Faroqhi 2012, 90-91).

Kafadar'a göre, 16.yüzyıldan itibaren Osmanlı tarih kaynaklarında "nizamın bozulması" ile ilgili temaların ortaya çıkışında, İbn Halduncu perspektifi benimseyen ahlak (risalesi ve nasihatnamesi) yazarları oldukça etkilidir. Bu yazarlar, *Mukaddime*'de tanımlanan döngüsel teoriyi adeta Osmanlılara uygulamaktadırlar. Bu teorik bakışa göre, Osmanlı devleti gençliğini geride bırakmış ve yaşlanma sürecine girmiştir, yapılması gereken ise yaşlanma sürecini mümkün mertebe sağlıklı geçirmesini sağlamak ve ömrünü uzatmaktır (Kafadar 2011, 141-2). Öte yandan bazı Osmanlı âlimlerinin, gerileme/bozulma sürecini ideal İslami yaşamdan uzaklaşmaya bağladığını belirtmek gerekir. 20.yüzyıla gelinceye kadar gerileme ve reform konuları Osmanlı âlimleri arasında önemli gündem maddelerinden birini oluşturur. Kâtip Çelebi ve Gelibolulu Mustafa Ali gibi âlimler Osmanlı'nın bozulmasından bahsederken, eğitim ve edebiyat standartlarının düşmesinden, dış dünyada yaşanan gelişmelere ilgisizlikten ve 'Osmanlı aklının kapanması'ndan şikâyet etmişlerdir. Sonra gelen modernleşme yanlısı Osmanlı yazarları ise Avrupalılara (Frenklere) nispetle Osmanlı'nın geride kalmasını, askeri tekniklerin yenilenmemesine, siyasi kademedeki yozlaşmaya, liyakat sahibi olmayanların ve "yanlış etnik köklerden" gelen insanların devlet görevine getirilmesine bağlamışlardır (Kafadar 2011, 98).

Osmanlı ahlak risaleleri literatürünün en tipik örneklerinden biri 17.yüzyılda Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınan *Düsturü'l Amel li Islâhi'l-halel* adlı eserdir. Kısa ama oldukça etkili olan bu eserde Kâtip Çelebi, Osmanlıların bunalımını teşhis eder ve tedavi yolları önerir. Buna göre, Osmanlıların başlıca sorunları, mali kriz (gelirin azlığı ve giderin çokluğu), reyanın güçsüzlüğü ve asker toplumsal hayatta baskın olmasıdır. Kâtip Çelebi'ye göre toplumsal yapı ve bu yapıdaki değişim, ferdi yapıdan yola çıkarak anlaşılabilir; zira toplumlar hem bedenen hem de ruhen bireylere benzemektedirler. Kâtip Çelebi toplumu oluşturan dört ana sınıf olduğunu söyler: ulema, asker, tüccar ve reaya. Klasik adalet dairesi teorisine paralel olarak, Kâtip Çelebi'ye göre "devlet ricâlsiz, rical kılıcsız, asker malsız, hazine reayasız olmaz." (Orman 2014, 118). Bu dört sınıf kendi aralarında, yardımlaşma ve dayanışma yaparsa devlet sıhhat bulur. Ferdin beden sağlığı için organların dengeli çalışması gerekliliğine paralel olarak, devletin sağlığı için bu dört unsur arasında dengenin sağlanması gerekir. Bu sınıfların biri gereğinden (sayıca) fazla olursa, insan bedeninin sağlığının bozulmasına benzer şekilde, toplumsal sağlık ve denge de bozulur. Nasıl ki ferdin doğal ömrü doğma, büyüme, yaşlanma ve ölümden oluşuyorsa, devletlerin ömrü de büyüme, duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinden oluşur; yine bunun yanında nasıl ki güçlü ve zayıf bünyeli insanlar mevcutsa, güçlü ve zayıf bünyeli devletler de mevcuttur.

Kâtip Çelebi'ye göre sosyal siyasette dönemsellik ilkesi geçerlidir, yani, her yerde ve her zamanda geçerli olacak bir reçete yerine içinde bulunulan zamanın koşullarına uygun reçete hazırlanmalıdır. Nitekim her dönemin kendine has alametleri, teşhis ve tedavi yolları mevcuttur. Bunun yanında Kâtip Çelebi'ye göre, yönetici örf ve adetleri bilmeli ve siyasette değişim gerçekleştirirken bunlara göre hazırlamalıdır, zira "yasaklar yasaklananın cazibesini artırır, o yüzden yumuşaklık ve ustalıkla değişiklikler yapılmalıdır" (Orman 2014, 123).

Kâtip Çelebi'de görülen bu İbn Halduncu bozulma yorumu, ahlak risalesi, nasihatname ve islahat layihası literatüründe tekrarlanmaktadır (Okumuş 2006, Suzuki 1987). Kafadar bu literatürdeki en tipik gerileme hikâyesini şu şekilde aktarır:

Nizam bozulana kadar Yeniçeriler muntazamdı. Toplumsal köklerinden koparıldıkları, evlenmelerine izin verilmediği için aile ve akrabalarından yana dertleri yoktu. Üretim ve ticaret dünyasından uzakta, yalnızca hanedanın sadık köleleri sıfatıyla yerine getirdikleri askeri-idari görevleriyle meşguldüler. Ne zaman ki ticaret ve üretim faaliyetlerine girişmeye başladılar, askeri disiplinleri ve becerileri geriledi. Dönüm noktası on altıncı yüzyıl sonlarına doğru bir yerdedir, o noktada çok sayıda başka Osmanlı kurumu da başlangıçtaki nizamını yitirdi (Kafadar 2009, 29).

Bu anlatıda görüldüğü üzere, Osmanlıların bozulması esas olarak askeri zümre üzerinden hikâye edilmektedir. Benzer şekilde, Faroqhi'ye göre nasihatnamelerdeki esas mesele asker ve askeri örgütlenme sorunlarıdır.

Muhteşem Süleyman döneminde hâkim olduğu düşünülen koşulların ve özellikle de atlı askerlere (sipahiler, zaimler) tımar dağıtılan sistemin yeniden tesis edilebilmesi halinde imparatorluğun eski haşmetini geri kazanacağına inanılıyordu. [Fakat] Kimi yazarlar ordunun genişlemesini de eleştirmişler, özellikle de yeniçeriler ve harem kadınları ile hadımların yükselen nüfuzunun üzerinde durmuşlardı. (Faroqhi 2012, 91)

On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ahlak risalelerinin kahir ekseriyetinde Kanuni dönemindeki devlet işleyişi ideal bir örnek olarak sunulur, nitekim bu dönemden sonra "Altın Çağ" sona ermiş ve nizam bozulmaya başlamıştır. Gerçi, bunun dışında, Fatih dönemini ideal düzenin dönümü olarak sunanlara rastlamak da mümkündür. Ahlak risalesi (ve nasihatname) yazarları idealleştirilen dönemi mihenk taşı kabul ederek "bozulmuş" Osmanlı kurumlarını ve uygulamalarını, "bozulmamış" olanlarla karşılaştırma eğilimindedir. Burada dikkat çeken nokta, bozulmanın kademeli bir süreç ya da zamansal bir dönüşüm halinde sunulmayıp, ani bir geçiş hali olarak sunulmasıdır. Bu geçiş esnasında, bozulmanın başlıca emarelerinden biri yeniçerilerin ticaret ve üretim faaliyetlerine bulaşmasıdır. Bu iddianın yanı sıra başka kritik eşikler de zikredilebilir: meritokrasinin bozulması, sarayın lüks hayata yönelmesi, maliyenin krize sürüklenmesi, sikkenin ayarının düşürülmesi, İbn Halduncu organik toplumsal dengenin bozulması gibi.³

Yeniçerilerin bozulması tezini ele alan Kafadar'a (2009) göre, yeniçerilerin ticarete ve kazanca yönelerek bozulduklarını iddia etmek için daha önce bu alanda hiç iştilal etmediklerini varsaymak gerekir. Fakat, askeri sınıf ile üretim/ticaret alanı arasında kurulan ayırım ampirik olarak gerçekçi değildir. Örneğin, II. Bayezid döneminde vakıf dükkânlarının yeniçerilere kiralandığına dair vesikalar mevcuttur. Bu dönemde, Yeniçerilerin börekçi ve sarraf dükkânlarının kiracısı oldukları görülmektedir (Kafadar 2009, 33). "Resmi bir belgede Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden bahsederken tipik tüccar unvanı olan 'Hâce'nin rahatça kullanılması asker sınıfın ticaret faaliyetine ne çok yanlış ne de istisnai bir şey gözüyle bakıldığını gösteriyor." (Kafadar 2009, 78)

3 Bu organik denge, ateş, hava, su ve toprak olmak üzere dört unsurdan oluşur. Bu dört unsur sırayla, askere, yöneticilere, tüccara ve reaya işaret etmektedir.

Osmanlı tarihyazıcılığı 16.yüzyılın sonlarına doğru gerileme-bozulma sürecinin başladığını iddia ederken, aynı dönemde Osmanlı tüccarlarının Venedik ticaretinde oldukça başarılı olduklarını görürüz. 1573 yılında Venedik ile Osmanlı arasında barış sağlanmış, bu da Venedik'teki Osmanlı ticari faaliyetlerinin hızla yükselmesini sağlamıştır. Bu ticari genişleme 17.yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. 1573-1645 yılları arasındaki sikkenin ayarının düşürülmesi, Osmanlı parasının değerinin yabancı paralara kıyasla aşırı değer kaybetmesi, yüksek enflasyon, Celali ve Kapıkulu isyanları gibi olumsuz olgulara rağmen, aynı dönemde Osmanlı dış ticareti oldukça aktiftir. Üstelik bu dönemde, ticaret vasıtasıyla Osmanlı Müslüman kültürü ve Avrupa kültürü etkileşim içerisine girmiştir.

Dolayısıyla, 16. ve 17.yüzyıl Osmanlısı için iddia edilen içe kapanma tezinin hatalı olduğunu söyleyebiliriz (Kafadar 2009, 92). Gerileme ve içe kapanma olarak tanımlanan bu dönemde, Osmanlı Müslümanlarının ticaret vasıtasıyla kültürlerarası ağlara önceden olmadıkları kadar açık oldukları görülmektedir. Osmanlı'ya kahve ve tütünün girmesi, ticari pratiklerin çeşitlenmesi (örneğin poliçe kullanımı), salçanın yemek pişirmede yaygın olarak kullanılmaya başlaması, duvar resimleri ve süslemelerin yaygınlaşması, iskambil oyunları, gözlüklerin ve cep-duvar saatlerinin kullanılması, bu dönemde Osmanlı tüccarlarının kültürlerarasında elçi gibi hareket ederek melezlenmeye imkân vermeleri suretiyle mümkün olmuştur (Kafadar 2009, 112-113).

Bahsi geçen nasihatname ve risaleler üzerinden Osmanlı tarihyazıcılığına baktığımızda, ticari canlanma ve kültürel melezlenme konularının, bozulma söylemlerinin gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz. Nitekim Osmanlı tarihyazıcılığının gaza ideolojisini merkeze alarak imparatorluğun askeri gücüne odaklanması bu sonuca götürmüş olabilir. Kafadar, Osmanlı devletinin gerilediği iddia edilen 17.yüzyıl sonrası döneme baktığında, içeride ve dışarıda hükümet etme yeteneği açısından (*governmentality*) sürekli aşağıya doğru giden bir grafikten ziyade, zikzaklar çizen bir grafiğin söz konusudur olduğunu söyler (Kafadar 2011, 104). Nitekim Kafadar'a göre İmparatorluğun yüzyıllar boyunca süren yönetim başarısı, askeri organizasyon ve gaza ideolojisinden ziyade, kurumsal yaratıcılık (*institutions*) ve insan gücünü (*human capital*) organize etme kapasitesine bağlıdır. Bunun en tipik örneği devşirme usulüdür, yani Osmanlı idarecilerinin meritokrasiyle görev başına getirilmesidir (Kafadar 2011, 109).

Osmanlı Tarihyazımında Alternatif Perspektifler

Gerileme paradigmasının yapısökümü analizini yaparken, Osmanlı tarih yazımındaki alternatif (ya da heterodoks) perspektiflerden bahsetmek oldukça önemlidir. Bu amaçla, Osmanlı tarih çalışmalarına alternatif yaklaşımlar ve dönemlendirmeler öneren birkaç örneğe bakmak faydalı olacaktır. Bugüne kadar bazı Osmanlı araştırmacıları, alternatif yaklaşımlar üzerinden imparatorluktaki siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümleri ve hareketlilikleri anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu perspektifler içerisinde, merkez-çevre ilişkilerine odaklanan dünya sistemi teorisi (örnek olarak Huri İslamoğlu-İnan ve Reşat Kasaba'nın çalışmalarına bakılabilir), sınıfsal çatışmaları merkeze alan Marksist teori (örnek olarak Çağlar Keyder ve Rifaat Ali Abou El Haj'in çalışmalarına bakılabilir) ve son zamanlarda kurumsalcı ve yeni-kurumsalcı yaklaşım (örnek olarak Timur Kuran ve Boğaç Ergene'nin çalışmalarına bakılabilir) zikredilebilir.

Dönemlendirme meselesine gelince, Hathaway (2011), Osmanlı tarihini analiz ederken somut zamansal ayrımlar koymak yerine, kurumsal devamlılıklara ve kopuşlara odaklanmayı önerir. Hathaway'e göre, 16.-19.yüzyıllar arasını gerileme dönemi adı altında ayırmak yerine, bu dönemi Osmanlı tarihinin tamamlayıcı parçalarından biri olarak görmek ve bu dönemdeki kurumsal oluşumlara ve dönüşümlere bakmak isabetli olacaktır. Kurumların oluşumu ve dönüşümü bir anda olmadığından sürekliliklere odaklanmak, bunun için de Osmanlı tarihini bir bütün olarak ele almak faydalı olacaktır.

Abou-El-Haj ise Osmanlı tarihinin özgüllüğünün abartılmaması gerektiğini öne sürer, nitekim Osmanlı çağdaşı olan Avrupalı devletlerle (imparatorluklarla) benzer süreçler yaşamıştır. Bu devletlerin, oluşum ve idare süreçlerinde tecrübe ettikleri sorunlar paralellik gösterir. Daha açık ifade edecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın başına kadar deneyimlediği değişimler ve dönüşümler çağdaşı olan diğer modern devletler tarafından da tecrübe edilmiştir. Bu yüzden, Osmanlı devleti karşılaştırmalı tarih perspektifi içerisinde yerleştirilmeli ve erken modern devlet modeli içerisinde değerlendirilmelidir.

Abou-El-Haj, erken modern devlet oluşum sürecini iki ekseninde incelemeyi önerir: bir yanda merkeziyetçilik ve âdemi-merkeziyetçilik aksı, öte yanda ise sınıfsal karakterizasyon (Uğur 2012, 24). Nitekim 17. ve 18.yüzyıl Osmanlı Devletinde iktidarın ademi merkezileşmesi tarihçiler arasında oldukça yaygın tartışılan bir meseledir. Bunun yanında, aynı dönemde yerellerde ayanların güçlenmesi ile sınıfsal yapının değiştiğini iddia etmek mümkündür. Abou-El-Haj'a göre Osmanlı'da devlet oluşumu iki aşamadan müteşekkildir: 1450-1550 arasında yönetici elitin devleti kendi çıkarları doğrultusunda idare ettiği dönem, 1560-1700 arasında yönetici elitin değiştiği, toplumsal hareketliliğin mevcut olduğu ve servetin el değiştirdiği dönem. Bu değişim dış kaynaklı değildir, Osmanlı'nın kendi iç dinamikleri ve iktidar gruplarının ilişkileri ile ilgilidir. Abou-El-Haj'a göre, 17.yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı padişahları, vezir ve paşa kapıları denilen grupla iktidarı paylaşmaya başlamışlardır. "Kapılı bürokratlar" zamanla devşirme sistemi ile yetişen kul statüsündeki devlet adamlarının yerini almaya başlamıştır (Uğur 2012, 19-20). Bu doğrultuda, Abou-El-Haj,

Osmanlı siyasi yapısının karizmatik bir lider faktörü ile açıklanamayacağını ve sultanın liderliğini paylaştığı dönemleri de çöküş alameti olarak görmemek gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, karar verme sürecine alt grupları da katmak bir çöküş sinyali değil, yapısal bir dönüşümdür. Dolayısıyla ideal dönemin siyasal yapısı da, tarih üstü bir şekilde karizmatik lider faktörü ile değil, bir yapı (ve yapısal dönüşüm) olarak tüm taraflarıyla yeniden incelenmelidir. (Uğur 2012, 22)

Abou-El-Haj'a göre gerileme paradigmasını savunanlar, iç toplumsal dinamiklerdeki değişimi ve Osmanlıların 15.yüzyıldan itibaren Batı toplumları ile girdiği etkileşimi görmezden gelmiş, bazen nasihatname literatürüne, bazen de modernleşme teorisine fazlaca odaklanarak, imparatorluğun durağanlaştığını ve bozulduğunu vehmetmiştir.

Buna paralel olarak, Tezcan'a (2010) göre 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'da yaşanan büyük değişimleri "gerileme dönemi" başlığı altında yorumlamak mümkün değildir. Küresel ölçekte 17.yüzyıl fiyat devrimi (enflasyon) birçok İmparatorluğu krize sürüklerken, parasal piyasalardaki dalgalanmalar Osmanlıları da etkilemiştir. Örneğin, Osmanlılarda tımar sisteminin terk edilmesi gerilemenin değil, parasallaşmanın işaretidir. Bu küresel politik-ekonomik bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda (vezirler, paşalar ve ulemalar başta olmak üzere) elitler-arası rekabetin ve siyasal bir kamunun ortaya çıkışı hükümdarının yetkilerinin

kısıtlanmasına sebep olmuştur. Yeni iktidar mahfillerinin devreye girmesinin yanı sıra, Yeniçerilerin yükselen itiraz ve isyanlarını da hesaba katmak gerekir. Bunların yanında, hükümdarın yetkilerinin kısıtlanmasında hukuk düzeninin güçlenmesini de zikretmek gerekir. Tezcan, tüm bu gelişmeleri Osmanlıların ön-demokratikleşmesi (*proto-democratization*) olarak yorumlamakta ve İmparatorluğun daha kapsayıcı bir döneme girdiğini iddia etmektedir, nitekim İkinci İmparatorluk kavramsallaştırılmasından kasıt budur. Bu doğrultuda, Tezcan göre, 1300 ile 1580 arasında mutlakiyetçi-patrimonyal ilk imparatorluk dönemi, 1580 ile 1800ler arasında ise ön-demokratikleşmeci ikinci imparatorluk dönemi yaşanmıştır. Tezcan, bu alternatif perspektif ile Osmanlı tarihyazımına ciddi bir katkı sunmaktadır.

Darling'e göre "...kabul ettiğimiz dönemselleştirme her nasıl olacaksa imparatorluğun iç ritmine, yani Osmanlıların kendilerini ne yapmış oldukları ve ne yapmaya çalıştıklarına dayanmalıdır" (Darling 2011, 154). Böyle bir dönemselleştirme çabasının kavramları, hem devlet oluşum süreçlerini ve sosyal değişimleri göz önüne almalı, hem de aynı tecrübeleri yaşamasalar bile Batı Avrupa'yı Osmanlılar ile birlikte düşünmeye elverişli olmalıdır. Darling, bu doğrultuda Osmanlı tarihyazımında alternatif olabilecek 3 dönemlik bir genel çerçeve önerir: Genişleme (1300-1550), Tahkim (1550-1718) ve Dönüşüm (1718-1923). Bu dönemlerin her birinin kendi içerisindeki özgüllüklere göre alt dönemlere de ayrılabilirliğini işaret eden Darling yaklaşımını şöyle özetlemektedir: "Bu yaklaşımın amacı, Osmanlılara ne olduğunu ortaya çıkarmak değil, Osmanlıların kendilerinin ne yaptıklarını anlamaktır... Bu dönemselleştirme için dış güçler ve olaylar yerine Osmanlı devletinin kendi amaç ve motivasyonları göz önünde bulundurulduğu müddetçe başka kavramlar da ileri sürülebilir" (Darling 2011, 154).

Sonuç Yerine

Osmanlı gerileme paradigmasının yapısökümcü analizini yapmaya çalıştığımız bu yazıda, bir yandan, İbn Halduncu perspektifin 16.yüzyıldan itibaren Osmanlı ahlak risalesi ve nasihatname yazarları arasında oldukça etkili olduğunu ve uzun zaman boyunca Osmanlı tarih yazımını şekillendirdiğini, öte yandan, modernleşme teorisinin ardındaki güç ilişkilerinin Osmanlı tarihinin dönemselleştirilmesine dair yine uzun zaman boyunca meta-anlatıyı koşullandığını göstermeye çalıştık. Hem siyasal/ideolojik perspektiflerin ve hem de teorik çerçevelerin tarih anlatılarının kurgulanmasındaki rolüne dikkat çekmeye çalıştık. Daha sonra, Osmanlılardaki (modern) devlet oluşum süreci ve sınıfsal ilişkiler başta olmak üzere, değişik bağlamlar ve aktörler arasındaki ilişkiler üzerinden alternatif Osmanlı tarih okumalarına değindik. Son zamanlarda, Osmanlı tarihyazımında gerileme paradigması çokça eleştirilmiş ve yerine alternatifler önerilmiştir (Armağan 2011). Ne var ki bu eleştirilerin ve alternatiflerin, Osmanlı gerileme paradigmasının yerini doldurduğunu söylemek henüz mümkün değildir.

Son olarak, Darling'in bıraktığı yerden devam edersek, Osmanlı tarihyazımında ve olası dönemselleştirmelerde, "Osmanlıların kendilerinin ne yaptıklarını anlama[ya]" çalışmak tarihçilere iyi bir girizgah sunmaktadır. Bu öneriyi genişleterek, geçmişte yaşamış aktörlerin iradelerine, tercihlerine, eylemliliklerine ve tarihin öznesi olma durumlarına dikkat çekerek "aşağıdan tarih(çiliğ)e" (history from below) doğru çubuğu bükebiliriz (Hobsbawm 1988). Buradan hareketle, halihazırda, Osmanlılardaki gündelik hayatın ritmini yakalamaya çalışan tarih çalışmaları zaten mevcuttur (örneğin, Kafadar 2009, Faroqhi 2011). Ne var ki, mikro düzeydeki aşağıdan tarihçilik anlayışını, makro düzeyde tarihyazımına ve dönemselleştirmesine

nasıl bağlayabileceğimiz sorusu halen önümüzde durmaktadır. Bu sorunun temelinde, sosyal bilimlerin klasik çelişkinin bulunduğu öne sürülebilir: yapı ve özne diyalektiği. Zira Osmanlı tarihyazımındaki dönemselleştirme çabaları genel olarak yapılara ve yapıların dönüşümüne odaklanmaktadır. Nitekim, klasik gerileme teorisyenlerinin de alternatifler tarihsel perspektif önerenlerin de yapılara ve yapısal dönüşümlere odaklandığı söylenebilir. İlki total olarak Osmanlı devlet yapısının (ve belki tüm kurumlarının) gerilemesinden bahsederken, ikincisi modern devlet oluşum süreçleri, sınıflar arası çatışkılar, kapitalizmin doğuşu gibi yapısal ve bağlamsal dönüşümlere bakmayı önermektedir. Dolayısıyla, her iki yaklaşımı da hesaba kattığımızda, aşağıdan tarihçiliğin çağrısına karşı önümüzde klasik özne-yapı çelişkisi durmaktadır. Ne var ki ne sosyolojik ne de tarihsel çalışmalarda bu çelişkiden kurtulmak mümkün değildir. Aslında, belki bu çelişkiden kurtulmaya da gerek yoktur. Aksine, bu çelişkiyi kabul etmek ve tam da merkeze alarak tarihi "yazmak" Osmanlı tarihyazımına ciddi ihtimaller kazandırabilir. Osmanlı anlatılarındaki başka ihtimaller gelecek tarih çalışmalarının bu yapı-özne çelişkisiyle hesaplaşması üzerinden mümkün olabilir.

Kaynakça

- Armağan, M. (der.) (2011) *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*. İstanbul: Timaş
- Brannigan, J., Robbins, R., & Wolfreys, J. (1996). "As if I were dead: an interview with Jacques Derrida." In *Applying: To Derrida*. Palgrave Macmillan: 212-226.
- Darling, Linda. "Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış." Armağan der. *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*. İstanbul: Timaş, 2011: 151-165.
- Divitçioğlu, S. (2015). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Alfa.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Faroqhi, S. (2012) "Post-Kolonyal Dönüm Öncesi ve Sonrasında İmparatorluklar: Osmanlılar." Quater ve Tezcan der. *Hâkim Paradigmanın Ötesinde: Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*. Ankara: Tan Kitabevi: 83-105.
- Genç, M. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2000
- Hall, S. "The West and the Rest: Discourse and Power." Formation of Modernity. Cambridge: Polity Press.
- Hall, S. and Gieben, B. (Eds.). (1992). *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Hathaway, Jane. (2011). "Osmanlı Tarihinde Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar." Armağan der. *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*. İstanbul: Timaş: 165-175.
- Hobsbawm, E. J. (1988) "History from Below - Some Reflections." <http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/202-asagidan-tarih>
- Kafadar, C. (2011). "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi." M. Armağan der. *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*. İstanbul: Timaş: 97-151

Kafadar, C. (2009). *Kim var imiş biz burada yoğ iken – Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları.

Lewis, B. (1962). "Ottoman observers of Ottoman decline." *Islamic Studies*, 1(1), 71-87.

Munslow, Alun (2000). *Tarihin Yapısökümü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Okumuş, E. (2006). "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi." *İslam Araştırmaları Dergisi*, (15).

Orman, S. (2014) "Kâtip Çelebi'nin Sosyo-Ekonomik Düşünce." *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. İstanbul: İnsan Yayınları: 113-137.

Suzuki, T. (1987). "Osmanlılarda Organik Bir Yapı Olarak Toplum Görüşünün Gelişmesi: Osmanlı Sosyal Düşünce Tarihinin Bir Yönü." *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 14, 373-396.

Tezcan, B. (2010). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge University Press.

Uğur, Yunus. "Rifa'at Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasi Yapısına Farklı Bir Bakış." Quatert ve Tezcan der. *Hâkim Paradigmanın Ötesinde: Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2012: 13-33.

6741 SAYILI KANUN KAPSAMINDA TÜRKİYE VARLIK FONU YÖNETİMİ A.Ş. VE TÜRKİYE VARLIK FONU HAKKINDA BİR İNCELEME

Batuhan AKTAŞ

Kısa Özet

19.08.2016 tarihli ve 6741 sayılı “Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi (TVYF A.Ş.) ve Şirket tarafından yönetilecek olan Türkiye Varlık Fonu kurulmuştur. Fonun hedefleri sermaye piyasalarının araç çeşitliliğini sağlamak, Otoyollar, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü ve Havalimanı, Nükleer Santral gibi büyük altyapı projelerine finansman oluşturmak, önemli sektörlerde yer alan yerli şirketlerin hem sermaye hem de proje bazında desteklemek ve stratejik sektörlerde bürokratik kısıtlamalara tabi olmadan doğrudan yatırım yapmaktır. Varlık fonları özellikle cari açık fazlası veren ülkelerde görülmekle birlikte, iç ekonomideki dalgalanmaların önlenmesi ve çeşitli yatırımların desteklenmesi için günümüzde gelişmekte olan ülkelerde de (İtalya, Brezilya vb.) kurulmaktadır. Varlık fonlarının uluslararası literatürde çeşitli yararlarının bulunduğu ileri sürülmekle birlikte şeffaf olmamaları ve denetim imkânlarının kısıtlı olması açısından da oldukça eleştirilmekte; ayrıca ulusal varlık fonlarının yaptığı yatırımların arkasında bazen ekonomik kaygılardan ziyade siyasi nedenlerin bulunduğu ileri sürülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yeni bir kurum olan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi’ni ve Şirketin yöneteceği Türkiye Varlık Fonunu mevzuat çerçevesinde incelemek ve 6741 sayılı Kanun kapsamında Şirkete ve Fona tanınan muafiyetler ile mevzuatta öngörülen denetim mekanizmalarının işlevselliğini değerlendirmeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Varlık Fonu, Ulusal Varlık Fonları, 6741 sayılı Kanun, Norveç Ulusal Varlık Fonu, Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi

A Study of Turkish Sovereign Wealth Fund Management Company and Turkish Sovereign Wealth Fund in the context Law No. 6741**Abstract**

The Turkish Sovereign Wealth Fund Management Company (TVYF Inc.) and the Turkish Sovereign Wealth Fund have been established by the Law No. 6741. TVYF Inc. aims to finance large infrastructure projects such as Otoyollar, Kanal İstanbul, Third Bridge and Airport, Nuclear Power Plant; support domestic companies in important sectors on both capital and project basis; and invest directly in strategic sectors without being subject to bureaucratic restrictions. While sovereign funds are usually established in countries that has current account deficits, some emerging countries as well (eg Italy, Brazil, etc.) have these Funds in order to prevent fluctuations in the domestic economy and to support various investments. While sovereign funds are claimed to have various benefits in international literature, they are highly criticized for their lack of transparency and limited control possibilities. It is also argued that behind the investments made by sovereign wealth funds are sometimes political reasons instead of economic worries.

The aim of this study is to examine the new entity, Turkey Sovereign Wealth Fund Management Corporation and the Turkish Sovereign Wealth Fund within the scope of the legislation and to evaluate the exemption granted to the Company and Fund within the framework of Law No. 6741 and the functioning of the supervision mechanisms envisaged in the legislation.

Keywords: Turkish Sovereign Wealth Fund, Sovereign Wealth Funds, Law no. 6741, Norwegian Sovereign Wealth Fund (Government Pension Fund), Turkey Sovereign Wealth Fund Management Company

Giriş

1970’li yılların başından itibaren “neo-liberalizm” politikasının zayıflaması ve etkinliğini giderek kaybetmesi, yeniden devletin ekonomi politikalarında söz sahibi olduğu dönemin başlamasına neden olmuş, bu itibarla devlet yalnızca savunma, adalet ve eğitim gibi alanlarda faaliyet gösteren “polis devlet” anlayışından sıyrılarak ekonomik düzenlemeler açısından da çok geniş bir yelpazede faaliyet göstermeye başlamıştır.¹ Devletin yalnızca piyasaların işlevselliğini sağlamakla değil, aynı zamanda vatandaşlarını ve yatırımlarını piyasaların olumsuz koşullarından da korumak ile yükümlü olması, ekonomideki rolünü dönüştürme uğratmış, bu itibarla küresel sermayede önemli bir konuma sahip olan ulusal varlık fonlarının yaygınlaşmasını sağlamıştır.²

Özellikle 2000’li yılların başından itibaren ciddi bir değer artışı gösteren ve genellikle rezerv fazlası ya da ihracat zengini ülkelerde görülen ulusal varlık fonları, petrol fiyatlarındaki yaşanan dalgalanmalar ve sermayenin küreselleşmesi sonucu ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliğin artması nedeniyle daha da önem kazanmış³ ve günümüzde tüm ulusal varlık fonlarının toplam değeri, hedge fonları ile özel sermaye fonlarının toplamını aşarak 7.409 Trilyon Amerikan Dolarına ulaşmıştır.⁴

Ulusal varlık fonlarının kuruluş amaçları ise fonun kaynağına ve fon sahibi ülkenin yatırım stratejisine göre değişkenlik göstermektedir. Bu bakımdan ülkenin sahip olduğu doğal kaynaktan elde edilen gelirin gelecek nesillere aktarılmasını hedefleyen fonlar olduğu gibi (Norveç) resmi döviz rezervlerinden elde edilen para ile daha yüksek getirili alanlara yatırım yapma amacı güden fonlar da (Çin) bulunmaktadır.⁵ Ayrıca bu amaçlardan bağımsız olarak ulusal varlık fonları, küresel sermayede yaşanan dengesizlikler sonucu ortaya çıkan kriz ortamında piyasaya likidite sağlayarak iç ekonomideki istikrarı korumak ve ülkede gerçekleştirecek bazı alt yapı projelerinde kaynak yaratma amaçları ile de oluşturulabilirler. Ayrıca belirtmek gerekir

1 Modern çağın devleti “en iyi devlet en az müdahale eden devlet” anlayışından uzaklaşmaya başlamıştır. Tayfun Akgüner, *Özel Girişim Özgürlüğü ve Yatırımları Teşvik Tedbirleri*, (İstanbul: 1979), 31.

2 Mutlu Kağıtçıoğlu, *Para Piyasası Kurumlarına Yönelik Ekonomik Kolluk Faaliyeti*, (İstanbul: 2016), 36.

3 Ersin Dedekoca, “Devlet Yoluyla Kapitalizm”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, S. 1, Eylül – Ekim – Kasım (2012): 81.

4 Sovereign Wealth Funds Ranking List. Erişim tarihi 10.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

5 Hasan Aykın, “Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?”, *SDE Analiz* (2001): 5. Erişim tarihi 13.03.2017, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/Refah%20Fonlari%20Analiz.pdf>.

ki, doğal rezerv fazlası veya ihracat ya da kamusal bir gelir fazlası olmayan, diğer bir ifadeyle cari açık ve ren ülkelerde de ulusal varlık fonu istisna da olsa görülebilmektedir. Bunun en iyi örneği, 2014 yılında İrlanda'da Irish Strategic Investment Fund ve 2008 yılında Brezilya'da kurulan Sovereign Fund of Brazil'dir.⁶

Bu örneklere benzer şekilde herhangi bir matuf rezervi, doğal kaynağı veya ihracat fazlası bulunmayan Türkiye'de de sermaye piyasalarında araç çeşitliliği ve derinliğine katkı sağlamak, yurtiçinde kamuya ait olan varlıkları ekonomiye kazandırmak, dış kaynak temin etmek, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etmek için 19.08.2016 tarih ve 6741 sayılı "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile Başbakanlığa bağlı olarak, ana faaliyet konusu 6741 sayılı Kanunla belirtilen Türkiye Varlık Fonu ve alt fonların kurulması ve yönetimi olan, profesyonel yönetim ilkelerine göre yönetilen, özel hukuk hükümlerine tabi Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi kurulmuştur. Söz konusu Şirketin kurulmasını takip eden kısa süreçte Bakanlar Kurulu kararları ile birlikte Fona kaynak aktarımı yapılmaya başlanmış, özellikle, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Anonim Şirketi, Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi, Borsa İstanbul Anonim Şirketi, Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV gibi hazineye ait hisseleri olan kurumların hisselerinin tamamı ile Savunma Sanayi Destekleme Fonundan geri ödenmek kaydıyla 3 milyar TL meblağın yine Fona devredilmesi sonucunda Türkiye Varlık Fonu açısından ciddi bir malvarlığı havuzu oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna karşılık, TVFY A.Ş.'nin ve ilgili Şirketin kuracağı Türkiye Varlık Fonunun, ulusal varlık fonlarının yapısına uygun olarak hangi ayrıcalıklara sahip olduğu, Şirketin faaliyet yapısı ve Şirket ile Fonun nasıl denetleneceği hususları ise ayrıntılı izahlara muhtaçtır.

Bu husustan hareketle çalışmada, Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin ayrıntılı bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Ancak; TVFY A.Ş. incelenmesinden önce hem uygulamacılara hem de öğretmeye yol göstermesi açısından Dünyadaki Ulusal Varlık fonları hakkında genel bir bilgi verilecek, ayrıca gerek Avrupa'nın en büyük ulusal varlık fonu olduğu gerekse şeffaflık sınıflandırmasında en yüksek değerlere sahip olduğu için Norveç Ulusal Varlık Fonu üzerinde kısaca durulacaktır.

I. Ulusal Varlık Fonları ve Örnekleri

A. Kavram: Ulusal Varlık Fonları

Ulusal varlık fonları, kamuya ait çeşitli ekonomik değerlerden oluşan ve bu değerleri belirli bir yönetim anlayışıyla kullanarak; stratejik sektör veya projelere uzun vadeli kaynak sağlamayı, ekonomik kalkınmayı sürekli hale getirmeyi ve en temelde de gelecek nesillere kaynak aktarmayı amaçlayan yapılar olarak kısaca tanımlanabilirse de⁷, aslında ilgili kavramın genel geçer bir tarifinin yapılması oldukça güçtür.⁸ Bu güçlük kavramın içerisinde belirli unsurları barındırmasına rağmen, ilgili unsurların ülkeden ülkeye değişiklik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Keza kavramın adlandırılması açısından uluslararası literatürde

6 Ayhan Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. (TVFY)'nin Önemi ve Değerlendirilmesi", *Yaklaşım Dergisi*, Y. 25, S. 289, (2017): 231.

7 Sevinç Akbulak ve Yavuz Akbulak, "Ulusal Varlık Fonları", *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. XXV, (2008): 238.

8 Adrien Blundell Wignall, Yu Wei Hu ve Juan Yermo, "Sovereign Wealth and Pension Fund Issues", *Financial Market Trends*, OECD (2008): 118; Anthony Wong, "Sovereign Wealth Funds and the Problem of Asymmetric Information: The Santiago Principles and International Regulations", *Brooklyn Journal of International Law*, Volume: 34, Issue: 3, Article: 14 (2009): 1083.

genellikle "Sovereign⁹ Wealth Funds" terimi tercih edilse de, öğretide ilgili kavram yerine ulusal yatırım fonu, devlet refah fonu, ulusal refah fonu, ülke yatırım fonu, egemen varlık fonu veya bağımsız varlık fonu gibi terimlerin kullanıldığı da görülmektedir.¹⁰

Ulusal varlık fonları öğretide ve çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından; "döviz varlıkları tarafından finanse edilen ve varlıkları resmi rezervlerden ayrı olarak yönetilen devlet yatırım aracı"¹¹, "çeşitli makroekonomik amaçlar için kurulmuş olan ve devlete ait yatırım fonları"¹², "özel amaçlı yatırımlar için kurulan devlete ait fonları tamamı"¹³, "çeşitli finansal varlıklara yatırım yaparak gelirini artırmayı hedefleyen, devletin sahipliği ve yönetimi altında çalışan fon"¹⁴, "cari işlemler fazlası vermekte olan ülkelerin yabancı para rezervlerindeki artışın yarattığı rezerv birikimini değerlendirme arayışından doğan bir kavram olup, basit anlamda, bir havuzu oluşturan söz konusu rezervlerle finanse edilen devlet kontrolündeki yatırım kurumları"¹⁵, "Çeşitli yerli veya yabancı menşeli finansal varlıklara yatırım yaparak kazanç sağlamak suretiyle ülkenin genel refah seviyesindeki artışa katkı amacıyla kamusal sermayeli, kamunun sevk ve idaresinde oluşturulan fonlar"¹⁶, "Ulusal refah fonu, büyük oranda diğer ülke varlıklarına yatırım yapan, kamu sahipliğindeki veya kontrolündeki finansal varlık havuzu"¹⁷, "tümüyle devlet kontrolünde kurulan, yükümlülükleri sınırlı olan veya bulunmayan, yüksek risk toleransına sahip, uzun dönemli yatırımcılar"¹⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Bununla birlikte hem ulusal hem de uluslararası literatürde ulusal varlık fonlarının tanımlanmasından ziyade, içerisinde yer alan unsurların belirlenmesi metodu da tercih edilmiştir. Buna göre ulusal varlık fonlarının en temelde üç unsura sahip olması gerektiği belirtilmiş ve bunlar; "(i) devlete ait olma, (ii) açık yükümlülükleri olmama veya çok sınırlı olma, (iii) resmi döviz rezervlerinden ayrı olarak yönetilme" şeklinde ifade edilmiştir.¹⁹ Bazı yazarlar ise bu unsurlara bir dördüncüsünü de ekleyerek fonların tamamının veya önemli bir kısmının yabancı ülke varlıklarında değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁰ Öte yandan, ulusal varlık fonları açısından ifade edilen unsurların yanı sıra evrensel olarak kabul gören niteliklerin; devlet kontrolü ve makroekonomik amaç olduğunu ileri süren yazarlar da vardır.²¹

Bu hususta son olarak Sovereign Investment Lab tarafından hazırlanan Ulusal Varlık Fonları 2015 Yılı Raporu'nda ulusal varlık fonlarının bir yatırım aracı olabilmesi için; "(i) doğrudan egemen bir hükümete ait, (ii) devletin mali ve politik kurumlarından ayrı olarak yönetilen, (iii) açıkça ağır basan bir emeklilik payı ödeme

9 'Sovereign' ifadesinden ne anlaşılması gerektiği konusunda ise görüş birliği bulunmamaktadır. Bu bakımdan ilgili kelime; ulusal varlık fonlarından etkilenen piyasa aktörlerini, ev sahibi ülkeleri veya ulusal varlık fonları ile politik meseleleri etkilemeye çalışan hükümetleri belirtmek için kullanılmıştır. Anna Gelper, "Sovereignty, Accountability, and the Wealth Fund Governance Conundrum", *Asian Journal of International Law* 1 (2011): 8.

10 Ayhan Sarsu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I", *Yaklaşım Dergisi*, S. 285, Y. 24 (2016): 221.

11 United States Treasury Department tarafından yapılan tanım, bilgi için bkz. Wong, "The Santiago Principles and International Regulations", 1083.

12 International Money Fund tarafından yapılan tanım, bilgi için bkz. Age., 1083.

13 International Working Group of Sovereign Wealth Funds, Erişim tarihi 13.03.2017, <http://www.ifswf.org/>.

14 Mahfi Eğilmez, "Varlık Fonu". Erişim tarihi 13.03.2017, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/varlik-fonu.html>

15 Akbulak ve Akbulak, "Ulusal Varlık Fonları", 238 – 239.

16 Ayhan Sarsu, "Dünyada Ulusal Varlık Fonu Yönetim Şirketleri", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 287, Yıl: 24, Kasım (2016): 234.

17 Edwin M. Truman, "The Rise of Sovereign Wealth Funds: Impacts on US Foreign Policy and Economic Interests", *Testimony before the Committee on Foreign Affairs*, (2008): 1. Erişim tarihi 14.03.2017, <https://piee.com/publications/testimony/truman0508.pdf>.

18 Erk Hacıhasanoğlu ve Uğur Soytas, "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü" (Working Paper No. 2010-02): 5. Erişim tarihi 14.03.2017

<http://ba.metu.edu.tr/sites/ba.metu.edu.tr/files/MARC20102.pdf>

19 Roland Beck and Michael Fidora, "The Impact Of Sovereign Wealth Funds On Global Financial Markets", *Occasional Paper Series No 91* (2008): 6.

20 Aykın, "Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?", 5.

21 Gelper, "the Wealth Fund Governance Conundrum", 8.

yükümlülüğü bulunmayan, (iv) çeşitli finansal varlıklara yatırım yapma kapasitesine sahip olan, (v) yatırımların önemli bir bölümünü uluslararası düzeyde gerçekleştiren” şartlarını ihtiva etmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.²²

Tüm bu tanımların sonucunda ifade etmek gerekir ki, ulusal varlık fonlarının genel kabul gören bir tanımını yapmaktansa, kavramın unsurlarını belirleyerek devletin sahip olduğu diğer fonlardan ayrılan özelliklerini ortaya koymak daha doğru olacaktır. Bu bakımdan bir fonun, ulusal varlık fonu olarak değerlendirilebilmesi için; egemen bir hükümet tarafından yönetilmesi²³, devletin diğer mali kurumlarından bağımsız olarak idare edilmesi, yükümlülüklerinin sınırlı olması veya bulunmaması, uzun vadeli yatırımlar yapmak (veya kalkınmayı sağlamak) için oluşturulması²⁴ ve ticari gelir arayışı içerisinde farklı finansal alanlara (özellikle yurt dışına) yatırım yapabilmesi gibi unsurlara sahip olması gerekmektedir.²⁵

2016 tarih ve 6741 sayılı “Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile hayata geçirilen Türkiye Varlık Fonunun, makroekonomik amaçlar (dış kaynak temin etmek, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etmek) için kurulması, Başbakanlığa bağlı bir yönetime sahip olması, fonun gelişebilmesi için belirli muafiyetlerin öngörülmesi (özellikle rekabetçi piyasada söz sahibi olabilmesi açısından getirilen kanuni muafiyetler) ve devletin diğer kurumlarından bağımsız bir idari yapıya sahip olması gibi unsurları taşıdığı göz önüne alındığında en temelde yukarıda belirtilen nitelikleri içerisinde barındırdığını ifade etmek gerekir.

B. Diğer Ülkelerdeki Örnekler

Her ne kadar Türkiye açısından yeni bir kavram olsa da aslında ulusal varlık fonlarının tarihi 1950’li yıllara kadar dayanmakta ve günümüzde kaynağı farklılaşsa da genellikle rezerv fazlası ülkelerde görülmektedir.²⁶ Bu bakımdan Türkiye Varlık Fonu’nun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle diğer ülkelerdeki ulusal varlık fonları hakkında kısaca bilgi verilmesi ardından Sovereign Wealth Funds Institute tarafından yapılan listede ilk sırayı alan ve ulusal varlık fonları arasında hem şeffaflığı hem de işleyişi bakımından örnek olarak gösterilen Norveç Ulusal Varlık Fonu’nun ele alınması yararlı olacaktır.

22 Sovereign Wealth Fund Annual Raport 2015 (The Sky Did Not Fall), Sovereign Investment Lab, Università Commerciale Luigi Bocconi, 9. Erişim tarihi 14.03.2017, <http://www.ifswhf.org/sites/default/files/Bocconi%20SIL%202016%20Report.pdf>

23 Egemen devlet tarafından yönetilme kriteri ise ülkeden ülkeye göre farklılaşmaktadır. Örneğin, Brileşik Arap Emirlikleri’nde her emirlik aslında egemen bir hükümet gibi olmasa da karar alma yetkisine sahiptir. Buna karşılık, Alberta ve Alaska gibi yerlerde alt ulusal hükümetlerin (sub-national government) fonlara ilişkin karar alma yetkisi de bulunmamaktadır. Clara O’Brien, Tania Mattei ve Naveen Thomas, “Sovereign Wealth Funds: Evolving Perceptions and Strategies”, *Securities Regulation & Law Report*, Vol. 44, No. 50 (2012): 2.

24 Bazı yazarlar ulusal varlık fonlarının uzun vadeli yatırımları desteklemek için kullanılmasının uygun olup olmadığını sorgulamış ve özellikle iç ekonomide ulusal varlık fonunun getireceği yararını bazı riskleri içerdiğinin altını çizmiştir. Alan Gelb, Silvana Tordo, Havard Halland, Noora Afraa ve Gregory Smith, “Sovereign Wealth Funds and Long-Term Development Finance: Risks and Opportunities” *CGD Policy Paper 041* (2014): 1 – 2. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, ulusal varlık fonları amaçları açısından beş ayrı kategoride sınıflandırılabilir. Bunları; istikrar fonları, kalkınma fonları, tasarruf fonları, rezerv yatırım fonları ve rezerv emeklilik fonları şeklinde sayabiliriz. Ancak ulusal varlık fonunun kurulmasındaki amaç bazı dönemlerde ortadan kalktığı gibi fonun amacının -Rusya örneğinde- olduğu gibi değiştiği de görülmektedir. Hacıhasanoğlu ve Soytas, “Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü”, 5 – 6. Ayrıca bkz. Akbulak ve Akbulak, “Ulusal Varlık Fonları”, 239.

25 Monitor Company Group da benzer unsurlara yer vermiştir. O’Brien, Mattei, ve Thomas, “Evolving Perceptions and Strategies”, 2.

26 Akbulak ve Akbulak, “Ulusal Varlık Fonları”, 238. Bununla birlikte, ulusal varlık fonu olarak değerlendirilebilecek ilk yapıların 1854’de Amerika Birleşik Devletleri’nin Teksas eyaletinde kurulan Texas Permanent School Fund ve yine 1876’da Teksas’da bulunan Permanenet Univestiy Fund olduğu hususunda bkz. Sansu, “Dünyada Ulusal Varlık Fonu Yönetim Şirketleri”, 231.

1. Genel Olarak

Ulusal varlık fonu olarak sınıflandırılabilir ilk fon, 1953 yılında kurulan "Kuwait Investment Authority" olup, daha sonra bu fonu Singapur'da yer alan "Temasek Holdings" (1974) ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunan "Abu Dhabi Investment Council" (1976) takip etmiştir.²⁷ 1990 yılında ise petrol gelirlerine bağlı olarak -2016 Haziran ayı raporuna göre- 870 milyar Amerikan Dolar mevcuduyla en büyük aktif değere sahip ulusal varlık fonu olan Norveç Ulusal Varlık Fonu (Government Pension Fund – Global veya resmi şekilde The Government Petroleum Fund/National Insurance Scheme Fund) kurulmuş ve gerek şeffaf yönetimi gerekse etik konseyinin varlığı ile diğer ulusal varlık fonları açısından örnek oluşturmuştur.²⁸

2000'li yıllarda ise Irak'ın işgali ile başlayan petrol fiyatlarındaki artış, dış ticarete yaşanan dengesizlikler, ekonomilerde görülen rezerv biriktirme trendi ve 2007 yılında yaşanan ekonomik kriz gibi olgular devletlerin küresel ekonomi alanında daha fazla etkin rol almasına sebep olmuş ve bu gelişmelere istinaden 2008 yılının başlarında Çin'de (China Investment Corporation - 813 milyar Amerikan Doları mevcuduyla) ve yine aynı tarihte Rusya'da (National Welfare Fund - 72.2 milyar Amerikan Doları sermayesi) ulusal varlık fonları kurulmuştur.²⁹

Bugün itibariyle Türkiye Ulusal Varlık Fonu ile birlikte dünya üzerinde 78 ulusal varlık fonu bulunmakta olup bunların kontrol ettikleri aktif büyüklük değeri yaklaşık olarak 7 trilyon 409 milyar Amerikan Doları olarak gösterilmekte ve bu rakam küresel sermayenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.³⁰ Ayrıca Sovereign Wealth Fund Institute tarafından hazırlanan 2016 Haziran raporuna göre; ulusal varlık fonlarına ait gelirlerin önemli bir bölümünü (%56,93) petrol veya doğal gaz rezervleri oluştururken; geri kalan kısım ise emtia dışı gelirlerden (ihracat fazlaları, emeklilik primleri vb.) kaynaklanmaktadır.³¹

Ulusal varlık fonlarının küresel ticarete önemli bir paya sahip olması, ilgili fonların devlet kontrolünde yönetilmeleri ve kanunen kendilerine tanınmış birtakım muafiyet ve istisnalara sahip olmaları, doğal kaynakları bulunan Körfez ülkeleri ile ihracat fazlası olan Asya ülkelerinde fonların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu bakımdan dünya üzerindeki ulusal varlık fonlarının %40.24 orta doğuda bulunmakta iken, %39.74'ü Asya'da yer almaktadır.³²

Gerek büyüklük parametrelerine gerek ise şeffaflık endekslerine göre başlıca ulusal varlık fonları ise şu şekildedir:³³

27 Hacıhasanoğlu ve Soytaş, "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü", 9.

28 Sovereign Wealth Fund Institute verileri için bkz. Erişim tarihi 14.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

29 Hacıhasanoğlu ve Soytaş, "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü", 9.

30 Söz konusu husus için bkz. Erişim Tarihi: 14.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

31 Sovereign World Lis tam metin, Erişim Tarihi: 14.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

32 Bununla birlikte, tüm ulusal varlık fonlarının %13'ü Avrupa'da ve %2'si Amerika ile Afrika ülkelerinde yer almaktadır. Sovereign World Lis tam metin, Erişim Tarihi: 14.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

33 Dünyaya yayılmış varlık fonlarının sıralı listesi için bkz. Erişim Tarihi: 05.03.2017. <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

Ülke	Ulusal Varlık Fonu Adı	USD Bil.	Kuruluş Yılı	Kaynağı
Norveç	Government Pension Fund	870.81	1990	Petrol
Çin	China Investment Corporation	813.8	2007	Emtia Dışı
Abu - Dabi	Abu -Dhabi Investment Authority	792	1976	Petrol
Suudi Arabistan	SAMA Foreign Holdings	576.3	1952	Petrol
Kuveyt	Kuwait Investment Authority	592	1953	Petrol
Çin	SAFE Investment Company	474	1997	Emtia Dışı
Çin – Hong Kong	Hong Kong Monetary Authority Investment Portfolio	456.6	1993	Emtia Dışı
Singapur	Government of Singapore Investment Corporation	350	1981	Emtia Dışı
Katar	Qatar Investment Authority	335	2005	Doğal Gaz ve Petrol
Çin	National Social Security Fund	295	2000	Emtia Dışı
Singapur	Temasek Holdings	180	1974	Emtia Dışı
Güney Kore	Korean Investment Corporation	108	2005	Emtia Dışı
Avustralya	Australian Future Fund	91.1	2006	Emtia Dışı
Rusya	National Welfare Fund	72.2	2008	Petrol
Kazakistan	Kazakhstan National Fund	64.7	2000	Petrol
İran	National Development Fund of Iran	62	2011	Petrol
ABD – Alaska	Alaska Permanent Fund	54.8	1976	Petrol
Azerbaycan	State Oil Fund	35.1	1999	Petrol
İrlanda	Ireland Strategic Investment Fund	8.5	2001	Emtia Dışı
Türkiye	Türkiye Varlık Fonu	n/a	2016	Emtia Dışı

Tablo 1: SWFI endeksi 2016 Haziran Ulusal Varlık Fonları sıralaması

2. Norveç Örneği

2016 Haziran endeksine göre kontrol ettiği aktif malvarlığı/yatırım kapasitesi ile en geniş hacimli ulusal varlık fonuna sahip olan Norveç yukarıda da değindiğimiz üzere gerek şeffaflık endeksinde aldığı tam puan gerekse fonun içerisinde yer alan etik kurulunun varlığı ile diğer ulusal varlık fonları arasında ön plana çıkmaktadır. 1990 yılında öncelikle bir emeklilik fonu olarak kurulan yapı, daha sonra fona petrol rezervinden kaynaklanan gelirin aktarılmasıyla bir dönüşüme uğramış ve 2017 yılı itibariyle fonun değeri 870 milyar Amerikan doları (7.5 trilyon NOK) civarına ulaşmıştır.³⁴

³⁴ Bugün itibariyle Norveç ulusal varlık fonu; Avrupa hisse senedi piyasasının %2,3'üne, küresel hisse senedi paylarının da %1,3'üne sahiptir. Norges Bank Investment Bank Report. Erişim tarihi 16.04.2017, <https://www.nbim.no/en/the-fund/market-value/>.

Norveç hükümeti tarafından petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların iç ekonomiye olan etkilerini azaltabilme ve ilerleyen yıllarda petrol gelirlerinde yaşanacak düşüşü dengeleme; en temelde ise ülke zenginliklerini/refahını gelecek kuşaklara aktarma amaçlarını taşıyan fonun uluslararası yatırımları Ekonomi Bakanlığına bağlı olarak çalışan Norges Bank Investment Management tarafından yürütülmekte³⁵ ve bu yatırımlar Etik Konseyi tarafından denetlenmektedir.³⁶

Norveç ulusal varlık fonunu diğer ulusal varlık fonlarından ayıran en önemli özelliklerden biri 2004 yılında kurulan Etik Konseyi'dir (council on ethics – the government pension fund).³⁷ Etik Konseyi'nin görevi ise; silah üretimi, tütün ve fosil yakıtlar gibi iş alanlarında faaliyet gösteren çok tartışmalı şirketlere fonun yapacağı yatırımların izlenmesi ve yapılan yatırımların etik ilkelere aykırılık taşıyıp taşımadığının araştırılmasıdır. Bu kapsamda Etik Konseyi'nin Ekonomi Bakanlığı'na 22 Ekim 2009 tarihinde verdiği tavsiye kararı³⁸ ile Norveç Ulusal Varlık Fonu'nun yatırım açısından on yedi tütün şirketi çıkarılmış ve toplamda 2 milyar dolarlık fon tasfiye edilmiştir.³⁹ Ayrıca insan haklarına aykırılık, rüşvet, çevre tahribatı, çocuk işçi çalıştırma ve benzeri iddialar ile karşılaşan yatırımlar da yine Etik Konseyi'nin tavsiye kararı ile gözden geçirilmekte ve olumsuz sonuçlanması durumunda ilgili yatırımlar sonlandırılmaktadır.⁴⁰ Bununla birlikte, Norveç ulusal varlık fonunun yatırım yelpazesini %62.5 oranında hisse senetleri, %34.3 oranında sabit gelirler ve %3.2 oranında gayrimenkul yatırımları oluşturmaktadır.⁴¹ Fonun önemli yatırımları arasında; Apple, Microsoft, Nestle, Royal Dutch Shell gibi önemli firmalar bulunmaktadır.⁴²

Son olarak, Norveç ulusal varlık fonu, 78 tane ulusal varlık fonu arasında en şeffaf fonlardan biri olarak kabul edilmektedir.⁴³ Norveç ulusal varlık fonu; yatırım holdingleri, şirketin performansı ve egemen servet fonunun miktarı hakkında kamuoyuna bilgi vermekle yasalar tarafından zorunlu tutulmuş ve hatta tüm fonların hesapları ve portföyü hakkında bilgiler içermesi gereken üç aylık ve yıllık raporlar düzenlemek ile yükümlü kılınmıştır. Dahası Maliye Bakanlığı, fonun operasyonları, stratejileri ve performansı hakkında yılda en az bir kez (ve daha sıklıkla) parlamentoya rapor vermekle

35 Kürşat Yalçın ve Ali Murat Sürekli, "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 17, S: 3, (2015): 11. Norveç ulusal varlık fonu yasası maliye bakanına Fonu yönetmek için yetki vermekte iken Norveç Maliye Bakanlığı, bu yetkinin kullanımının Norveç Merkez Bankası bir parçası olan "Norges Bank Yatırım Yönetimi" tarafından profesyonelce yürütülebilmesini sağlamak için yetkisini devretmiştir. Ayhan Sarısu, "Ulusal Varlık Fonlarının Yönetim Ve Teşkilat Yapısı", *Yaklaşım Dergisi*, Y: 24, S: 288, (2016): 230.

36 Beck and Fidora, "The Impact Of Sovereign Wealth Funds", 10.

37 Yalçın ve Sürekli, "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı", 12.

38 Tavsiye kararın İngilizce tam metni için bkz. Erişim tarihi 16.03.2017,

<https://www.regjeringen.no/contentassets/cf0031c4ce87448d9c497d43190ede8f/rec-tobacco-english-2009.pdf>.

39 Bu kapsamda Etik Konseyi'nin tavsiyesiyle; "Alliance One International Inc., Altria Group Inc., British American Tobacco BHD, British American Tobacco Plc., Gudang Garam Tbk Pt., Imperial Tobacco Group Plc., ITC Ltd., Japan Tobacco Inc., KT&G Corp, Lorillard Inc., Philip Morris International Inc., Philip Morris Cr AS, Reynolds American Inc., Souza Cruz SA, Swedish Match AB, Universal Corp VA and Vector Group Ltd" isimli şirketler fonun çıkarılmıştır. Bu husus hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erişim tarihi, 16.03.2017, https://www.regjeringen.no/en/sub/styret-rad-utvalg/ethics_council/Recommendations/Recommendations/recommendations-on-tobacco/recommendation-of-october-22nd-2009-on-t/id591195/.

40 Bu gerekçelerle sonlandırılan bazı yatırımlara örnek olarak; Singapore Technologies, ABD Kerr McGee, General Dynamics, L – 3 Communications, Wal Mart Stores Inc., BAE System, Freeport McMoran, Finmeccania, Northrop Grumann gibi şirketlere yapılan yatırımlar sayılabilir. Daha fazla bilgi için bkz. Akbulak ve Akbulak, "Ulusal Varlık Fonları", 244. Ayrıca 2016 yılında da Etik Kurulu'nun tavsiyesi ile Duke Energy firması da çevresel etmenlere zarar verdiği gerekçesiyle fonun ihraç edilmiştir. Ayrıntılı bilgi ve Kurulun raporu için bkz. Erişim Tarihi: 17.03.2017. <http://www.norges-bank.no/en/Published/News-archive/2016/2016-09-07-Decision-on-exclusion-of-companies-from-the-Government-Pension-Fund-Global/>

41 Norges Bank Investment, Erişim tarihi: 18. 04. 2017, <https://www.nbim.no/en/the-fund/market-value/>

42 Norges Bank Investment, Erişim tarihi: 18. 04. 2017, <https://www.nbim.no/en/investments/>

43 Akbulak ve Akbulak, "Ulusal Varlık Fonları", 244; Beck and Fidora, "The Impact Of Sovereign Wealth Funds", 10.

görevlidir⁴⁴. Nitekim bu düzenlemelerin sonucunda da söz konusu Fon, Linaburg-Maduell Şeffaflık Endeksinden⁴⁵ de tam puan almıştır.⁴⁶

II. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi

A. Kuruluşu, Faaliyet Konusu, Sermayesi ve Hukuki Niteliği

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi⁴⁷ (TVFY A.Ş.), sermaye piyasalarında araç çeşitliliği ve derinliğine katkı sağlama, yurtiçinde kamuya ait olan varlıkları ekonomiye kazandırma, dış kaynak temin etme, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etme amaçlarıyla 19.08.2016 tarihli ve 6741 sayılı "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"⁴⁸ ile kurulmuş ve söz konusu Kanun'unun 2. maddesine göre; Türkiye Varlık Fonunu ve buna bağlı alt fonları oluşturmak ve yönetmek ile görevlendirilmiştir.

Bu görevi yerine getirirken Şirket'in hangi sermaye ve kaynakları kullanacağı, faaliyet konusunun ne olduğu; ayrıca bu faaliyetler sonucu neyden gelen uyumsuzluklar açısından hangi yargı düzeninin görevli olacağı belirlenmesi gerekir. Bu açıdan aşağıda, TVFY A.Ş.'nin esas sözleşmesi (1), faaliyet konusu (2), sermayesi ve kaynakları (3) ve hukuki niteliği (4) ele alınacaktır.

44 A. Khalid Alswilem, Angela Cummine, Malan Rietveld and Katherine Tweedie, "A Comparative Study Of Sovereign Investor Models: Sovereign Fund Profiles", *Discussion Paper, Belfer Center for Science and International Affairs and Center for International Development* (2015): 79.

45 Carl Linaburg ve Michael Maduell tarafından 2008 tarihinde geliştirilen şeffaflık endeksi ulusal varlık fonları ve onları yöneten devletler açısından dünya çapında kabul gören bir değerlendirme olup endeksin sonucuna göre varlık fonu yönetiminin şeffaf mı yoksa daha kapalı mı olduğu belirlenebilmektedir. En temelde endeks her biri "bir puan" olan on temel değerlendirme kriterinden oluşmakta ve ulusal varlık fonlarının bu kriterlerden kaçınıp yerini getirdiğine göre bir ölçüm yapılmaktadır. İlgili kriterleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Fonun oluşturulma amaçları da dahil olmak üzere, kuruluş sermayesi ve hükümetin yönetim yapısı hakkında bilgiler içermesi,
2. Fonun denetlenmiş ve aktüel yıllık raporlar yayımlaması,
3. Fonun holdinglerde/ şirketlerde sahip olduğu oranı ve şirketlerin coğrafi konumlarını temin etmesi,
4. Fonun toplam portfolyoların market değerlerine, bunların geri dönüşlerine ilişkin bilgi sağlaması,
5. Fonun etik kurallarda ölçü olabilecek kurallarının ve yatırım politikasının bulunması,
6. Fonun açık ve stratejileri ve hedefleri olması,
7. Eğer mümkünse fona bağlı ortaklıkların bilgilerinin açık olması ve bilgilendirme için iletişim kurulabilmesi,
8. Eğer mümkünse yabancı yöneticilerinin bilgilerinin açık olması,
9. Fonun kendi yönettiği bir site olması,
10. Fonun ana ofisinin adresinin sağlaması ve telefon ya da fax gibi araçlarla iletişim kurulabilmesi.

Bu bakımdan Norveç ulusal varlık fonu, Yeni Zelanda, Panama, Canada, İrlanda, Azerbaycan, Avustralya gibi fonlar ile tüm kriterleri yerine getirerek tam puan almıştır. İlgili kriterler ve 2016 yılının son çeyreğine ilişkin olmak üzere şeffaflık değerlendirme listesi için bkz. SWF Transp. Pazar hangisini düşünmeye başladı; Erişim tarihi: 17.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/statistics-research/4th-quarter-2016-lmt/>.

46 SWF Ranking List. Erişim tarihi: 17.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

47 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına 09.08.2016 tarihinde sunulan "Türkiye Varlık Fonu Kurulması ile Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" isimli kanun teklifinin 2. maddesinde; çalışmanın konusu olan Şirket'in adı olarak "Türkiye Varlık Yönetimi Anonim Şirketi" ifadesi tercih edilmiş; ancak daha sonra plan ve bütçe komisyonunda; finans sektörünün gecikmiş alacaklarını satın alarak alacak yönetimi kapsamında faaliyet gösteren şirketlerin isimleri ile karışmaması gerekçesi ileri sürülerek söz konusu ismin değiştirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. "Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekili Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş ve Isparta Milletvekili Süreyya Sadi Bilgiç ile 14 Milletvekilinin Türkiye Varlık Fonu Kurulması ile Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1319) ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu", Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 1, Sıra Sayısı: 413, 13. Erişim tarihi 14.03.2017, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss413.pdf>. (Çalışmanın ilerleyen sayfalarında söz konusu kaynağa "Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu" şeklinde atıf yapılacaktır).

48 RG. No: 29813, RG. Tarihi: 26.08.2017. Erişim tarihi 17.03.2017, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160826-1.htm>.

1. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin Kuruluşu ve Esas Sözleşmesi

Diğer ulusal varlık fonlarını incelerken üzerinde durduğumuz gibi Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi de, Başbakanlığa bağlı olarak düzenlenmiş ve dolayısıyla ulusal varlık fonlarının unsurlarından olan egemen devletin yönetiminde olma kriterini yerine getirmiştir. Bununla beraber, ilgili Şirket profesyonel yönetim ilkelerine göre yönetilecek ve her ne kadar doğrudan kamusal bir makama bağlı olsa da özel hukuk hükümlerine tabi olacaktır (6741 s. K m. 2).

Özel hukuk hükümlerine tabi olmanın bir getirisi olarak söz konusu Şirket'in ne zaman ticari sicile tescil olacağı, diğer bir ifadeyle ne zaman tüzel kişiliği haiz bir yapıya dönüşeceği ise Kanun'da açıkça düzenlenmiş ve maddenin yürürlüğe girdiği anda başka herhangi bir işleme gerek kalmaksızın re'sen tescil olacağı hüküm altına alınmıştır. Bunun bir sonucu olarak, Kanunu'nun *-yürürlük maddesinde belirtildiği üzere-* yayımı tarihinde, yani 26 Ağustos 2016 itibarıyla Şirket ticaret siciline kendiliğinden tescil edilmiştir.⁴⁹

Bunun yanı sıra, yine Şirket'in esas sözleşmesi açısından da kanunda özel bir düzenleme yer almakta ve şirketin faaliyet konusu ve amacı, sermaye miktarı, payları, payların devir esasları, paylara tanınacak imtiyazlar, tasfiye, devir, birleşme, fesih, organlar, komiteler, bunların oluşumu, görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esasları, hesapları ve kârlarının dağıtımı ile teşkilatına ilişkin esaslar ile sair hususların yer aldığı esas sözleşmenin genel hükümlerle bağlı olmaksızın doğrudan tescil ve ilan edileceği düzenlenmektedir (6741 s. K m. 2). Madde metninde geçen *"genel hükümler ile bağlı olmaksızın"* ifadesinin tescil ve ilan prosedürü açısından öngörüldüğü⁵⁰, diğer bir ifadeyle Türk Ticaret Kanunu'nun *"Anonim Şirket"* başlıklı Dördüncü Kısımında yer alan 339. maddesi uyarınca, Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin esas sözleşmesinde 6741 sayılı Kanun'da belirtilenlerin yanı sıra; şirketin ticaret unvanı ve merkezinin bulunacağı yer, paradan başka sermaye olarak konan haklar ve ayınlar; bunların değerleri; bunlara karşılık verilecek payların miktarı, bir işletme ve ayın devir alınması söz konusu olduğu takdirde, bunların bedeli ve şirketin kurulması için kurucular tarafından şirket hesabına satın alınan malların ve hakların bedelleriyle, şirketin kurulmasında hizmetleri görülenlere verilmesi gereken ücret, ödenek veya ödülün tutarı, kurucularla yönetim kurulu üyelerine ve diğer kimselere şirket kârından sağlanacak menfaatler, genel kurulların toplantıya nasıl çağrılacakları; oy hakları ve şirketin hesap dönemi gibi hususların da yer alması gerekmektedir.⁵¹

49 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi, ticaret siciline İstanbul'a kayıtlı olarak 55174-5 sicil numarası ile tescil edilmiştir. Erişim tarihi 17.03.2017, http://www.ticaretsicilgazetesi.gov.tr/sorgu_acik.php.

50 Bundan dolayı, Ticaret Sicili Yönetmeliği'nin 21. madde ve devamında düzenlenen sicile başvuru için gerekli prosedürün uygulanmasına gerek bulunmamaktadır. Nitekim Yönetmeliğin 21. maddesi de; *"...Resen ya da yetkili kurum veya kuruluşların bildirilmesi üzerine yapılacak olan tescillere ilişkin hükümler saklıdır"* ibaresine yer vermiş ve yukarıda öngörülen çıkarımın kanuni dayanağını oluşturmuştur. ilgili yönetmelik için bkz. Erişim tarihi 17.03.2017,

https://www.tobb.org.tr/HukukMusavirligi/Documents/Diger_Yonetmelikler/TICARET%20SICIL%20TUZ.pdf

51 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin esas sözleşmesi için bkz. Erişim tarihi 17.03.2017, http://www.ticaretsicil.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2017&sayi=9252&sayfa=485; http://www.ticaretsicil.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2016&sayi=9229&sayfa=778 Keza öğretide de; şirket ana sözleşmesini değiştirmek, sermayenin artırılması veya azaltılması konularında karar vermek, özel denetçi seçmek, tasfiye memurlarını seçmek, azletmek, yerlerine yenilerini seçmek, ilgili mevzuat ve ana sözleşme ile verilen diğer görevleri yapmak... gibi noktaların da esas sözleşmede yer alması gerektiği belirtilmiştir. Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I", 225.

2. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin Faaliyet Konusu

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin esas sözleşmesinde, Şirket'in faaliyet konusunun da yer alacağı 6741 sayılı Kanunu'nun 2. maddesinin 4. fıkrasında açıkça düzenlenmiş ve aynı maddenin 3. fıkrasında da faaliyet konusunun kapsamı belirlenmiştir. Buna göre Şirket; stratejik yatırım planında belirtilen hedefler ile likidite, yatırım, risk ve getiri tercihlerini dikkate alarak; Yerli ve yabancı şirketlerin paylarının, Türkiye'de ve yurt dışında kurulan ihraççılara ait payların ve borçlanma araçlarının, kıymetli madenler ve emtiaya dayalı olarak ihraç edilen sermaye piyasası araçlarının, fon katılma paylarının, türev araçlarının, kira sertifikalarının, gayrimenkul sertifikalarının, özel tasarlanmış yabancı yatırım araçlarının ve diğer araçların alım satımını, her türlü para piyasası işlemlerini, gayrimenkul ve gayrimenkule dayalı haklar ile her türlü gayri maddi hakların değerlendirilmesini, her türlü proje geliştirme, projeye dayalı kaynak yaratma, dış proje kredisi sağlama ve diğer yöntemlerle kaynak temini işlemlerini, her türlü ticari ve finansal faaliyetleri, ulusal ve uluslararası birincil ve ikincil piyasalarda gerçekleştirebilecektir (6741 s. K. m. 2/3). Ayrıca yine Şirket, ulusal yatırımlar ile uluslararası alanlarda diğer devletler ve/veya yabancı şirketlerce yapılacak yatırımlara iştirak edebilecektir.

Keza Bakanlar Kurulu'nun 17.10.2016 tarihli ve 2016/9429 sayılı "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin Yapısına İlişmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Karar"ının⁵² "Şirket ve Gerçekleştirebileceği Faaliyetler" başlıklı 4. maddesinde de Şirket'in ana faaliyet konusu; Kanunda belirtilen ve proje geliştirme, projeye dayalı kaynak yaratma, dış proje kredisi sağlama, yerli ve yabancı ortaklıklar kurma ve diğer yöntemlerle kaynak temini işlemleri de dahil olmak üzere yukarıda belirtilen faaliyetleri gerçekleştirecek olan Türkiye Varlık Fonu'nu ve bu fona bağlı kurumları kurma ve yönetme olarak öngörülmüştür.

İlgili maddeler değerlendirildiğinde Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin faaliyet yelpazesinin oldukça geniş kapsamlı düzenlendiği görülmektedir. Bu bakımdan ulusal varlık fonunun kuruluş amacına -ki bu amaçlar sermaye piyasalarında araç çeşitliliği ve derinliğine katkı sağlamak, yurtiçinde kamuya ait olan varlıkları ekonomiye kazandırmak, dış kaynak temin etmek, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etmek- ulaşmak gayesiyle Şirket'in hem ulusal hem de uluslararası piyasalarda her türden finansal faaliyeti gerçekleştirebileceğini belirtmek gerekir.⁵³

Öte yandan böylesine geniş bir faaliyetin belirli ilkeler doğrultusunda yürütülmesi gerekmektedir. Bu noktada ilgili Bakanlar Kurulu'nun 5. maddesinde "Faaliyet İlkeleri" başlığı altında, Şirket'in faaliyetlerini yürütürken objektif iyi niyet, özen ve basiret ilkelerini göz önünde bulunduracaktır. Ayrıca fon yöneticileri, portföyler için yapılan bir yatırım işleminden kendi veya üçüncü kişiler lehine komisyon, iskonto ve benzeri menfaat sağlayamayacak; yine şirket ve şirket çalışanları portföyde yer alan varlıklar üzerinde, portföy yönetimi amacı dışında, kendi veya üçüncü şahıslar lehine herhangi bir hukuki tasarrufta bulunamayacaklardır.

52 Maliye Bakanlığı'nın 14.10.2016 tarih ve 6904 sayılı yazısı üzerine, 19.08.2016 tarihli ve 6741 sayılı Kanunu'nun 3. maddesine istinaden alınan Bakanlar Kurulu kararı için bkz. Erişim tarihi 17.03.2017, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161109-14.pdf>.

53 Bu bakımdan ulusal varlık fonlarının genellikle uluslararası alanda uzun dönemli ve risk toleransı yüksek yatırımlar yaptıkları görülmektedir. Buna karşılık, piyasalara kriz dönemlerinde likidite sağlanması, ülke açısından önemli alt yapı hizmetlerinin desteklenmesi, iç ekonomide yaşanan dalgalanmaların önlenmesi için de ulusal varlık fonlarının kullanılmaları mümkündür. Öğretide iç pazara yapılan yatırımların genellikle politik liderlerin, ülkelerinin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak gayesinden kaynaklandığı ancak bunun her ne kadar sosyal dönütleri olsa da bunların zayıf yatırımlar olduğu ileri sürülmüştür. Shai Bernstein, Josh Lerner ve Antoinette Schoar, "The Investment Strategies of Sovereign Wealth Funds", *Harvard Business School Working Paper* 09 – 112 (2009): 4.

3. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin Sermayesi ve Kaynakları

6741 sayılı Kanununun 2. maddesinde; Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin kuruluş sermayesi 50.000.000 (elli milyon) Türk lirası olarak belirlenmiş ve söz konusu meblağ, Başbakanlığa bağlı Özelleştirme İdaresi Başkanlığına ait olan özelleştirme fonundan karşılanmıştır.⁵⁴ Söz konusu sermaye, her biri 1 TL itibari değerinde olacak şekilde toplam 50.000.000 adet paya ayrılmış ve tamamı muvazaadan arı olarak nakden ödenmiştir.⁵⁵

Plan ve Bütçe Komisyonu görüşmeleri sırasında; 50.000.000 TL'lik sermayenin 6741 sayılı Kanunda öngörülen amaçları yerine getirmek için oldukça yetersiz bir rakam olduğu ileri sürülse de⁵⁶, öğretilerde TVFY A.Ş.'ne aktarılabilecek kaynaklar ile ilgili sermayenin hızla büyüyeceği savunulmuştur.⁵⁷ Gerçekten de, 6741 sayılı Kanunda öngörülen hedefleri gerçekleştirmek; diğer bir ifadeyle, yurtdışında kamuya ait olan varlıkları ekonomiyi kazandırmak, dış kaynak temin etmek, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etmek için TVFY A.Ş.'nin ciddi bir aktif malvarlığının bulunması elzemdir. Nitekim dünyada yer alan diğer ulusal varlık fonları dikkate alındığında oldukça büyük meblağlar ön plana çıkmakta ve Sovereign Wealth Fund Institute endeksine göre; ilk on ulusal varlık fonu arasına girebilmek için 295 Milyar Amerikan Doları, ilk yirmi için ise 60 Milyar Amerikan Doları tutarındaki aktif malvarlığına sahip olmak gerekmektedir.⁵⁸

Bundan dolayı, 6741 sayılı Kanununun "Türkiye Varlık Fonu'nun kaynakları ve finansman sağlanması" başlıklı 4. maddesinde; Türkiye Varlık Fonu'nu oluşturacak kaynaklar ve fona finansman sağlamak için aktarılabilecek değerler düzenlenmiştir. Buna göre; Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından, özelleştirme kapsam ve programında bulunan ve Türkiye Varlık Fonuna devrine karar verilen kuruluş ve varlıklar ile Özelleştirme Fonundan Türkiye Varlık Fonuna aktarılmasına karar verilen nakit fazlası fonun öncelikli kaynakları arasında gösterilmiştir.

Bununla beraber; 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunu'nun 2012 tarih ve 6338 sayılı Kanunu'nun⁵⁹ 8. maddesi ile değişik 10. maddesinde; "Özelleştirme Fonunun nakit fazlası, Fon tarafından Hazine İç Ödemeler Muhasebe Birimi hesaplarına aktarılır ve genel bütçenin (B) işaretili cetveline gelir kaydedilir. Özelleştirme Fonundan diğer herhangi bir fona aktarma yapılmaz" hükmüne yer verilerek, özelleştirme fonuna ilişkin nakit fazlasının ancak; Hazine İç Ödemeler Muhasebe Birimi hesaplarına aktarabileceği, bunun dışında herhangi bir fona aktarılamayacağı düzenlenmiştir. İki kanun arasında meydana gelebilecek bu çelişki; 6741 sayılı Kanunu'nun 8. maddesinde, 4046 sayılı

54 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi özel hukuk hükümlerine tabi olduğu için kuruluş sermayesine ilişkin; Türk Ticaret Kanunu'nun "Anonim Şirket" başlıklı dördüncü kısmının "Genel Hükümler, Kuruluş ve Temel İlkeler" başlıklı birinci bölümünde yer alan 332. maddenin göz önüne alınması gerekmektedir. Buna göre ilgili madde de; tamamı esas sözleşmede taahhüt edilmiş bulunan sermayeyi ifade eden esas sermaye ellibin Türk lirasından ve sermayenin artırılmasında yönetim kuruluna tanınmış yetki tavanını gösteren kayıtlı sermaye sistemini kabul etmiş bulunan halka açık olmayan anonim şirketlerde başlangıç sermayesinin yüz bin Türk lirasından aşağı olmayacağı düzenlenmiştir. TVFY A.Ş. esas sermayesi söz konusu hükme aykırılık teşkil etmemektedir.

55 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi Esas Sözleşmesi m. 7, esas sözleşme için bkz. Erişim tarihi 18.03.2017, http://www.ticaretbicil.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2016&sayi=9229&sayfa=778.

56 Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, Garo Paylan Ahmet Yıldırım Nursel Aydoğan – Muhalefet Şerhi, 28.

57 Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. (TVFY)'nin Önemi ve Değerlendirilmesi", 232.

58 SWF Ranking List. Erişim tarihi 15.03.2017, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

59 29.06.2012 tarihli 6338 sayılı "Bütçe Kanunlarında Yer Alan Bazı Hükümlerin İlgili Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelere Ekleneğine Dair Kanun", RG. No: 28350, RG. Tarihi: 11.07.2012.

Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunda yer alan hükümlerin Türkiye Varlık Fonu hakkında uygulanmayacağı düzenlenerek önlenmiştir.⁶⁰

Kamu kurum ve kuruluşlarının tasarrufu altında bulunan ihtiyaç fazlası gelir, kaynak ve varlıklardan; Bakanlar Kurulu tarafından Türkiye Varlık Fonuna aktarılmasına veya Şirket tarafından yönetilmesine karar verilenlerden oluşan malvarlığı da Türkiye Varlık Fonu'nun diğer bir kaynağıdır. Bu bakımdan Başbakanlığa bağlı olan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'ne Bakanlar Kurulu kararı ile kamu kurum ve kuruluşların ihtiyaç fazlası geliri devredilebilecek veya kamu kurumlarına ait olan bazı değerlerin – ki bu değerler menkul olabileceği gibi gayrimenkul de olabilir – yönetim yetkisi Şirket'e bırakılabilecektir. Nitekim fonun kurulması ile beraber 6741 sayılı Kanunu'nun 4. maddesinin 1. fıkrasının b bendi düzenlenmesinin bir sonucu olarak; çeşitli malvarlığı değerlerinin ve bazı şirketlere ait hisselerin fona devredilmesine karar verilmiştir.

Bu kapsamda; ilk olarak Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun 02.01.2017 tarihinde verdiği 680 sayılı "Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükümünde Kararname"nin 77 ve 82. maddesi hükümleri uyarınca; yurt içinde at yarışları düzenleme, yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen at yarışları üzerine yurt içinden ve yurt dışından müşterek bahis kabul etme hak ve yetkilerine ilişkin lisanslar, topluca 1/1/2018 tarihinden itibaren; yine karşılığı nakit olmak üzere oynatılan Piyango, Hemen-Kazan, Sayısal Loto, Şans Topu, On Numara ve Süper Loto oyunları ile ilgili mevzuat çerçevesinde izin verilebilecek olan benzer şans oyunlarına ilişkin lisans, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 49 yıl süreyle Türkiye Varlık Fonu'na devredilmiştir.⁶¹

Keza 6741 sayılı Kanunu'nun 4. maddesi gereğince 24.01.2017 tarihinde kararlaştırılan Bakanlar Kurulu kararı ile; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Anonim Şirketi, Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi, Borsa İstanbul Anonim Şirketi, Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme Anonim Şirketinin sermayelerinde bulunan Hazineye ait hisselerin tamamı, Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketinin %6,68 oranındaki Hazineye ait hissesi ile Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün Türkiye Varlık Fonuna aktarılmasına karar verilmiştir.⁶² Yine aynı karar ile çok sayıda Hazineye ait taşınmaz da, tahsisleri

60 6741 sayılı Kanun tarafından muafiyet getirilmese bile 4046 sayılı Kanun hükümlerinin önceki tarihi olmalarından ötürü; "lex posterior derogat legi priori/sonraki kanun önceki kanunları ilga eder" ilkesi gereğince zaten sonraki tarihli Kanun olan 6741 sayılı Kanunu'nun uygulanacağı konusunda bkz. Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I", 227.

61 RG. No: 29940 (Mükerrer), RG. Tarihi: 06.01.2017. Erişim tarihi 18.03.2017, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106M1-2.htm>.

62 Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 2017/9756, Karar Tarihi: 24.01.2017, karar için bkz. Erişim tarihi 18.03.2017, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170205M1-1.pdf>. Ayrıca aktarılan bu malvarlıklarının tahmini değeri; BOTAŞ: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermayesi 4.15 milyar lira; TPAO: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermayesi 3 milyar lira; Ziraat Bankası: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermayesi 5.0 milyar lira; Posta ve Telgraf: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermayesi 981.5 milyon lira; BİST: Hazine payı yüzde 73.6. Ödenmiş sermaye 423.2 milyon lira; Türksat: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermaye 1.47 milyar lira; Eti Maden: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermaye 600 milyon lira; Çay İşletmeleri: Hazine payı yüzde 100. Ödenmiş sermaye 1.49 milyar lira olarak gösterilmektedir. Erişim tarihi 18.03.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/kamu-devleri-varlik-fonunda-40356592>. Öte yandan öğretilerde henüz özelleştirme portföyünde olmamakla birlikte 4046 sayılı Kanun uyarınca özelleştirme kapsam ve programına alınarak kaynak yaratılabilmesi amacıyla Türkiye Varlık Yönetimi A.Ş.Ş. devredilebilecek İktisadi Devlet teşebbüsleri ile Kamu İktisadi Kuruluşları: "Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), Devlet Malzeme Ofisi (DMO), Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK), Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ), ETİ Maden A.Ş. (ETİ), Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ), Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), Türkiye Petrolleri A.O. (TPAO), Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Tarım İşletmeleri Gn. Md. (TİGEM), T. Şeker Fabrikaları A.Ş., T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD), Devlet Hava Meydanları İş-letmesi (DHMM) ve Kıyı Emniyeti ve Gemi Kurtarma İşletmeleri (KIYEM), TURUSGAZ Taah. Paz. & Tic. A.Ş. (BOTAŞ), Birecik Barajı ve Hidroelektrik Sant. Tes. İşl. A.Ş. (EÜAŞ), Kömür İşl. A.Ş. (TKİ), KazakTürk Munay (KTM Ltd.) Ortak Şirketi (TPAO), Etimine S.A. (ETİ MADEN), Hyundai Eurotem (TCDD), Çaysan

kaldırılarak Fona devredilmiştir.⁶³ Ayrıca Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Şirketi'ne 31.01.2017 tarihli Bakanlar Kurulu tarafından; Savunma Sanayi Destekleme Fonuna ait veya bu fonun tasarrufunda bulunan 3 Milyar Türk Lirası tutarındaki kaynağın, en geç aktarım tarihini izleyen 3 ay içerisinde geri ödenmek kaydıyla aktarılmasına karar verilmiştir.⁶⁴

Öte yandan, Türkiye Varlık Fonu tarafından yurtiçi ve yurtdışı sermaye ve para piyasalarından ilgili mevzuat kapsamında yer alan izin ve onaylar aranmaksızın sağlanan finansman ve kaynaklar ile para ve sermaye piyasaları dışında diğer yöntemlerle sağlanan finansman ve kaynakların TVFY A.Ş.'nin özelleştirme ve Bakanlar Kurulu kararları dışında kalan diğer kaynaklarını oluşturacağı 6741 sayılı Kanunu'nun 4. maddesinde belirtilmiştir (6741 s. K. m. 4/1 (c) ve (ç) bentleri). Bu kaynakların neler olabileceği, hangi yöntemler ile belirleneceğini veya hangi oranlarda fona katkı sağlayacağı ise ancak önümüzdeki dönemlerde Şirketin izleyeceği stratejik yatırımlar sonucunda belirlenebilecektir.

Ayrıca öğretilde, kamuya ait mevcut fonlardan, vergi gelirleri üzerinden, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın her yıl Hazineye devredilen kar payından ve bedelli askerlik uygulamasından aktarılabilir veya devredilebilecek bazı aktif değerlerin bulunduğu ve belirli oranlarda bu gelirlerin fona verilebileceği de ileri sürülmüştür. Bu kapsamda; İşsizlik Sigortası Fonu'nun, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun, Savunma Sanayii Destekleme Fonu'nun, Toplu Konut ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Destek Fonu'nun bir defaya mahsus olmak kaydıyla yüzde onluk değerlerinin; yine vergi gelirlerinin (özellikle alkollü içecekler, tütün mamulleri, şans oyunları, köprü ve otoyol geçiş ücretleri) artırılarak buradan kaynaklanan gelirin bir kısmının, Merkez Bankası'nın Hazineye aktardığı bedelin tamamının ve bedelli askerlik uygulamasından elde edilecek gelirin tamamının Türkiye Varlık Fonu'na aktarabileceği savunulmuştur.⁶⁵

Son olarak Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin fon malvarlığından yapabileceği harcamalara, diğer bir ifadeyle fonun giderlerine de değinmek gerekir. Bu husus Şirket'in esas sözleşmesinin 11. maddesinde; fon kuruluşunu takiben mevzuat gereği yapılması gereken zorunlu giderler, portföydeki varlıkların sigorta ücretleri, varlıkların nakde çevrilmesi ve transferinde ödenecek ücretler, finansman giderleri, komisyon, masraf ve kur farklarından oluşacak giderler, hukuki danışmanlık ve gayrimenkul yatırımlarına ilişkin yapılacak değerlendirme ile noter ücretleri, gayrimenkul yatırımlarındaki aracılık ücret ve komisyonları, fon portföyündeki varlıklara ilişkin pazarlama, satım, dağıtım giderleri ve yine portföyde yer alan gayrimenkullere ilişkin aidat ve temel hizmet giderleri, bağımsız denetim kuruluşlarına ödenecek denetim ücreti ve nihayetinde Yönetim Kurulunca belirlenecek diğer harcamalar şeklinde gösterilmiştir.⁶⁶ Bu

Doğu Karadeniz Çay Entegre San. A.Ş. (ÇAYKUR), Kazova Vasfi Diren Tarım İşl. San. ve Tic. A.Ş. (TİGEM), Mercedes Benz (MKE), Roketsan A.Ş. (MKE), Eutelsat Communication SA. (TÜRKSAT) Yeniköy Elektrik Üretim ve Tic. A.Ş. (EÜAŞ), Kemerköy Elektrik Üretim ve Tic. A.Ş. (EÜAŞ), Soma Elektrik Üretim ve Tic. A.Ş. (EÜAŞ), TPIC-Türkiye Petrolleri Ulusl. Ltd. Şti. (TPAO), Tülomsaş T. Lokomotif ve Motor San. A.Ş. (TCDD), Tüvasaş T. Vagon San. A.Ş. (TCDD) ve Amasra Taşkömürü İşl. Mües. (TTK), Armutçuk Taşkö- mürü İşl. Mües. (TTK), Karadon Taşkömürü İşl. Mües. (TTK), Kozlu Taşkömürü İşl. Mües. (TTK), Üzülmüş Taşkömürü İşl. Mües. (TTK), Ege Linyitleri İşl. (TKİ), Garp Linyitleri İşl. (TKİ)" şeklinde gösterilmiştir. Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I", 226.

63 Antalya, Aydın, İzmir, İstanbul, Muğla, Kayseri de bulunan ve fona devredilen taşınmazların yüzölçümü 2.182.836 metrekaredir. Erişim tarihi 18.03.2017 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170205M1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 18.03.2017).

64 Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 2017/9758, Karar Tarihi: 31.01.2017, karar için bkz. Erişim tarihi 18.03.2017, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170205M1-2.pdf>.

65 Yalçın ve Sürekli, "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı", 20 vd. Yazarlar bu aktarımlar gerçekleştirdikten sonra Fonun ulaşacağı toplam aktif büyüklüğün 25 Milyar civarında olacağını belirtmişlerdir.

66 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi Esas Sözleşmesi m. 11, esas sözleşmenin ilgili kısmı için bkz. Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi , 30 Ocak 2017, Sayı: 9252, Sayfa: 486, Erişim tarihi 18.03.2017, http://www.ticareticil.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2017&sayi=9252&sayfa=485.

hususta Şirket, fonun işleyişine ilişkin yapılması gereken gerekli giderlerin yanı sıra, hukuki danışmanlık ve denetim şirketine ilişkin masrafları da kendisi üstlenmektedir. Keza Yönetim Kurulu tarafından belirlenecek sair masraflar da yine Türkiye Varlık Fonundan karşılanacaktır.

Şirketin, Fonun malvarlığından karşılanacak giderlere kanunda yer verilmemesi ise 6741 sayılı Kanunda yer alan eksikliklerden biri oluşturmaktadır. Nitekim kamu kaynaklarının etkin ve sağlıklı kullanımı açısından aşağıda sayılan muafiyet ve istisnalara tabi tutulan Şirket'in yapacağı harcamalar, yalnızca özel hukuka ilişkin kurulmuş alelade bir şirketin değil, idarenin kendisine tahsis ettiği kaynakları gereği gibi kullanmakla yükümlü bulunan bir Kurul'un giderlerini oluşturması sebebiyle bu hususların da kanunda düzenlenmesi yerinde olacaktır. Ayrıca Şirket'in Fon kapsamında kalan malvarlığı ile yapacağı harcamaların 6741 sayılı Kanunda öngörülen denetim mekanizmasında kalacağına ilişkin ise herhangi bir duraksama bulunmamaktadır.

4. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin Hukuki Niteliği

6741 sayılı Kanunla kurulan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin hukuki statüsüne ilişkin açıklamalarda bulunmadan önce ifade etmek gerekir ki, Şirket'in sermayesinin tamamı Özelleştirme Fonundan karşılanmış ve yine Kanunda Şirket'in başbakanlığa bağlı olduğu düzenlenmiştir. Ayrıca Şirket'in faaliyet konularına ilişkin olarak özel hukuk hükümlerine tabi olacağı belirtilmiş, faaliyet konuları da gerek Kanunu'nun 2. maddesinde gerekse gerekçesinde her türlü iktisadi faaliyet (her türlü para piyasası işlemleri, gayrimenkul ve gayrimenkule dayalı haklar ile her türlü gayri maddi hakların değerlendirilmesini, her türlü ticari ve finansal faaliyetler) olarak düzenlenmiştir.

Bu bakımdan öğretilde, sermayesinin tamamı devlete ait ve iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet gösteren kuruluşlar en temelde kamu iktisadi teşebbüsü olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷ Bununla birlikte, söz konusu Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı ayrıca tartışılmalıdır. Öncelikle KİT'lerin hukuki dayanağı olan 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerinden söz konusu Şirket muaf tutulmuştur (6741 s. Kanun m. 8). Yine Anayasa'nın 165. maddesinde yer alan; "*Sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıklarının Türkiye Büyük Millet Meclisince denetlenmesi esasları kanunla düzenlenir.*" hükmünün bulunmasına karşın, TVFY A.Ş. açısından doğrudan bir meclis denetimi öngörülmemiş, hatta KİT'lerin denetiminde en önemli işleve sahip olan Sayıştay denetiminden de söz konusu Şirket bağışık tutulmuştur.

Bununla birlikte, 6741 sayılı Kanunda TVFY A.Ş.'nin yöneteceği fonun para ve sermaye piyasalarından finansman temin etmek dahil olmak üzere Türkiye Varlık Fonu ve alt fonların yapmaya yetkili olduğu faaliyetlere ilişkin iş ve işlemler haricinde teminat gösterilemeyeceği ve rehin edilemeyeceği, başka bir amaçla tasarrufunun mümkün olmadığı, kamu alacaklarının tahsili amacı da dahil olmak üzere hacze dileyemeyeceği gibi birtakım üstün ayrıcalıkları da haiz olduğu görülmektedir (6741 s. Kanun m. 7). Mevzuat hükümleri incelendiğinde fonu yönetecek Anonim Şirket'in her ne kadar üçüncü kişilerle ilişkilerinde özel hukuk hükümlerine tabi olsa da, kamu gücünün ayrıcalıklarından faydalandığı ve yukarıda

67 Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, *Türk İdare Hukuku*, (Ankara: 2015), 359.

da ifade edildiği gibi KİT'lerin denetimine ilişkin pek çok mekanizmaya da tabi olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı, Şirketin her ne kadar Komisyon görüşmeleri sırasında KİT olmadığı ifade edilse de⁶⁸, aslında en temelde Şirket'e tanınan ayrıcalıklar ve muafiyetler göz önüne alındığında alelade bir özel hukuk tüzel kişisi olduğundan da söz edilemeyecektir.⁶⁹ Bu bakımdan öğretide de ileri sürüldüğü gibi bazı özel hukuk tüzel kişilerinin kamusal niteliğinin bulunması veya kamu hizmetine bitişik özgü yapılarla sahip olmaları ya da kamusal birtakım yetki ve ayrıcalıklar ile donatılmış olmaları halinde "kamu kurumu niteliği ağır basan" veya "kamu kurumu niteliğine yaklaşan" bir yapıya sahip oldukları ileri sürülmüş ve bu açıdan istisnai bir kategoride oldukları belirtilmiştir.⁷⁰ Örneğin, Sermaye Piyasası Kurulu, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Türkiye Merkez Bankası gibi bazı yapılar yargı kararlarında kamu kurumu niteliği ağır basan iştirakler olarak kabul edilmişlerdir.⁷¹ Dolayısıyla birçok kanundan muaf tutulan, Fona ait malvarlığı haczedilemeyen ve bazı durumlarda kamusal ayrıcalıklara sahip olan TVFY A.Ş.'nin de kamu kurumu niteliği ağır basan bir kuruluş olduğu kabul edilmelidir.

Bu kapsamda değinmek gerekir ki, Şirket'in özel hukuk hükümlerine tabi olması sebebiyle üçüncü kişiler ile yapacağı ve günlük münasebetlerinden kaynaklanan işlemlerden dolayı adli yargıda dava açılması mümkündür. Buna karşılık, Şirket'in kendisine tanınan ayrıcalıkları ve muafiyetleri kullanarak tek taraflı bir işlem tesis etmesi halinde, artık burada idari yargının görevli olduğu kabul edilmelidir. Nitekim öğretide de bir kurumun kamu gücü ayrıcalıkları ile donatılmış olması durumunda, diğer bir ifadeyle özel kişiler arasındaki ilişkilerde görülmeyen birtakım imtiyazlara sahip olması halinde artık, bu kurumun eylem ve işlemlerinin özel hukuka değil, idari hukuka tabi olduğu ve bu eylem ile işlemlerden meydana gelen uyuşmazlıkların da idari yargıda çözümlenmesi gerektiği ileri sürülmüştür.⁷² Örneğin, kamu ihale kanunu hükümlerinden muaf olan Şirket'in yapacağı ihalede tek taraflı bir kararla ihaleye katılım kurallarında bir değişiklik yapması ve bu değişiklikten bir şirketin zarar görmesi durumunda artık söz konusu zarara ilişkin davanın kanaatimizce idari yargıda açılması gerekmektedir. Bunun nedeni ise ilk olarak Şirket'in kamu ayrıcalığına dayalı olarak tek taraflı bir işlem tesis etmesi sebebiyle ortada bir idari işlem bulunması, ikinci olarak da Uyuşmazlık Mahkemesi'nin kararlarında vurguladığı üzere ihale sürecinden önceki idari işlemlerden kaynaklanan uyuşmazlıkların idari yargıda görüleceğine ilişkin müstakar içtihadıdır.⁷³

68 Keza 6741 sayılı Kanunu'nun komisyon görüşmelerinde hükümet adına yapılan tamamlayıcı açıklamalarda da Şirket'in KİT olmadığı vurgulanmıştır. Plan ve Bütçe Komisyon Raporu, 14-15.

69 Nitekim Uyuşmazlık Mahkemesi, bir yargıcin lojman tahsisi için Adalet Bakanlığı'na yaptığı başvurunun ATGV (Adalet Teşkilatını Güçlendirme Vakfı) Yönetim Kurulu tarafından reddi işlemine ilişkin açılan davada; ATGV'nin Medeni Kanun hükümlerine göre kurulmuş bir özel hukuk tüzel kişisi olmasına rağmen, tümü merkezî idarenin üst düzey kamu görevlilerinden oluşan Vakıf Yönetim Kurulunca idari usul ve esaslara göre tesis edilen işlemin idari niteliğini ortadan kaldırmayacağı ve bir özel hukuk tüzel kişisi olmakla birlikte Adalet Teşkilatı Güçlendirme Vakfı'nın, kurucuları ve organlarının kamu görevlilerinden oluştuğu, genel bütçeli idare bütçesinde yer alan kamu hizmetinin yerine getirilmesi amacıyla kurulduğu gerekçesiyle vakfın kamu iktisadi teşebbüsüne yaklaşan bir yapısı olduğuna, bundan dolayı olayda idari bir işlem bulunduğu dikkat çekmiştir. Uyuşmazlık Mahkemesi, Esas No: 1999/1, Karar No:1999/11, Karar Tarihi: 03.05.1999, karar için bkz. Turgut Tan, *İdare Hukuku*, (Ankara:2013), 689-690.

70 Yıldızhan Yayla, *İdare Hukuku*, (İstanbul: 2009), 427.

71 Age. 427.

72 Kemal Gözler, *İdare Hukuku Dersleri*, (Bursa: 2010), 821.

73 Uyuşmazlık Mahkemesi, Esas No: 2016 / 323, Karar No: 2016 / 538, Karar Tarihi: 28.11.2016; Uyuşmazlık Mahkemesi, Esas No: 2016 / 91, Karar No: 2017 / 3, Karar Tarihi: 20.02.2017; Uyuşmazlık Mahkemesi, Esas No: 2016 / 595, Karar No: 2017 / 22, Karar Tarihi: 20.02.2017; Uyuşmazlık Mahkemesi, Esas No: 2015 / 948, Karar No: 2016 / 121, Karar Tarihi: 14.03.2016, kararlar için bkz. Erişim tarihi 20.04.2017, <http://www.uysuzmazlik.gov.tr/kararlar/kararlar.html>.

B. Muafiyetler Ve İstisnalar

Ulusal Varlık Fonu kavramını incelerken yukarıda değindiğimiz gibi, söz konusu fonların uluslararası literatürde kabul edilmiş unsurlarından biri de yükümlülüklerinin sınırlı olması ya da hiç yükümlülüklerinin bulunmamasıdır.⁷⁴ Bunun nedeninin, ulusal varlık fonlarının makroekonomik amaçlara (veya piyasa istikrarını sağlamak için orta ölçekli yatırımlara) ulaşmak için yapacağı uzun dönemli yatırımları (*long term investment*) gerçekleştirebilmesini sağlamak, diğer bir ifadeyle fonun risk toleransını yükseltmek olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ulusal varlık fonlarının devlet desteği ile kurulmaları ve yine devlet eliyle yürütülmesi, yani devlet desteği ile hareket etmeleri, beraberinde kamu gücünün getirdiği bazı imtiyazlardan yararlanmalarına da sebep olmuştur.

Bu sebeplerle 6741 sayılı Kanunda da Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi açısından birtakım muafiyetler ve istisnalar öngörülmüştür. Nitekim Kanunu'nun gerekçesinde de; finansal piyasaların dinamik yapısı nedeniyle ulusal varlık fonu gibi kuruluşların esnek bir yapıda olmalarının zaruri olduğu ve bu amaçla ilgili Şirket ve Şirket'in kuracağı alt şirketler için madde metninde bazı muafiyet ve istisnalar sağlandığı ifade edilmiştir.⁷⁵

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi açısından Kanundan doğan ilk muafiyet, hem ilgili Şirket'in hem de Şirket tarafından kurulacak şirketler ve alt fonlar gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulmasıdır. Bu muafiyetin, bunların kazanç ve iratları üzerinden 31/12/1960 tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile 13/6/2006 tarihli ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu uyarınca yapılacak vergi kesintilerini de kapsayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Şirket ve Türkiye Varlık Fonu ile Şirket tarafından kurulacak şirketler ve alt fonlar, elektrik ve havagazı tüketim vergisi ve yangın sigortası vergisi hariç olmak üzere 26/5/1981 tarihli ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu gereğince alınan vergi, harç, katılma payı ile tasdik ücretlerinden, sahip olduğu taşınmazlar dolayısıyla emlak vergisinden, satın alınan ve satılan taşınmazlar ile ilgili olarak tapu ve kadastro döner sermaye bedellerinden ve her türlü dava ve icra işlemlerinde teminat yatırma mükellefiyetlerinden de muaf olacağı yine 6741 sayılı Kanunu'nun 8. maddesinin 2. fıkrasında hüküm altına alınmıştır.

Vergisel muafiyetlerden biri de Şirketin; Şirket ve alt fonların kuruluş ve tescil işlemleri ile esas sözleşmesinin tescil ve ilan işlemleri de dahil olmak üzere faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdikleri işlemlerle ilgili düzenlenen tüm kâğıtlar damga vergisinden, tüm iş ve işlemleri her türlü harçtan, her ne nam adı altında olursa olsun nakden veya hesaben banka ve sigorta muameleleri vergisi mükelleflerine ödedikleri tutarlar ile her ne nam adı altında olursa olsun nakden veya hesaben lehe aldıkları paralar, banka ve sigorta muameleleri vergisinden, her türlü kredi kullanım işlemleri de Kaynak Kullanımını Destekleme Fondan istisna tutulmasıdır.

Ayrıca yine Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi ve Şirketin kuracağı şirketler ve alt fonlar açısından; "3/12/2010 tarihli ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu, 6362 sayılı Kanun ile bu Kanun uyarınca yürürlüğe konulan ikincil mevzuat, 8/6/1984 tarihli ve 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 22/1/1990 tarihli ve 399 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejiminin Düzenlenmesi ve

74 Aykın, "Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?"; 15; Sarısu, "Dünyada Ulusal Varlık Fonu Yönetim Şirketleri", 237.

75 6741 sayılı Kanunu'nun genel gerekçesi için bkz. Erişim tarihi: 18.03.2017, <http://www.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1319.pdf>.

233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 4/7/2001 tarihli ve 631 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Mali ve Sosyal Haklarında Düzenlemeler ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 13/12/1983 tarihli ve 190 sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 18/5/1994 tarihli ve 527 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri ile İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 10/2/1954 tarihli ve 6245 sayılı Harcırah Kanunu, 2/4/1987 tarihli ve 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 4/1/2002 tarihli ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 5/1/2002 tarihli ve 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu, 8/9/1983 tarihli ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu, 5/1/1961 tarihli ve 237 sayılı Taşıt Kanunu, 9/11/1983 tarihli ve 2946 sayılı Kamu Konutları Kanunu, 2/1/1961 tarihli ve 195 sayılı Basın-İlân Kurumu Teşkiline Dair Kanun, 7/12/1994 tarihli ve 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun, 24/11/1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun ile bunların ek ve değişikliklerine ilişkin hükümler" uygulanmayacaktır. Keza kamu kurum ve kuruluşlarına personel alınmasına dair ilgili mevzuat hükümlerinden de Şirket muafıdır.⁷⁶

Bir hususun altını önemle çizmek gerekir; 6741 sayılı Kanunu'nun 8. maddesinin 5. fıkrasının getirdiği kanuni muafiyetler ve istisnalar TVFY A.Ş.'ne oldukça önemli avantajlar sağlamıştır. Şirket hakkında uygulanmayacak önemli kanunlardan bazılarında değinmek oldukça yararlı olacaktır:

İlk olarak; Şirket'in muaf tutulduğu 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun hükümleri, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek için oluşturulmuş ve iç piyasada tekeli yapıyı engellemeyi ve haksız rekabeti kaldırmayı amaç edinmiştir (4054 sayılı K m. 1). Şirket'in söz konusu Kanundan muaf tutulması ile Rekabet Kurulu tarafından yapılacak inceleme ve değerlendirmenin önüne geçilmiş, böylece Kanunu'nun üçüncü bölümünde düzenlenen cezai hükümlerden muaf tutulmuştur. Genellikle uluslararası stratejik yatırımlarda bulunmak ve uzun dönemli - riskli anlaşmalar yapmak için kurulan ulusal varlık fonlarının iç piyasada da faaliyette bulunma imkân ve yetkileri vardır. Bu durumda Türkiye Ulusal Varlık Fonu'nun Rekabet Kanunu hükümlerinden muaf tutularak iç piyasadaki dengeyi bozacak şekilde herhangi bir konuda tekel niteliğine bürünme ve özel teşebbüslerin girişim özgürlüğünü engelleme ihtimali mevcuttur.

Ayrıca yine 4054 sayılı Kanun'da; mal veya hizmetlerin alım ya da satım fiyatının, fiyatı oluşturan maliyet, kar gibi unsurlar ile her türlü alım yahut satım şartlarının tespit edilmesi, mal veya hizmet piyasalarının bölüşülmesi ile her türlü piyasa kaynaklarının veya unsurlarının paylaşılması ya da kontrolü, mal veya hizmetin arz ya da talep miktarının kontrolü veya bunların piyasa dışında belirlenmesi özellikle yasaklanmıştır. Bu noktada bu yasaklardan muaf olan fonun belirli bir ürün konusunda alım ve şartları tespit etmesi ya da arz veya talep miktarını kontrol etmesi durumunda herhangi bir müdahale veya yaptırım ile karşılaşmayacaktır. Kabul etmek gerekir ki, bu çıkarımlar devletin herhangi bir fon kurmadan da gerçekleştirebileceği hususlar olduğu ve fonun makroekonomik amaçlar ile kurulmasından dolayı zaten haksız

⁷⁶ Öğretide Kanada, İzlanda, İngiltere, Yeni Zelanda, İsveç, İsviçre... vb. ülke uygulamaları da dikkate alınarak "pozisyon temelli" insan kaynakları yapılanmasının tercih edilmesi hususunun çok yerinde ve isabetli bir düzenleme olduğu ileri sürülmüştür. Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I", 229.

rekabet teşkil eden bir yapıya bürünmesinin mümkün olmayacağı şeklinde eleştirilebilir. Ancak bu eleştiri de aslında en temelde; *“Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler.”* hükmünü ihtiva eden Anayasa'nın 167. maddesinin ihlali anlamına gelecektir.

İkinci olarak; Şirket, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu hükümlerinden de muaf tutulmuştur. Öncelikle Devlet İhale Kanunu'nun 1. maddesinde; daire ve idarelere bağlı döner sermayeli kuruluşlar ile özel kanunlarla veya özel kanunların vermiş olduğu yetkiyle kurulmuş bulunan fonların; alım, satım, hizmet, yapım, kira, trampa, mülkiyetin gayri aynı hak tesisi ve taşıma işlerini nasıl yapılacağı hususunun Maliye Bakanlığınca hazırlanarak Bakanlar Kurulunca çıkarılacak yönetmelik ile belirleneceği düzenlenmiştir. Ayrıca söz konusu Kanun; ihtiyaçların en iyi şekilde, uygun şartlarla ve zamanında karşılanması ve ihalede açıklık ve rekabetin sağlanması ilkesine dayalı olarak; ihale sürecine ilişkin birçok düzenlemeye yer vermiştir.

6741 sayılı Kanunu'nun genel gerekçesinde belirtildiği gibi Ulusal Varlık Fonları finans piyasalarının esnek ve dinamik yapısı gereği belirli muafiyetlere sahip olsalar da; Devlet İhale Kanunu'nda öngörülen prosedürlerin ihale sürecindeki şeffaflığı ve rekabeti sağlayıp en iyiye ulaşılması için ne kadar önemli olduğuna dikkat edilmelidir. Türkiye Ulusal Varlık Fonu Şirketi'ni Devlet İhale Kanunu'nun hükümlerinden muaf tutmak, ihale açısından oldukça önemli olan birçok hususu tamamen Şirket'in inisiyatifine bırakmak anlamına gelecektir. Bunun bir sonucu olarak; ihalenin isteklilerinde aranacak niteliklerin yanı sıra, uygun bedelin tespiti veya ihale usullerinin değiştirilmesine ya da hangisinin uygulanacağına ilişkin olarak 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ile bağlı olmaksızın hareket edebilecektir.

Bu çıkarıma karşı da; 17.10.2016 tarihli Bakanlar Kurulu'nun *“Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Yapısına ve İşleyişine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Karar”*ın 5. maddesinde öngörülen faaliyet ilkelelerinde Şirketin yöneticilerinin 3. kişiler ve kendileri hakkında iskonto veya benzeri menfaat sağlayamayacakları hususunun düzenlenmiş olduğu ileri sürülse de, gelecekte böyle bir ihtimalin sonucunda Şirketi, Devlet İhale Kanunu'nun 83. madde ve devamında düzenlenen hukuki ve cezai sorumluluk hükümlerinin dışına çıkarılması tartışılabilir. Keza aynı hususlar; kamu hukukuna tâbi olan veya kamunun denetimi altında bulunan veyahut kamu kaynağı kullanan kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları ihalelerde uygulanacak esas ve usulleri belirlemek amacıyla ihdas edilen ve yine Şirket'in muaf tutulduğu 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu açısından söylenebilir. Kamu İhale Kanunu'nda da ihaleye katılımı yeterlilik kuralları, yaklaşık maliyet uygulaması, ihale prosedürü, ihaleye katılmaktan yasaklama ve cezai hükümler, Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi ve Şirketin kuracağı diğer Şirketler ile alt fonlara uygulanmayacaktır. Bu noktada Devlet İhale Kanunu açısından dile getirdiğimiz endişelerimizi bu Kanuna yönelik getirilen istisna açısından da yinelemek istiyoruz.

Şirket hakkında 6741 sayılı Kanunda tanınan diğer bir istisna da, Şirket tarafından kurulacak varlık kiralama şirketleri 28/3/2002 tarihli ve 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun 7/A maddesi çerçevesinde kurulan varlık kiralama şirketlerine tanınan tüm hak, istisna, indirim ve muafiyetlerden yararlanması ve varlık kiralama şirketleri, ihraç etmiş oldukları menkul kıymetlere ilişkin, ihraççıların tabi olduğu Borsa İstanbul Anonim Şirketine ödenmesi gereken kayıt ücreti ve kotasyon ücretinden muaf tutulmasıdır.

Son olarak Kanunda, Şirket ve Türkiye Varlık Fonu ile Şirket tarafından kurulacak şirketler ve alt fonlar, kamu iktisadi teşebbüsleri de dahil, sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan veya özel kanunla kurulan kamu kurum, kuruluş ve ortaklıklarına uygulanan mevzuat, uygulama ve kısıtlamalara tabi olmayacağı düzenlenmiştir. Mevzuat ifadesi ile kanundan daha geniş olarak, kanun hükmünde kararname, yönetmelik, genelge ve tebliğ gibi idarenin düzenleyici işlemleri de TVFY A.Ş. ve Şirketin kuracağı alt şirketler için uygulanmayacaktır.⁷⁷ Bu bakımdan belirtmek gerekir ki, 6741 sayılı Kanunun 8. maddesinin 5. fıkrasında; Şirkete uygulanacak geniş bir kanuni muafiyete yer verilmiş; ancak bu muafiyetin yeterli olmayacağı veya bir hukuki boşluk veya diğer kanunlar ile bir çelişki doğmaması için genel bir ifade öngörülmüştür.

Nitekim aşağıda ayrıntılı değinilecek olan 3346 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüsleri İle Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” hükümleri; ödenmiş sermayesinin yarısından fazlası kamu tüzel kişilerinince sağlanmış olan kurumlar hakkında uygulama alanı bulmaktadır. Şirket’in 3346 sayılı Kanun hükümlerinden muaf tutulması, hem 6741 sayılı Kanunu’nun 5. fıkrasında yer almakta hem de genel bir muafiyet etkisi yaratan 4. fıkrası kapsamında kalmaktadır. Bu bakımdan 5. fıkrada özel olarak sayılanlar dışında; kamu iktisadi teşebbüsleri de dahil, sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan veya özel kanunla kurulan kamu kurum, kuruluş ve ortaklıklarına uygulanacak her türlü mevzuatın söz konusu Şirket ve alt Şirketler için uygulanmasının önüne geçilmek istenmiştir. Böylesine genel ve geniş bir muafiyetin öngörülmesi ise hukuki öngörülebilirliğin zedelenmesinin yanı sıra gerek denetim gerekse şeffaflık açısından eleştiriye açık olduğunu belirtmek isteriz.

C. Denetim

Türkiye Ulusal Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi’nin; büyüme oranında ilave artış sağlama, sermaye piyasalarının büyüme ve derinleşmesini hızlandırma, islami finansman kaynaklarını hızlandırma, yapılacak yatırımlara yüz binlerce kişiye ek istihdam sağlama, savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğunluklu sektörlerde yer alan yerli şirketleri sermaye ve proje bazında destekleme, otoyollar, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü ve Havalimanı, Nükleer Santral gibi büyük alt yapı projelerine kamu kesimi borcu artırılmadan destekleme, kamu finansmanı sektör payını artırma gibi hedefleri gerçekleştirmesi için 6741 sayılı Kanun tarafından Şirket’e ciddi bir finansman kaynağı aktarma potansiyeli yaratıldığı ve kanuni birçok muafiyet tanındığı görülmektedir.⁷⁸ Bu bakımdan oldukça ayrıcalıklı ve kamu gücü tarafından desteklenen TVFY A.Ş.’nin ve Şirket tarafından kurulacak alt fonlar ile diğer şirketlerin nasıl denetleneceği bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu soruna değinmeden bir parantez açmak gerekirse, öğretilerde bazı yazarlar; ulusal varlık fonlarının diğer şirketlerden ayrı standartlarda denetlenmesine gerek bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Buna göre ilgili görüşü savunan yazarlardan bir kısmı; denetim sorununun uluslararası arenada çözülmesini, diğer bir ifadeyle, ulusal güvenlik tanımlarının yapılarak karşılıklı yatırım prensiplerinin geçerli kılınmasının gerektiğini

⁷⁷ Sansu, “Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun’un Değerlendirilmesi-I”, 228.

⁷⁸ Bu husus Kanun görüşmeleri sırasında; “Kanun teklifinin “Türkiye Varlık Fonunun kaynakları ve finansman sağlanması” başlıklı 4’üncü maddesinin 1/b bendinde yer alan hükümlerle Bakanlar Kuruluna kamu kurum ve kuruluşlarının tasarrufu altında bulunan ihtiyaç fazlası gelir, kaynak ve varlıkların Türkiye Varlık Fonuna aktarılması yetkisi ve bunların Türkiye Varlık Fonu Anonim Şirketi tarafından yönetilmesinin sağlanması yetkisi verilmektedir. Bu yetkinin herhangi bir alt veya üst sınırı da bulunmamaktadır” ifadeleriyle eleştirilmiştir. Plan ve Bütçe Komisyonu (Zekeriya Temizel, Bülent Kuşoğlu, Musa Çam, Aykut Erdoğan, Utku Çakırözer, Mehmet Bekaroğlu ve Kadir Durmaz) Muhalefet Şerhi, 21-22.

ifade etmiş, ayrıca ulusal varlık fonlarının şirketlerde sahiplik paylarını %10 ile sınırlanmasının pasif yatırımları kesmeden ulusal güvenliği sağlayabileceğini vurgulamıştır.⁷⁹ Diğer yazarlar ise; yatırım fonları ile ulusal varlık fonlarının sermaye piyasalarındaki satın alımlarını karşılaştırarak yatırım tercihlerinin motivasyon farklılıklarının bulunmadığını, ayrıca ulusal varlık fonlarının model yatırımcı özelliklerine sahip olduğu için politik amaçlar ile karar vermediklerini, bundan dolayı söz konusu fonların gerek şeffaflık gerekse denetim açısından ayrıca bir düzenlemeye ihtiyaç duymayacaklarını ifade etmişlerdir.⁸⁰ Bununla beraber hemen belirtmek gerekir ki, ulusal varlık fonlarının denetlenmesi zorunludur; yukarıda yer alan görüşler yalnızca fonun ayrıca bir denetime ihtiyaç olup olmamasına ilişkin ileri sürülmüş olup denetimsiz bırakılması anlamı taşımamaktadırlar. Nitekim son zamanlarda ulusal varlık fonlarına yöneltilen eleştirilerin başında yatırım süreçlerinde yeterince şeffaf davranmadıkları gelmekte; başka bir deyişle, devlet/hükümet sahipliğinde hareket eden ulusal varlık fonlarının yatırım stratejilerinin ekonomik kaygılardan çok politik nedenlerle şekillendiği ifade edilmektedir.⁸¹ Bu kapsamda fonların yatırımlarında kar maksimizasyonu perdesi altında yatırım yapılan ülkeyi zor duruma sokmayı hedefleyen politik amaçların bulunduğu endişesi giderek artmaktadır.⁸² Keza devlet/hükümet sahipliğindeki fon tarafından uygulanabilecek politik amaçlı faaliyetler yalnızca uluslararası yatırımlar için değil, iç ekonomik istikrar (domestic economic stability) açısından da oldukça sakıncalı olabilir.⁸³ Söz gelimi, fonu yöneten hükümetin siyasi kaygılarla iç ekonomideki dengeyi bozacak hamleler yapması, muhalif kesimin iş sahasına müdahale ederek girişim özgürlüğünü oradan kaldırması veya hükümet destekli politika izleyen şirketlere fon tarafından kaynak aktarılması gibi durumlar ile karşılaşılabılır. Bundan dolayı söz konusu fonların gerek uluslararası arenada denetlenmesi veya kontrol edilmesi gerekse iç hukuktaki düzenlemeler ile sınırlarının çizilmesi gereklilikten ziyade zorunluluk arz etmektedir.⁸⁴

Bu gerekçeler ile Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin hem uluslararası alanda yapacağı yatırımların hem iç market piyasasındaki faaliyetlerinin hem de fonun 6741 sayılı Kanunda yer verilen amaçlara uygun kullanıp kullanılmadığının denetlenmesi amacıyla 6741 sayılı Kanunu'nu "Denetim" başlıklı 6. maddesinde üç ayrı denetim öngörülmüştür.

Öncelikle 6. maddenin ilk fıkrasında Şirket'in, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketlerin, Türkiye Varlık Fonu'nun ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonların bağımsız denetime tabi olacağı düzenlenmiştir. Bağımsız denetim; işletmelerin yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgilerinin; bu tablo ve bilgiler için belirlenen kriterlere uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve objektif kanıtların elde edilmesi amacıyla, genel kabul görmüş denetim standartlarında öngörülen

79 Thomas A. Hemphill, "Sovereign Wealth Funds: National Security Risks in a Global Free Trade Environment", *Thunderbird International Business Review*, 51(6) (2009): 551-566, Aktaran: Hacıhasanoğlu ve Soytas, "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü", 18.

80 Rolando Avendano and Javier Santiso, "Are Sovereign Wealth Funds' Investments Politically Biased? A Comparison with Mutual Funds", *OECD Development Center, Working Paper No:283*, (2009), Aktaran: Hacıhasanoğlu ve Soytas, "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü", 19.

81 Yalçın ve Sürekli, "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı", 6.

82 Akbulak ve Akbulak, *Ulusal Varlık Fonları*, 242.

83 Öğretide, özel bir yatırımcı olarak ulusal varlık fonları tarafından yapılan yerli yatırımların, makroekonomik yönetimin istikrarsızlaştırılmasını ve hem kamu yatırımlarının kalitesini hem de fonun servet hedeflerini zayıflatığı ileri sürülmüştür. Gelb vd., 2.

84 Ulusal varlık fonlarına ilişkin uluslararası arenada getirilen düzenlemeler ve uygulamalar için bkz. Aykın, "Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?", 17 vd. Ayrıca bu kapsamda IMF tarafından da kabul edile Santiago İlkeleri için bkz. *Sovereign Wealth Funds Generally Accepted Principles and Practices "Santiago Principles"*, International Working Group Of Sovereign Wealth Funds, October 2008, 7. Erişim tarihi: 19.05.2016, http://www.ifswf.org/sites/default/files/santiagoprinciples_0_0.pdf

denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanmasını ifade etmektedir.⁸⁵ Bu bakımdan Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında yapılacak bağımsız denetim ile Şirketin ve şirkete ait diğer şirketlerin yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgileri incelenecek, şirketin malvarlığı ile finansal ve kârlılık durumunun gerçeği yansıtıp yansıtmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Fon ve alt fonların finansal tablolarının hazırlanmasında KGK (Kamu Gözetim Kurumu) tarafından yayımlanan TMS (Türkiye Muhasebe Standartları) / TFRS (Türkiye Finansal Raporlama Standartları) esas alınacak; Şirket Yönetim Kurulu gerekmesi halinde uluslararası finansal raporlama standartlarına uygun finansal tablolar hazırlanmasına da karar verebilecektir.⁸⁶ Ayrıca bağımsız denetim kuruluşuna ödenecek ücret fon malvarlığından karşılanacaktır.⁸⁷

Belirtmek gerekir ki TVFY A.Ş., 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile bu Kanun uyarınca yürürlüğe konulan ikincil mevzuat hükümlerinden 6741 sayılı Kanun'unun 8. maddesinin 5. fıkrası gereğince muaf tutulduğu için; bağımsız denetim kuruluşlarının Sermaye Piyasası Kurulu'na bildirmekle yükümlü olduğu raporların Şirket açısından herhangi bir netice doğurması söz konusu olmayacaktır.⁸⁸

6741 sayılı Kanunda düzenlenen ikinci denetim mekanizması; Şirket, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler, Türkiye Varlık Fonu ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonların bağımsız denetimden geçmiş yıllık mali tablolar ile faaliyetlerin, Başbakan tarafından görevlendirilecek sermaye piyasaları, finans, ekonomi, maliye, bankacılık, kalkınma alanlarında uzman en az üç merkezi denetim elemanı tarafından bağımsız denetim standartları çerçevesinde incelenmesidir. Yapılan inceleme sonucunda hazırlanacak rapor her yıl haziran ayı sonuna kadar Bakanlar Kuruluna sunulacaktır. Şirket ve Şirket tarafından kurulan diğer Şirketler ile alt fonların Başbakan tarafından atanan en az üç merkezi denetim uzmanının denetimine tabi olabilmesi için öncelikle söz konusu Şirketin yıllık mali tablolar ile faaliyetlerinin bağımsız denetim kuruluşlarının incelenmesinden geçmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, Başbakanlığa bağlı olarak yapılacak inceleme TVFY A.Ş. hakkında öngörülen koşullu ve üst bir denetimdir. Öte yandan uzmanların hazırlayacağı ve her yıl haziran ayı sonuna kadar Bakanlar Kuruluna sunacakları raporun, yalnızca görüş/tavsiye niteliğinde olduğu söylenebilir.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi ile Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler ve alt fonlar açısından öngörülen üçüncü ve son denetim mekanizması; Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu'nun, Şirketin bir önceki yıla ait mali tabloları ile faaliyetlerini, birinci ve ikinci fıkralar kapsamında

85 Söz konusu tanım Sermaye Piyasası Kurulu tarafından geliştirilmiştir. Erişim tarihi 20.03.2017, <http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=6&pid=9&subid=1>.

86 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi Esas Sözleşme m. 10. Erişim Tarihi: 20.03.2017, http://www.ticaretscil.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2017&sayi=9252&sayfa=485.

87 Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi Esas Sözleşme m. 11. Erişim Tarihi: 20.03.2017. http://www.ticaretscil.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2017&sayi=9252&sayfa=485.

88 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun "Yükümlülük" başlıklı 64. maddesinde göre; "Bir yatırım kuruluşunda veya kolektif yatırım kuruluşunda finansal tablo denetimi ya da bu Kanun ve ilgili düzenlemeler çerçevesinde belirlenen başka bir görevi ifa eden bağımsız denetim kuruluşları ve bağımsız denetçiler, bu şirkette veya bunlarla sermaye ve yönetim açısından ilişkili olan kuruluşlardan biri nezdinde görevlerini yerine getirirken bilgi sahibi olduğu şirketle ilgili olarak; a) Bu Kanun ve ilgili mevzuattaki yetkilendirme ve faaliyet şartlarına ilişkin hükümleri ihlal eden, b) Şirketin faaliyetlerinin sürekli ve düzenli bir şekilde yürütülmesini engelleyebilecek, c) Olumsuz görüş veya görüş bildirmekten kaçınma gerektiren, her türlü durumu Kurula derhâl bildirmekle yükümlüdür". Bu bakımdan bağımsız denetim firmasının Türkiye Varlık Fonu'na ilişkin madde de yer verilen bir hususla karşılaşması durumunda, 6741 sayılı Kanun'unun 8. maddesinde yer alan muafiyet hükmü göz önüne alındığında herhangi bir yükümlülüğünden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Kurula bildirim yapılması halinde de Sermaye Piyasası Kurulu'nun Kanunda ve Kanuna bağlı olarak çıkartılan ikinci mevzuatta dayanarak TVFY A.Ş. açısından herhangi bir işlem yapması mümkün değildir.

hazırlanan ve Başbakanlık tarafından gönderilen denetim raporları üzerinden incelemesidir. Söz konusu incelemenin her yıl ekim ayında ve bağımsız denetim kuruluşları ile Başbakanlık tarafından atanan merkezi denetim uzmanlarının hazırlayacağı raporlar kapsamında yapılacağı düzenlenmiştir. Bu bakımdan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu'nun doğrudan TVFY A.Ş.'ni inceleme ve denetleme yetkisi bulunmamakta, yapacağı denetim yalnızca Başbakanlık tarafından gönderilecek denetim raporları ile sınırlı kalmaktadır.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi ve Türkiye Varlık Fonu açısından öngörülen denetim mekanizmaları, 6741 sayılı Kanunda öngörülen muafiyet ve istisnalar ile birlikte değerlendirildiğinde 'denetim' hususunda birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Öncelikle, 6741 sayılı Kanun daha yasalaşmadan önce Plan ve Bütçe Komisyonu görüşmeleri sırasında üzerinde en çok tartışılan konu; TVFY A.Ş.'nin ve Şirketin yöneteceği Türkiye Varlık Fonu'nun denetiminin nasıl gerçekleştirileceği hususu olmuş, bu bakımdan Komisyondaki bazı vekiller, önemli bir kamu gücünü haiz Şirket'in mali açıdan Sayıştay denetiminden muaf tutulmasını eleştirmişlerdir.⁸⁹ Gerçekten de, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu; kamuda hesap verme sorumluluğu ve mali saydamlık esasları çerçevesinde, kamu idarelerinin etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak çalışması ve kamu kaynaklarının öngörülen amaç, hedef, kanunlar ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olarak elde edilmesi, muhafaza edilmesi ve kullanılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yapılacak denetimleri düzenleme amacı taşımakta ve "Denetim Alanı" başlıklı 4. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde; "...sermayesinde doğrudan veya dolaylı olarak kamu payı olan özel kanunlar ile kurulmuş anonim ortaklıkları..." ifadesine yer vererek aslında TVFY A.Ş. gibi kuruluşları da kapsamına almaktadır. Keza Sayıştay Kanunu'nun 14.01.2016 tarih ve 6661 sayılı Kanununun 19. maddesi ile değişik 4. maddesine eklenen ek paragrafı; "(a) ve (b) bentleri kapsamına giren şirketlerden doğrudan veya dolaylı olarak kamu payı %50'den az olup ilgili mevzuatı uyarınca bağımsız denetime tabi olan; şirketler, bunların iştirakleri ve bağlı ortaklıklarının denetimi, ilgili mevzuatı uyarınca düzenlenen ve Sayıştay'a gönderilecek olan bağımsız denetim raporları esas alınarak yapılır. Sayıştay, münhasıran kendisine sunulan bağımsız denetim raporlarını esas alarak hazırlayacağı raporu Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar" şeklinde düzenlenmekte, böylece ilgili mevzuat uyarınca kamu payı %50'den az olan ve ilgili mevzuat uyarınca bağımsız denetime tabi tutulan şirketler dahi Sayıştay denetimi dışına çıkartılmamakta, diğer bir ifadeyle kamu payından az dahi olsa yararlanan şirketlerin meclis denetiminden geçmesine imkân sağlanmaktadır.

Bu bakımdan 6085 sayılı Kanunu'nun 4. maddesinin a bendinde yer alan "Merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarını, mahallî idareleri, sermayesindeki kamu payı doğrudan veya dolaylı olarak %50'den fazla olan özel kanunlar ile kurulmuş anonim ortaklıkları, diğer kamu idarelerini (kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları hariç)" ifade ile aynı maddenin b bendinde bulunan "**Kamu payı %50'den az olmamak kaydıyla** (a) bendinde sayılan idarelere bağlı veya bu idarelerin kurdukları veya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ortak oldukları her çeşit idare, kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketleri" düzenlemesindeki ibare gereğince Sayıştay tarafından yapılacak denetimin bu tür kuruluşlar açısından sermayesindeki kamu payının % 50'den fazla olması kuralı ile sınırlandırılması, Sayıştay'ın denetleme görev ve yetkisinin ortadan kaldırıldığı, bu durumun demokratik hukuk devletinin gereklerinden

89 Plan ve Bütçe Komisyon Raporu, 20 vd.

olan saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle örtüşmediği belirtilerek Anayasa'nın 2. ve 160. maddelerine aykırı saviyla Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Mahkeme; "Bütçe, hükümetin Meclis'e karşı temel sorumluluk mekanizmasıdır. Meclis, bütçe ile hükümete gelir toplama ve gider yapma yetkisi vermekte, bu yetkinin uygun kullanılmasını da bütçe sürecinin bir parçası olan kesin hesap faaliyeti ile denetlemektedir. Bütçe uygulamalarının denetimi görevi, bütçe işlemlerinin gün geçtikçe nitelik ve nicelik itibarıyla artması ve karmaşılaşması nedeniyle yasama organı adına tarafsız ve uzman kuruluşlar tarafından yerine getirilmektedir. Ülkemizde de bu görev, Anayasa'nın 160. maddesiyle Sayıştay'a verilmiştir. Yasama organının, yürütme organı üzerindeki bütçe denetimi büyük ölçüde Sayıştay tarafından yapılan bu denetimlere dayanmaktadır. Dolayısıyla, yasama organının işlevini etkin ve sağlıklı bir biçimde yürütmesinde Sayıştay denetiminin önemi yadsınamaz. Öte yandan, Sayıştay denetimi, demokratik devlet ilkesinin bir gereği olarak yürütmenin, halka ve yasama organına hesap verme sorumluluğunun işlevselleştirilmesinin en önemli araçlarından biridir. 6085 sayılı Kanun'un 4. maddesinde, Sayıştay'ın denetimine tabi kurum ve kuruluşlar arasında, sermayesinde kamu payı bulunan ve özel kanunlarla kurulmuş anonim ortaklıkları ile maddenin (a) bendinde sayılan idarelere bağlı veya bu idarelerin kurdukları veya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bunların ortak oldukları her çeşit idare, kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketler de sayılmış olmasına rağmen dava konusu ibarelerle anılan bu kuruluşların Sayıştay tarafından denetlenebilmesi için bunların sermayesindeki kamu payının % 50'den fazla olması kuralına yer verilmektedir. Bu durum, Sayıştay'ın anılan kamu kaynaklarının kullanımına ilişkin denetim yetkisini ortadan kaldırmakta, dolayısıyla yasama organının yürütmenin bütçe ile ilgili işlemlerini kanunlara uygun bir şekilde yürütüp yürütmediğini denetleme imkânını sınırlandırarak demokratik devlet ilkesine zarar vermektedir." şeklindeki gerekçesiyle söz konusu düzenlemeleri Anayasa'nın 2. ve 160. maddelerine aykırı bulmuştur.⁹⁰ Keza sermayesinin tamamı kamu idaresi tarafından (Özelleştirme Daire Başkanlığı'ndan) sağlanan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi gibi bir kuruluşun Sayıştay incelemesi dışında tutulması ve dolayısıyla Meclis'in doğrudan denetim imkânının ortadan kaldırılması hukuken tartışılmaya açıktır. Kanaatimizce ulusal varlık fonları gibi kamu kaynaklarının bir elde toplandığı yapıların, kamu idarelerinin mali yönden denetlemekle görevli ve bu hususta uzman olan kurumların kapsamından çıkarılmaması hem şeffaf yönetim anlayışının hem de alınacak kararların hukuki meşruluğunun sağlanması için bir zorunluluk teşkil etmektedir.⁹¹

Öte yandan benzer bir husus yine 6741 sayılı Kanun'unun 8. maddesinde TVFY A.Ş.'ne uygulanmaktan muaf tutulan 3346 sayılı "Kamu İktisadi Teşebbüsleri İle Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun" açısından da söylenebilir.⁹² Söz konusu Kanun, ödenmiş sermayesinin yarısından fazlası kamu tüzel kişilerinince sağlanmış olan kurumlar ile bu kurumların ödenmiş sermayesinin yarısından fazlasını sağlamış oldukları diğer kurumların Meclis tarafından denetimine imkan sağlamaktadır. Ancak 6741 sayılı Kanunun getirdiği kanuni muafiyetlerin içerisinde yer aldığı için TVFY A.Ş.'nin ve Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler ile alt fonların söz konusu kanun kapsamında denetlenmesi mümkün değildir.

⁹⁰ Anayasa Mahkemesi, E.: 2013/114, K. 2014/184, Karar Tarihi: 04.12.2014, RG. No: 29418, RG Tarih: 16.07.2015.

⁹¹ Aykın, "Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?", 15.

⁹² Buna karşılık Plan ve Bütçe Komisyonu görüşmesinde Hükümet sözcüsü TVFY A.Ş.'nin bir iktisadi teşebbüs olmadığını ifade etmiştir. Plan ve Bütçe Komisyon Raporu, 15.

Son olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Kamu iktisadî teşebbüslerinin denetimi" başlıklı 165. maddesinde; "sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıklarının Türkiye Büyük Millet Meclisince denetlenmesi esasları kanunla düzenlenir" hükmüne yer verilmiştir. Her ne kadar 6741 sayılı Kanunu'nun 6. maddesinin 3. fıkrasında; Plan ve Bütçe Komisyonu'nun Şirket, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler, Türkiye Varlık Fonu ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonların bir önceki yıla ait mali tabloları ile faaliyetlerini inceleyebileceği düzenlense de, bu düzenleme yukarıda belirttiğimiz gibi bağımsız denetim kuruluşu ile Başbakanlık tarafından atanan merkezi denetim uzmanlarının hazırlayacağı raporlar ile sınırlı tutulmuş, diğer bir ifadeyle Şirketin doğrudan Meclis tarafından denetlenmesine imkân sağlanmamıştır. Ayrıca Plan ve Bütçe Komisyonu'nun kendisine sunulan rapora ilişkin nasıl bir karar verebileceği ise açık bir şekilde düzenlenmemiştir.⁹³

Tüm bunların sonucunda, 6741 sayılı Kanun kapsamında geniş bir faaliyet alanı ve yine oldukça geniş bir kanuni muafiyete sahip olan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin, en temelde sınırlı ve sorunlu bir denetime tabi olduğu görülmektedir.⁹⁴ Her ne kadar, finansal piyasaların dinamik yapısından dolayı, esnek bir yapıya sahip olması gerekmekte ise de sermayesinin tamamının kamu idaresi tarafından karşılandığı ve kamu gücünü kullandığı göz önüne alındığında Şirketin ve Şirkete bağlı diğer şirketlerin Anayasa'nın 165. maddesi hükmüne karşılık doğrudan Meclis tarafından denetlenememesi ve Sayıştay incelemesi dışında tutulması Anayasa'ya aykırılık oluşturduğu gibi yerleşik hukuki teamülleri ve hukuk güvenliği ilkelerini de zedelemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ulusal varlık fonları, devlet/hükümet sahipliğinde ve makroekonomik amaçlar için kurulan, ayrıca sahip oldukları varlıklara nazaran yükümlülükleri oldukça sınırlı ya da hiç olmayan (yüksek risk toleransına imkân sağlamak amacıyla) kuruluşlardır. 2000'li yılların başından itibaren oldukça güçlenen ulusal varlık fonlarının 2016 Ocak ayı itibariyle toplam malvarlıkları 7,372 Trilyon Amerikan dolarına dayanmış ve geleneksel olarak rezerv tutma amaçlarından ziyade riskli ve uzun soluklu yatırımlara yönelen fonlar, uluslararası ekonomi üzerindeki etkilerini her geçen gün artırmışlardır.

Bununla birlikte, devlet sahipliğindeki ulusal varlık fonlarının yaptıkları yatırımların ekonomik kazanç elde etme amacının yanı sıra, siyasi veya bürokratik kaygılarla ya da stratejik düşüncelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı endişesi yüksek sesle dile getirilmeye başlanmış ve bu eleştirilerin bir sonucu olarak ulusal varlık fonlarının takip etmesi gereken şeffaflık, bağımsızlık ve yönetim ile ilgili ortak uluslararası standartları belirleme amacı taşıyan Santiago Prensipleri kabul edilmiştir. Bu prensipler temel olarak; varlık fonunun kuruluş amacının belirginliği, yönetim kadrolarının etkin ve sorumlu olması, fonun özel şirketler ile

⁹³ Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, Garo Paylan-Ahmet Yıldırım-Nursel Aydoğan Muhalefet Şerhi, 34. Buna karşılık öğretilerde; Plan ve Bütçe Komisyonu'na sunulacak yıllık faaliyet raporlarının iki yıl üst üste yetersiz görülmesi veya onaylanmaması halinde en üst yöneticinin istifa etmesi sayılması gerektiği ileri sürülmüştür. Yalçın ve Sürekli, "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı", 26; Sarısu, "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I", 228.

⁹⁴ Sınırlı ve sorunlu ifadesini kullanmamızın nedeni, sınırlı olan denetimin de birtakım sorunlara sahip olmasıdır. Söz gelimi, 6741 sayılı Kanunu'nun 6. fıkrasında öngörülen denetim vasıtalarından birisi de, Başbakan tarafından atanacak sermaye piyasaları, finans, ekonomi, maliye, bankacılık, kalkınma alanlarında uzman en az üç merkezi denetim elemanının yine Başbakan tarafından oluşturulmuş Şirket Yönetim Kurulu'nun faaliyetlerini denetlemesidir. Aynı makama bağlı unsurlar içerisinde denetimin/inceleminin ne kadar sağlıklı yürütüleceği, diğer bir ifadeyle merkez denetim elemanlarının yeterince objektif davranıp davranamayacağı hususu ise merak konusudur.

rekabette avantaj sağlayacak şekilde kullanılmaması, fon yöneticilerinin fon sahibi devlete karşı olan bağımsızlığının korunması ve fonun işlemleri hakkında hesap verilebilirliğinin mevzuat hükümleri ile sağlanması şeklinde özetlenebilir.

Günümüzde otuzun üzerinde ulusal varlık fonu tarafından genel kabul görmüş Santiago Prensipleri de göz önünde bulundurularak 19.08.2016 tarih ve 6741 sayılı Kanunla kurulan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi ve Şirket tarafından yönetilecek olan Türkiye Varlık Fonu hakkında mevzuata dayalı birtakım sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Öncelikle, 6741 sayılı Kanunun gerekçesinde; Türkiye Varlık Fonunun kurulması ile büyüme oranında ilave artış sağlama, sermaye piyasalarının büyüme ve derinleşmesini hızlandırma, islami finansman kaynaklarını yaygınlaştırma, yapılacak yatırımlarla yüz binlerce kişiye ek istihdam sağlama, savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğunluklu sektörlerde yer alan yerli şirketleri sermaye ve proje bazında destekleme, otoyollar, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü ve Havalimanı, Nükleer Santral gibi büyük alt yapı projelerine kamu kesimi borcu artırılmadan destekleme, kamu finansmanı sektör payını artırma ve yurtdışındaki stratejik sektörler (doğalgaz veya petrol) yasal veya bürokratik kısıtlamalara tabi olmadan doğrudan yatırımlar yapma hedeflenmektedir. Plan ve Bütçe Komisyonu raporunda belirtildiği gibi Fonun hedefleri oldukça geniş tutulmuş; ancak bu hedeflerin nasıl sağlanacağına yahut fonun neden kurulması gerektiğine ilişkin somut bir nedene kanunun gerekçesinde yer verilememiş, bunun yerine gelecekte fonun getireceği olası yararardan bahsedilmiştir (örneğin, 2023 hedefine ulaşma, islami finansman varlıklarının kullanımını yaygın hale getirme, yüz binlerce kişiye ek istihdam sağlama vb.). Ayrıca ulusal varlık fonlarının kuruluş amaçlarından olan gelecek kuşaklara refahın aktarılması yani fonun belirli bir payının bir sonraki jenerasyon için ayrılma amacının bulunmaması da üzerinde düşünmeye değerdir.

İkinci olarak, Türkiye Varlık Fonunun kaynakları açısından da bir hususa değinmek gerekir. Söz konusu Fonun en önemli kaynağı 6741 sayılı Kanunu'nun 4. maddesinde, Bakanlar Kurulu tarafından Türkiye Varlık Fonuna aktarılmasına veya Şirket tarafından yönetilmesine karar verilen; kamu kurum ve kuruluşlarının tasarrufu altında bulunan ihtiyaç fazlası gelir, kaynak ve varlıklar olarak öngörülmüştür. Bu madde hükmüne dayanarak bugüne kadar; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Anonim Şirketi, Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi, Borsa İstanbul Anonim Şirketi, Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme Anonim Şirketinin sermayelerinde bulunan Hazineye ait hisselerin tamamı ve ayrıca üç ay içinde geri ödenmek kaydıyla Savunma Sanayi Destekleme Fonuna ait 3 Milyar TL miktarındaki para Bakanlar Kurulu kararları ile Türkiye Varlık Fonuna aktarılmıştır. Bakanlar Kurulu'na kaynak sağlama açısından verilen yetkinin herhangi bir alt ya da üst sınırı bulunmamaktadır. Ayrıca bu husus yukarıda belirttiğimiz üzere Anayasal ilkelerden biri olan ve kullanımı yalnızca Meclis'e bırakılmış yetkinin herhangi bir sınır çizilmeden yürütmeye devri anlamına geleceğinden Anayasaya aykırılık da teşkil edecektir. Bundan dolayı, 6741 sayılı Kanunu'nun 4. maddesinin 1. fıkrasının b bendinin yeniden düzenlenmesi ve Bakanlar Kuruluna verilen yetkinin çerçevesinin çizilmesi yerinde olacaktır.

Üçüncü olarak, Şirkete ve Türkiye Varlık Fonu ile Şirket tarafından kurulacak şirketler ve alt fonlara tanıyan muafiyet ve istisnaların yeniden düzenlenmesi zaruridir. Şöyle ki, 6741 sayılı Kanunu'nun 8. maddesinde Şirket ve Türkiye Varlık Fonu oldukça geniş bir vergi ve kanuni muafiyete tabi tutulmuşlardır. Ulusal

varlık fonlarının, finans piyasalarının getirdiği ani değişimlere uyum sağlaması, herhangi bir yasal ya da bürokratik engele takılmaksızın hızlı ve etkin karar alabilmesi amaçlarıyla birtakım kanuni muafiyetlere tabi tutulması yerinde olsa da TVFY A.Ş. ve Türkiye Varlık Fonu açısından öngörülen kanuni muafiyetlerin üzerinde bir kez daha durmak gerekmektedir. Bu bakımdan Şirket ve Fon, en başta 6085 sayılı Sayıştay Kanunu olmak üzere, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ve 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun hükümlerinden muaf tutulmuşlardır. Bu noktaya değinmeden önce bir hususu vurgulamak gerekir ise; Ulusal Varlık Fonları uluslararası alanda uzun dönemli ve riski yüksek yatırımlar yapabileceği gibi ülke içerisinde iç ekonomik istikrarı sağlamak veya ülkeye yapılacak yatırımları desteklemek gibi daha ulusal bir yatırım stratejisi de izleyebilirler. Çoğu zaman bu stratejinin altında politik ve bürokratik kaygılar bulunmakta ve yatırımlara ilişkin karar alma süreçlerinde de bazı durumlarda siyasi yakınlıklar etkili olabilmektedir. Tam da bu noktada kamuda şeffaflığın sağlanması, haksız rekabetin önüne geçilmesi, nepotizmin önlenmesi ve görevin en iyi şartları taşıyan kişiye verilmesi gibi amaçlarla ihdas edilen Devlet İhale Kanunu, Kamu İhale Kanunu ve Kamu İhaleleri Sözleşmeleri Kanunu hükümlerinden Şirketin ve Fonun bağışık tutulması akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır.

Keza aynı husus bir diğer istisna tutulan Rekabetin Korunması Hakkında Kanun hükümleri açısından da dile getirilebilir. Buna göre; mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek amaçlarını haiz olan söz konusu Kanun hükümlerinden TVFY A.Ş.'ni ve Şirket tarafından kurulacak diğer Şirketleri muaf tutmak birtakım potansiyel tehlikeler içermektedir. Söz gelimi, Şirketin kamu makamlarına dayanan gücü ve sahip olduğu ayrıcalıklar ile iç piyasadaki bazı sektörlerde tekel haline dönüşmesi veya rakip teşebbüslerin faaliyetlerinin zorlaştırması yahut mal veya hizmetlerin alım ya da satım fiyatını ve fiyatı oluşturan maliyet, kâr gibi unsurlar ile her türlü alım yahut satım şartlarını belirlemesi halinde 4054 sayılı Kanun hükümlerinden muaf olmasından dolayı herhangi bir hukuki yaptırım ile karşılaşmayacak, diğer bir deyişle piyasadaki haksız rekabete dayanan hâkim durumunu önlemek için Rekabet Kuruluna başvurulamayacaktır.

Bu bakımdan ifade etmek gerekir ki, hem ihale süreçlerinde hem de iç piyasada sahip olduğu ayrıcalıkların bir etkisi olarak diğer özel teşebbüslerin çalışmasının engellenmesi durumunda Anayasa'nın 48. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenen; "*Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır*" hükmü ile yine Anayasa'nın 167. maddesinde düzenlenen "*Devlet, ... piyasalarda fiilî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önleyeceği...*" hükmünü ihlal edileceğini belirtmeliyiz.

Son olarak, TVFY A.Ş.'nin ve Türkiye Varlık Fonunun denetiminde de bazı sorunlar bulunduğunu ifade etmek gerekir. 6741 sayılı Kanunun "Denetim" başlıklı 6. maddesinde üç aşamalı bir denetim mekanizması öngörülmüş ve ilk aşamada Şirket'in bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetleneceği, ikinci aşamada ise Başbakan tarafından görevlendirilecek en az üç merkezi denetim elemanının bağımsız denetim standartları çerçevesinde bir inceleme yapılacağı hüküm altına alınmıştır. Bu bakımdan bir parantez açmak gerekir ise Başbakan tarafından oluşturulan Yönetim Kurulu'nun yine Başbakan tarafından görevlendirilen

uzmanlarla denetlenmesi, yapılacak olan denetimin objektifliğine ve etkin bir şekilde yapılmasına engel olabileceği haklı olarak ileri sürülebilir.

Üçüncü denetim mekanizması olarak Kanunda her ne kadar Plan ve Bütçe Komisyonu düzenlenmekte ise de söz konusu denetim yolunun etkinliği tartışmalıdır. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu; Şirket, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler, Türkiye Varlık Fonu ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonların bir önceki yıla ait mali tabloları ile faaliyetleri, yalnızca bağımsız denetim kuruluşları ve Başbakan tarafından atanan uzmanların hazırlayacağı raporlar kapsamında inceleme yapabilecektir. Komisyonun Şirket ve Fonu yalnızca objektifliği hususunda yukarıda tartışma bulunan Başbakanlığa bağlı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar ile bağlı kalması, diğer bir ifadeyle doğrudan denetim yetkisinin bulunmaması, raporlara karşı ne tür bir yetkisinin olduğunun belirlenmemesi Anayasa'nın 87, 160, 161, 162, 163, 164 ve 165. maddelerinde çeşitli yönleriyle ele alınan ve sadece Meclis tarafından kullanılabilir olan bütçe hakkının ve bütçe denetim yetkisinin ortadan kaldırılması anlamına geleceğinden anayasa aykırı olacaktır.

Keza aynı husus Şirketin ve Fonun, 6741 sayılı Kanunun 8. maddesi ile Sayıştay denetiminden muaf tutulması açısından söylenebilir. Türkiye Varlık Fonu gibi tamamı kamu idaresi tarafından karşılanan bir fonun ve onu yöneten Anonim Şirketi'nin TBMM adına denetim görevini yürüten ve kamuda hesap verme sorumluluğu ve mali saydamlık esasları çerçevesinde, kamu idarelerinin etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak çalışması ve kamu kaynaklarının öngörülen amaç, hedef, kanunlar ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olarak elde edilmesi, muhafaza edilmesi ve kullanılması amacıyla çalışan Sayıştay denetiminden muaf tutulması anayasal ilkelere ve idarenin hesap verme zorunluluğuna aykırılık teşkil edecektir.

Türkiye Varlık Fonunun getireceği veya getirme ihtimali olan yararın yanı sıra denetim sorunu ve sahip olduğu ayrıcalıklar göz önünde bulundurulduğunda; şeffaflık, hesap verilebilirlik, bağımsızlık, devlet gücünü rekabette avantaj sağlayacak şekilde kullanmama gibi dünya çapında kabul gören Santiago Prensipleri açısından birtakım sorunları ihtiva ettiği açıkça görülmekte ve bu hususta kanun koyucunun en azından 6741 sayılı Kanunda yer alan denetim ve muafiyet hükümlerini gözden geçirerek yeniden düzenlemesi hem uluslararası ilkeler nezdinde hem de Anayasal bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Akbulak, Sevinç ve Akbulak, Yavuz. "Ulusal Varlık Fonları." *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: XXV, (2008): 237-262.

Akgüner, Tayfun. *Özel Girişim Özgürlüğü ve Yatırımları Teşvik Tedbirleri*. İstanbul, 1979.

Akyılmaz, Bahtiyar, Sezginer, Murat ve Kaya, Cemil. *Türk İdare Hukuku*. Ankara, 2015.

Alswilem, A. Khalid, Cummine, Angela, Rietveld, Malan ve Tweedie, Katherine. "A Comparative Study Of Sovereign Investor Models: Sovereign Fund Profiles." *Discussion Paper, Belfer Center for Science and International Affairs and Center for International Development*, Harvard Kennedy School, Nisan 2015.

Aykin, Hasan. "Ulusal Refah Fonları: Risk mi, Fırsat mı?"; *SDE Analiz* (2001): 4-25. Erişim tarihi 13.03.2017. <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/Refah%20Fonlari%20Analiz.pdf>.

Beck, Roland ve Fidora, Michael. "The Impact Of Sovereign Wealth Funds On Global Financial Markets." *Occasional Paper Series No 91* (July 2008): 1-30.

Bernstein, Shai, Lerner, Josh ve Schoar Antoinette. "The Investment Strategies of Sovereign Wealth Funds." *Harvard Business School Working Paper 09 – 112* (2009): 1-39.

Dedekoca, Ersin. "Devlet Yoluyla Kapitalizm." *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, S: 1, Eylül – Ekim – Kasım (2012): 73-89.

Gelb, Alan, Tordo, Silvana, Halland, Havard, Afraa, Noora ve Smith, Gregory. "Sovereign Wealth Funds and Long-Term Development Finance: Risks and Opportunities." *CGD Policy Paper 041* (2014): 1-28.

Gelpert, Anna. "Sovereignty, Accountability, and the Wealth Fund Governance Conundrum." *Asian Journal of International Law* 1, no. 1, (January 2011): 1-60.

Gözler, Kemal. *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa, 2010.

Hacıhasanoğlu, Erk ve Soytaş, Uğur. "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü." *Working Paper No. 02* (2010): 1-23. Erişim tarihi 14.03.2017. <http://ba.metu.edu.tr/sites/ba.metu.edu.tr/files/MARC20102.pdf>.

Kağıtçıoğlu, Mutlu. *Para Piyasası Kurumlarına Yönelik Ekonomik Kolluk Faaliyeti*. İstanbul: On İki Levha, 2016.

O'Brien, Clara, Mattei, Tania and Thomas, Naveen. "Sovereign Wealth Funds: Evolving Perceptions and Strategies." *Securities Regulation & Law Report*, Vol. 44, No. 50 (2012): 1-7.

Sarısu, Ayhan. "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. (TVFY)'nin Önemi ve Değerlendirilmesi." *Yaklaşım Dergisi* 289 (Ocak, 2017): 230-239.

-----". "Dünyada Ulusal Varlık Fonu Yönetim Şirketleri"; *Yaklaşım Dergisi*, 287 (Kasım 2016): 232-238.

-----". "Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Kurulmasına Dair Kanun'un Değerlendirilmesi-I." *Yaklaşım Dergisi* 285 (Eylül 2016): 222-227.

-----". "Ulusal Varlık Fonlarının Yönetim Ve Teşkilat Yapısı." *Yaklaşım Dergisi* 288 (2016): 228-235.

Tan, Turgut. *İdare Hukuku*. İstanbul, 2013.

Truman, M. Edwin. "The Rise of Sovereign Wealth Funds: Impacts on US Foreign Policy and Economic Interests."; *Testimony before the Committee on Foreign Affairs*, US House of Representatives, Washington: May 2008. Erişim tarihi 14.03.2017. <https://piie.com/publications/testimony/truman0508.pdf>.

Wignall, Adrien Blundell, Wei Hu, Yu ve Yermo, Juan, "Sovereign Wealth and Pension Fund Issues." *Financial Market Trends*, OECD: 2008.

Wong, Anthony. "Sovereign Wealth Funds and the Problem of Asymmetric Information: The Santiago Principles and International Regulations." *Brooklyn Journal of International Law* Volume: 34, Issue: 3, Article: 14 (2009): 1081-1109.

Yalçiner, Kürşat ve Sürekli, Ali Murat. "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt: 17, Sayı: 3 (2015): 1-29.

Yayla, Yıldızhan. *İdare Hukuku*. İstanbul, 2009.

Diğer Kaynakları

Sovereign Wealth Funds Ranking List. Erişim tarihi 10.03.2017. <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>.

International Working Group of Sovereign Wealth Funds, Erişim tarihi 13.03.2017. [http://www.ifswf.org/Sovereign Wealth Fund Annual Raport 2015 \(The Sky Did Not Fall\), Sovereign Investment Lab, Università Commerciale Luigi Bocconi. Erişim tarihi 14.03.2017.](http://www.ifswf.org/Sovereign%20Wealth%20Fund%20Annual%20Report%202015%20(The%20Sky%20Did%20Not%20Fall).pdf)

<http://www.ifswf.org/sites/default/files/Bocconi%20SIL%202016%20Report.pdf>

Norges Bank Investment Bank Report. Erişim tarihi 16.04.2017. <https://www.nbim.no/en/the-fund/market-value/>.

Norveç Ulusal Varlık Fonu-Etik Kurulu Tavsiye Kararı. Erişim tarihi 16.03.2017.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/cf0031c4ce87448d9c497d43190ede8f/rec-tobacco-english-2009.pdf>.

Norveç Ulusal Varlık Fonu-Etik Kurulu Tavsiye Kararı. Erişim tarihi, 16.03.2017. https://www.regjeringen.no/en/sub/styrer-rad-utvalg/ethics_council/Recommendations/Recommendations/recommendations-on-tobacco/recommendation-of-october-22nd-2009-on-t/id591195/.

Norveç Ulusal Varlık Fonu-Etik Kurulu Raporu. Erişim Tarihi: 17.03.2017. <http://www.norges-bank.no/en/Published/News-archive/2016/2016-09-07-Decision-on-exclusion-of-companies-from-the-Government-Pension-Fund-Global/>.

"Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekili Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş ve Isparta Milletvekili Süreyya Sadi Bilgiç ile 14 Milletvekilinin Türkiye Varlık Fonu Kurulması ile Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1319) ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu", Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 1, Sıra Sayısı: 413, 13. Erişim tarihi 14.03.2017. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss413.pdf>.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi, 55174-5 sayılı sicili. Erişim tarihi 17.03.2017. http://www.ticaretsgazetesi.gov.tr/sorgu_acik.php.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketi'nin esas sözleşmesi. Erişim tarihi 17.03.2017. http://www.ticaretsgazetesi.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2017&sayi=9252&sayfa=485; http://www.ticaretsgazetesi.gov.tr/gosteryeni.php?ilan_yil=2016&sayi=9229&sayfa=778.

İSTANBUL'DA YAŞAYAN TRANSLARIN DIŞLANMA VE AYRIMCILIK DENEYİMLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Görkem AYPAR,* Bahar TANYAŞ**

Kısa Özet

Bu çalışmanın amacı transların yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma deneyimlerini sistemli bir şekilde tespit etmek ve bu sorunların akademik, toplumsal ve politik söylemlerde daha görünür kılınmasına katkıda bulunmaktır. Bu amaç dâhilinde İstanbul'da yaşayan on trans bireyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve görüşme metinleri tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlar trans bireylerin sosyal gözetlenme, dışlanma ve şiddet odaklı sorunlar yaşadığına işaret etmektedir. Bu sorunlar sağlık, çalışma, barınma, eğitim alanlarında, sunulan psikolojik/psikiyatrik servislerde ve aile ilişkilerinde yaşanmaktadır. Bulgulara göre katılımcılar temel haklarından ve eşit sosyal statüden mahrum bırakılmaktadırlar. Sıklıkla cinsiyet kimlikleri sorgulanmakta ve özne olarak kendilerini deneyimleme/tanımlama biçimleri kabul edilmemektedir. Ayrımcılık, dışlanma ve taciz sıklıkla tekrar eden ve uzun süreli yaşantılar arasındadır. Bu nedenle katılımcıların sürekli tetiktelik halinde ve ayrımcılık beklentisi içinde oldukları görülmüştür. Mevcut çalışmaya ait bulguların, transların yaşadıkları zorluklara ve mücadelelerine dikkat çekmesi ve akademik çalışmalarda az çalışılan bir grup olan trans bireylere dair gelecek çalışmaları teşvik etmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bulguların trans danışanlara sunulan psikoloji ve psikiyatri servislerinin gözden geçirilmesi gerekliliğini de ortaya koyacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : trans, transgender, ayrımcılık, dışlanma, Türkiye, tematik analiz

A Qualitative Study on Experiences of Discrimination and Exclusion among Trans Individuals Living in Istanbul

Abstract

The aim of this study is to identify trans individuals' experiences of discrimination and exclusion in order to make these problems more visible in academic, social and political discourses. For this study, semi-structured interviews were conducted with ten trans individuals living in Istanbul and thematic analysis was employed to analyze the data. Results indicate that trans individuals' problems are focused on the issues of surveillance, exclusion and violence. These problems seem to affect every aspect of participants' lives, including family relationships, educational experiences, medical and psychological services, housing, and inclusion in the labor market. They are deprived of their basic rights and an equal social status. Moreover, participants are denied recognition in the ways with which they define and experience their gender identity and subjectivity. Finally it is identified that discrimination, exclusion and assaults are so chronic that participants are in a state of constant expectation for and alertness to similar negative experiences. Findings are expected to contribute to an awareness of trans individuals' problems and their struggles against discrimination and exclusion, and to stimulate further research on this under-research group. Additionally, it is hoped that findings point out a need to review and assess available psychology and psychiatry services provided to trans clients.

Keywords: trans individuals, transgender, discrimination, social exclusion, Turkey, thematic analysis

* Uzman Psikolog, gorkem.aypar@gmail.com

** Dr. Psikolog, bahar.tanyas@gmail.com

Giriş

Trans bireyler yoğun olarak sosyal dışlanma, ayrımcılık ve ötekileştirmeye maruz kalan gruplar arasında yer almaktadırlar (Khan ve ark., 2009; Lombardi, Wilchins ve Malouf, 2002; Stotzer, 2009; Whittle, Turner ve Al-Alami, 2007). Bu bireyler, kişilerarası ve sosyal ilişkiler, eğitim ve sağlık hizmetleri, çalışma hayatı, hukuk ve politik temsil gibi birçok alanda dışlanma yaşamakta, ayrımcılığa uğramakta (Currah ve Minter, 2000; Erni, 2012; Lloyd, 2005; Lombardi, 2001), temel insan haklarından mahrum edilmekte ve ciddi oranlarda şiddete maruz kalmaktadırlar (Witten ve Eyley, 1999). Türkiye’de de translara yönelik dışlama, ayrımcılık ve şiddet sistemli ve ciddi boyuttur. Toplumsal etiketleme, iş gücünden dışlanmak, sağlık alanında yetersiz hizmet almak, yaşam alanlarının kısıtlanması ve gettolara itilmek, fiziki saldırılar ve nefret cinayetleri sıklıkla yaşanan problemlerdir. (KaosGL, 2013) Bu sorunlara, kolluk kuvvetleri tarafından şiddete maruz kalma, açılan davalardan sonuç alamama, otorite tarafından görmezden gelinme ve gerekli kanuni düzenlemelerin yapılmaması eşlik etmektedir (Amnesty International, 2011; Human Rights Watch, 2008).

Transların yaşadığı sorunların yaygınlığına ve ciddiyetine rağmen, bu grup, akademinin ve alanda çalışan ilgili profesyonellerin en az bilgi sahibi olduğu gruplar arasında yer almaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak LGBT’leri kapsamaktadır. Bu çalışmalar dışlanma formlarına ve LGBT'lere karşı tutumlara odaklanmaktadır (Güney, Selçuk ve Ergin, 2014; Sevcen, Aslan, A. Akın, L. Akın, 2012; Şah, 2012; Polat, Yüksel, Dişçiğil, ve Meteris, 2005). Ancak LGBT bireyler hakkında önemli ve sistemli bilgiler sağlayabilen bu çalışmalarda transların özgün sorunlarına yeteri kadar yer verilmediği görülmektedir. Birçok ortak soruna sahip olmakla birlikte trans bireylerin gay ve lezbiyenlerden farklılaşan ve özellikle daha “ayırt edilir” olmalarından kaynaklanan önemli sorunları vardır (Minter, 2000). Dolayısıyla trans bireylerin merkeze alındığı daha çok araştırmaya, diğer bir deyişle araştırmalarda trans bireylerin daha görünür olmasına ihtiyaç vardır. Araştırmalar, translara yönelik toplumsal dışlamayı meşrulaştıran sosyal, sistemsel, politik ve psikolojik faktörlerin tespit edilmesi, ayrımcılığa karşı sistemli mücadele ve dönüşüme destek olacak ve-rilerin sağlanması, trans bireylere servis veren profesyonellerin eğitilmesi ve bireysel destek sistemlerin geliştirilebilmesi açısından önemlidir.

Bu makalenin amacı transların yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma deneyimlerini onların perspektiflerini merkeze alarak sistemli bir şekilde tespit etmek ve bu sorunların akademik, toplumsal ve politik söylemlerde daha görünür kılınmasına katkıda bulunmaktır. Araştırmada “İstanbul’da yaşayan trans bireyler hangi alanlarda ayrımcılık ve dışlanma yaşamaktadırlar ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırmaktadırlar?” sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır. Sunulacak bulgular, ayrımcılık deneyimleri ve baş etme süreçleri üzerine yapılmış daha geniş ve kapsamlı bir tez çalışmasından alınmıştır. Çalışma boyunca trans bireylerin deneyimlerinin mümkün olduğu kadar ilk ağızdan aktarılmasına önem verilmiştir. Bu bağlamda, sunulan bulguların yok sayılan, çoklu şekilde ayrımcılığa, tacize ve şiddete maruz kalan bir grubun hayatına tanıklık etmemize yardımcı olması umulmaktadır. Tanıklık etmek, toplumsal yok sayma ve şiddet üzerine ana akım görüşleri ve kolektif hafızayı sorgulatacağı (Alexander, 2004) gibi tanık olarak sorumluluklarımızı da hatırlatabilir.

Trans Bireylere Yönelik Dışlanma ve Ayrımcılık

Sosyal dışlanma, bireylerin ekonomik ve sosyal kaynaklara diğerleri ile eşit oranda erişememesi ve toplumsal alana katılım ve sosyal statüden direkt ya da dolaylı olarak mahrum bırakılmaları şeklinde tanımlanabilir (Byrne, 1999). Ayrımcılık ise “önyargılardan beslenen bir dışlama ve tahakküm mekanizmasıdır” (Göregenli, 2012, s.12). Gerek ayrımcılık gerekse dışlama kişisel özellikleri değil, cinsiyet, “ırk”, etnik köken, din gibi “tespit edilebilen” grup özelliklerini hedef almakta (Barker, 1995) ve ötekileştirmenin davranışsal boyutunu teşkil etmektedir (Correll, Judd,, Park, ve Wittenbrink, 2010). Ayrımcılığa maruz kalan ve dışlanan grup ya da birey temel haklardan ve mevcut kaynaklardan toplumdaki avantajlı, baskın ya da “norm” kabul edilen gruplarla eşit düzeyde yararlanamaz. Hedef alınan grupların temel haklara yasalar önünde eşit olarak sahip olması da bu haklardan faydalanacak güce sahip oldukları anlamına gelmez (Göregenli, 2012). Ayrımcılık ve dışlama pratikleri, açık veya örtük formlarda gündelik hayatın işleyişini, bireylerin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü ve hatta yaşam hakkını tehdit eder.

Trans bireyler hayatlarının her döneminde yoğun olarak dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalan gruplar arasındadır. Her şeyden önce, çocukluk dönemlerinden itibaren cinsiyet çeşitliliğini yok sayan bir sistem içerisinde büyümek zorunda kalmaktadırlar (Greytak, Kosciw ve Diaz, 2009; Lombardi ve ark., 2002). Deneyimledikleri cinsiyetle ilgili sıklıkla açılmamakta, ikili cinsiyet sisteminin yarattığı “farklılıkları” ile ilgili yeterince bilgi ve destek kaynağına sahip olamamaktadırlar (Riley ve ark., 2013). Bu kişiler çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ailenin ve çevrenin olumsuz tepkileri, ailenin bakım vermeyi kesmesi veya fiziksel cezalandırma (Grossman ve ark., 2005), açıldıklarında evden kovulma (Lombardi ve ark., 2002) gibi travmatik yaşam olayları deneyimlemektedirler (Nadal ve Griffin, 2011). Eğitim hayatında akran zorbalığına maruz kalmakta ve güvende hissetmemektedirler (Greytak, Kosciw ve Diaz, 2009). Okulda akran ilişkilerinde seçtikleri isimle değil kimlikte yazan isimle seslenilme, fiziksel saldırıya uğrama, aşağılanma (üstüne tükürülmesi, “ibne/faggot” gibi kelimeler kullanılması) yaşadıkları olumsuz deneyimlerden bazılarıdır (Grossman ve D’augelli, 2006). Eğitim hayatındaki bu deneyimler okulu bırakmalarına neden olabilmektedir (Grossman ve D’augelli, 2006; Lombardi ve ark., 2002). Zorbalığa maruz kalan trans gençlerde intihar düşünceleri daha yoğun olarak görülmektedir (Ybarra, Mitchell ve Kosciw, 2014). Çocukluk ve ergenlik döneminde eğitim ve aile hayatında zorluklarla karşılaşan translar yetişkinlikte de aile hayatından dışlanmaktadır (Croghan, Moone ve Olson, 2013). Bunların yanı sıra çocukluk döneminde cinsel taciz sıkça bildirilen travmatik yaşam olayları arasındadır (Bockting ve ark., 2004; Singh ve McKleroy, 2011).

Transların yetişkin hayata geçişleriyle birlikte yaşadıkları ayrımcılık, dışlanma ve etiketlenmenin devam ettiği görülmektedir. Etiketlemenin bireysel, yapısal (sosyal normlar, kurumsal hukuk, çevresel faktörler) ve kişilerarası düzeyde (sosyal normlar ve inançlar) işlediği bildirilmektedir (Hughto, Reisner ve Pachankis, 2015). Barınma, iş gücüne katılım ve sağlık hizmetlerine erişim sorunları yetişkin transların yaşadıkları önemli sorunlar arasındadır. Ayrıca yetişkinlik her türlü şiddet ve saldırıya açık olarak yaşanan ve güvensiz yaşam alanları içinde mücadelenin devam ettiği bir dönemdir (Cook- Daniels ve Munson, 2010; Lombardi ve ark., 2008; Whittle, Turner ve Al- Alami, 2007).

Güvenli ve yeterli barınma imkânlarına sahip olabilmek transların yaşadıkları en önemli sorunlardan biridir. Transların, şehirlerin ana yerleşim bölgelerinde (Selek, 2011) ve toplu yaşanan mekânlarda, örneğin öğrenci yurtlarında (Seelman, 2016) barınma hakları sıklıkla ihlal edilmektedir. Bu durum evsizlikle

sonuçlanabildiği gibi (Yu, 2010) transların yaşam alanlarının marjinalize edilmiş bölgelere, “trans alanlara” (trans space) (Edelman, 2011) indirgenmesiyle de sonuçlanmaktadır. “Trans coğrafya” olarak da adlandırılan bu bölgeler, transların görece güvenli yaşayabildikleri ve genellikle toplumda marjinalize edilmiş diğer gruplarla paylaştıkları yaşam alanlarıdır. Türkiye’de translar; kentsel dönüşüm, rant kavgaları, şehri “güzelleştirme” çalışmaları etrafında şekillenen çeşitli barınma problemleri yaşamaktadırlar (Çakmak, 2013; Freeman, 2012; Selek, 2011). Ev bulma sürecinde yaşanan zorluklara, yaşam alanlarında müdahale ve taciz eklenince, transların baskıdan uzakta, daha güvende ve birlikte yaşayabilecekleri gettolara yöneldikleri görülmektedir. Saltan (2013) bu durumun trans alt kültürünün temelini oluşturan önemli unsurlardan biri olduğunun altını çizmiştir. Diğer taraftan, hâlihazırda dışlanmanın sonucunda oluşmuş bu yaşam alanlarının da son yıllarda kentsel “mutenalaştırma” (gentrification) amacıyla dönüştürülmeye, yok edilmeye çalışıldığı görülmektedir (Bayramoğlu, 2012; Saltan, 2013; Selek, 2011).

Trans bireylerin yaşadıkları bir diğer sorun ekonomik alandan dışlanma ve çalışma hayatındaki ayrımcılıktır. Transların işe alım sırasında görmezden gelindikleri ve cinsiyet kimlikleri anlaşıldığında iş yerinde adaletsiz pozisyonlara indirildikleri, disiplin yaptırımları uygulandığı, zorunlu iş değiştirmeye itildikleri ya da işten çıkarıldıkları tespit edilmiştir (Mizock ve Lewis, 2008; Stotzer, 2009). Ekonomik dışlanmanın özellikle geçiş sürecini (cinsiyet geçiş ameliyatı ve hormon tedavisi) genç yaşlarda yaşayan translar arasında daha yaygın olduğu, geçiş yaşı ile çalışma hayatında yaşanan ayrımcılık düzeyinin ters ilişkili olduğu görülmektedir. (Lombardi, 2009). Ayrıca işgücü temelli dışlama ve ekonomik ayrımcılığın şiddet görmekle de ilişkili olduğunu bulunmuştur. Trans kimliği konusunda açılan kişiler işten kovulmakta, saldırıya uğramakta, birlikte çalıştıkları kişiler veya işverenleri tarafından rahatsız edilmektedirler. İş yerinde uygulanan ayrımcılığın translar için norm haline gelecek kadar yaygın olduğu bildirilmektedir (Dietert ve Dentice, 2009; Lombardi, 2001; Lombardi ve ark., 2002). Türkiye’de çalışma alanında cinsel yönelim ve cinsiyet kimlik temelli ayrımcılığa dair araştırmalar iş olanaklarının kısıtlılığı ve eşit haklardan yararlanmama gibi ayrımcılık deneyimlerinden bahsetmektedir (Demirdizen, 2012; Öner, 2013; Öztürk, 2011). Bu çalışmalar yoğun olarak LGB bireylerin deneyimleri üzerine yapılmıştır. Ancak bazı çalışmaların transların yaşadıkları sorunlara da değindikleri ve LGB bireylerden farklı olarak trans bireylerin görünürlikle ilgili daha fazla zorluk yaşadıkları görülmektedir (Doğan, 2012; Yılmaz ve Göçmen, 2016). Türkiye’de iş kanunu yasasında iş yerinde ayrımcılığın yasaklandığının altını çizmek gerekir ancak LGBT bireylerin bu yasa kapsamında pratikte korunabildiğini söylemek güçtür; ayrıca transların en çok sorun yaşadığı işe alım sürecinde yaşanan ayrımcılık ve eşitsizliklerle ilgili yasal bir boşluk olduğunu da belirtmek gerekir (Ataman, 2011). Transların işgücüne katılımında yaşadıkları eşitsizlikler düşük gelir durumunu, barınma sorunlarını ve gündelik hayatın idamesi ile ilgili zorlukları da beraberinde getirmektedir (Göçmen ve Yılmaz, 2016).

Translar sağlık sistemi içinde de önemli zorluklar yaşamaktadırlar; örneğin, ihtiyaçlarına yönelik sağlık hizmetlerinin olmaması (geçiş sürecindeki bakım hizmetleri gibi), bilgiye ulaşımdaki zorluklar, sağlık görevlilerinin olumsuz tutumları ve bilgi eksiklikleri, hizmet vermeyi reddetmeleri gibi sorunlar yaşamaktadırlar (Alegria, 2011; Bocking, Robinson, Benner ve Scheltema, 2004). Bu ayrımcı ve dışlayıcı tutumlar transların, temel hakları olan sağlık hizmetlerine eşit ulaşımına engel olmaktadır (Sevencan ve ark., 2012). Ayrıca trans bireyler sağlık sisteminde maruz kaldıkları/kalacakları olumsuz tutumlar nedeniyle tedavi olmayı erteleme kararı alabilmektedirler (Cruz, 2014). Bunun sonucunda da ciddi bir takım sağlık sorunlarının geç teşhis edilme riski ortaya çıkmaktadır.

Sağlık hizmetlerine ulaşım translar için kritik öneme sahiptir. Bunun önemli bir sebebi geçiş süreci, hormon kullanımı ve kimlik değişimi için gereken adımların tıbbi kontrol altında izlenmesi gerekliliğidir. Bu bağlamda, sağlık hizmetlerine yoğun olarak ihtiyaç duyan translar medikal otoritenin tüm zorunluluklarına, yetersizliklerine, yanlılıklarına ve normatif anlayışına maruz kalmaktadırlar (Bauer ve ark., 2009; Grant ve ark., 2010; Poteat, German ve Kerrigan, 2013; Spade, 2003).

Sağlık alanında yaşanan problemler psikoloji/psikiyatri servislerinde de kendini göstermektedir. Translar gerek geçiş süreci protokolünün bir zorunluluğu olarak aldıkları psikiyatri servislerinde gerekse bireysel ihtiyaçları için kendi istekleri ile başvurdukları psikoloji/psikiyatri hizmetlerinde çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar (Benson, 2013; Shipherd, Green ve Abramovitz, 2010). Türkiye’de transların başvurdukları psikolog ve psikiyatristlerin etik olmayan davranışlarına maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Bu davranışlar, “cinsellikle ilgili merakı dayalı, rahatsız edici ayrıntılar sormak, başvuranın rızası dışında cinsel kimliğiyle ilgili bilgileri başkalarına söylemek, travestilik/transseksüellik konusuna bilimsel olmayan kavramlarla (din, ahlak, vs.) yaklaşmak, travestiliği/transseksüelliği hastalık olarak görmek, başvuranın rızası dışında ilaç vermek, hipnoz, elektroşok, vs. gibi tedavi yöntemleri uygulamak” olarak sıralanmaktadır (Lambdaistanbul, 2005).

Ayrımcılık her zaman açık bir şekilde ortaya konmamakta, translar dolaylı şekillerde de ayrımcılığa uğramaktadırlar. Bu bağlamda, transfobik söylemlerin kullanımına, evrensel bir trans deneyiminin varsayılmasına, transfobinin varlığının inkar edilmesine, cinsel patolojilerin kabulüne, normatif cinsiyetin desteklenmesine; ailesel, sistemsel ve çevresel mikro saldırılara değinilebilir (Nadal, Skolnik ve Woong, 2012). Ayrımcılığın dolaylı şekillerde ortaya çıkması verdiği zararın daha az olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır.

Translar sıklıkla şiddete maruz kalmaktadırlar (Moran ve Sharp, 2004; Nemoto, Bödeker ve Iwamoto, 2011; Stotzer, 2009; Witten, 1999). Şiddet, en sık şekilde sözlü taciz ve saldırı şeklinde ortaya çıkmaktadır (Lombardi ve ark., 2001). Ancak fiziksel şiddet de trans bireylerin hayatında önemli bir sorundur. Trans bireyler hem aile ve arkadaş ortamlarında hem de kamusal alanlarda şiddete maruz kalmaktadırlar (Grossman, 2011). Beklenen toplumsal cinsiyet normlarına uymayan (gender non-comforming) davranışlar sergilediğini daha fazla bildiren bireylerin saldırıya daha çok maruz kaldığı belirtilmektedir (Grossman ve ark., 2005). Translara yönelik şiddetin, hayat boyu devam ettiği (Clements-Nolle ve ark., 2006) ve özellikle cinsel saldırı riskinin yüksek olduğu; trans bireylerin kamusal alanda, barınaklarda, sağlık kurumlarında ve hapisanelerde tacize uğradıkları da belirtilmiştir (Stotzer, 2009).

Translara yönelik şiddetin kaynakları, transfobi (Singh ve McKleroy, 2011), cinsiyet normlarının dışına çıkılması (Jauk, 2013), cinsiyet kimliğinin ifade edilmesi (expression) (Dworkin ve Yi, 2003), cinsiyet görünümü ve cinsiyetlendirilmiş beden (sexed body) karşılaştırılmasıyla ilgili kalıpyargılar (Bettcher, 2007) ve toplumun “cinsiyet” ihlali yapan kişilerin cezalandırması (Lombardi ve ark., 2002) şeklinde ortaya konulmaktadır. İkili cinsiyet düzenlemeleri sosyal eşitsizliğe ve buna bağlı saldırılara sebep olmaktadır (Dieter ve Dentice, 2009). Nefret suçlarının duygusal motivasyonlarla değil kişinin kimliğini diğer kişinin kimliğinden üstün görmesi ve güçle ilgili olduğu belirtilmektedir (Kidd, 2007).

Türkiye’de de translar devlet, bireyler ve kurumlar tarafından sistematik olarak şiddete uğramaktadırlar. (Çakmak, 2013; Freeman, 2012; Kaos GL 2012; 2013; Selek, 2001). Freeman (2012) 2008-2012 yılları arasında Avrupa’daki trans bireylere yönelik nefret cinayetlerinin neredeyse yarısının Türkiye’de işlendiği bilgisini

vermektedir. Trans bireylerin uğradıkları şiddete karşı koruyucu, tedbir alıcı ya da işlevsel yaptırımlar uygulayan yasaların olmadığı bilinmektedir (Ataman, 2011; Cürül ve Dönmez, 2013; Sevenscan ve ark., 2012).

Ayrımcılık, dışlanma ve şiddetin translar üzerinde kısa ve uzun dönemde önemli olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler özellikle risk alma, kendine zarar verme davranışı, depresyon, anksiyete, intihar düşünceleri ve intihara teşebbüs ile ilişkilidir (Nuttbrock ve ark., 2009; Scourfield ve ark., 2008). Ayrımcılık ve dışlanmayla ilgili mikro saldırıların kişilerin aileleriyle, iş arkadaşlarıyla veya yakın ilişki içinde oldukları kişilerle ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği de bulgular arasındadır (Skolnik ve Woong, 2012). Bu bağlamda transların bir yandan toplumsal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele ederken diğer yandan bunun yarattığı psikolojik zorluklarla baş etmek zorunda kaldıkları ve buna rağmen yakın çevrelerinden yeterince ilişkisel destek alamadıklarının altı çizilebilir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırma İstanbul'da yaşayan 10 trans katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcılar kendini trans- erkek, trans-kadın, erkek, kadın, trans, transseksüel ve transgender olarak tanımlayan kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 17-30 arasında değişmektedir. Katılımcıların 3'ü üniversite mezunudur. 2 katılımcı üniversitede, 1 katılımcı lisede öğrenim görmeye devam etmektedir. Katılımcılardan ikisi kimlikleri dolayısıyla yaşadıkları ayrımcılık sonucunda eğitimlerine ara vermişlerdir. 5 katılımcı araştırma sırasında çalıştığını bildirmiştir. Katılımcılara LGBT çevresinde yapılan duyurular ve birinci yazarın yakın çevresi aracılığıyla ulaşılmıştır. Görüşmeler ev ortamında veya ortaklaşa belirlenen dış mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Bu makalenin tamamında kullanılan isimler katılımcıların araştırma için kendi belirledikleri takma isimlerdir.

Görüşmeler

Çalışmaya katılması için görüşülen kişiler, çalışma öncesinde çalışmanın içeriğiyle ilgili birebir bilgilendirilmiştir. Görüşmeler yapılmadan önce katılımcıların bilgilendirilmiş onamı alınmış ve 10 katılımcıyla 30-80 dakika arası değişen uzunluklarda derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Ses kayıt cihazıyla görüşmelerin ses kaydı alınmış bu kayıtlar daha sonra birinci yazar tarafından metne dökülmüştür.

Görüşmelerde katılımcılara 10 kısa soru ve görüşmenin akışına göre alt sorular yöneltilmiştir. Sorular hazırlanırken dışlanma ve ayrımcılık yaşanan alanlar ve bu alanlarda kullanılan baş etme yöntemlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu konular üzerine genel ve açık uçlu sorular hazırlanmış, görüşme İstanbul'da trans bir birey olarak yaşamının nasıl bir şey olduğu sorusuyla başlamıştır. Bu soru, genel olarak deneyimlerin aktarılması ve geniş hikâyenin anlatılması amacıyla yöneltilmiştir. Devamında dışlanma ve ayrımcılık alanlarına yönelik daha spesifik sorularla görüşme sürdürülmüştür. "İsterseniz İstanbul'da trans bir birey olarak yaşamak nasıl bir şey bunu konuşarak başlayalım", "Günlük yaşamınızda dışlanma ve ayrımcılığa maruz kaldığınız alanlar, durumlar var mı?" görüşmelerde yöneltilen sorulara bazı örneklerdir.

Analiz Süreci

Tematik analiz, niteliksel bilgiyi kodlama süreci olarak tanımlanmaktadır. Analiz sürecinde amaç, verideki bilgiler doğrultusunda bulunan örüntüleri ortaya çıkarmak ve temaları listelemektir (Attride-Stirling, 2001; Braun ve Clark, 2006; Joffe, 2011; Vaismoradi ve ark., 2013). Temalar, araştırılan olgu üzerine, gözlemleri açıklayan, organize eden ve yorum getiren örüntülerdir. Yöntem içerisinde veriye dayalı kodlama, teoriye dayalı kodlama ve önceki araştırmalara dayalı kodlama çeşitleri bulunmaktadır (Boyatzis, 1998). Mevcut çalışmada, veriye dayalı kodlama yoluyla tematik analiz uygulanmıştır. Veriye dayalı kodlama süreci daha önce literatürde belirtilen teorileri temel almadan, sadece veriden çıkan temaları inceleyerek yürütülmektedir. Derinlemesine görüşmelerin deşifreleri yapıldıktan sonra, aşamalı olarak a) Transkripsiyonların cümle cümle kodlaması yapılmıştır. Tematik analiz, herhangi bir analiz programı kullanılmadan yapılmıştır, b) Sorunlar, ayrımcılık ve dışlanma ve bunlarla baş etme konularına odaklanan bölümler metinden seçilip tüm uygun örnekler bir tabloda toplanmıştır, c) Katılımcılar arasında ortaklaşan ve farklılaşan temalar ortaya çıkarılmıştır, d) Temalar arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Ortak bir konuda buluşan alt temalar soyut ana temalar altında gruplanmıştır. Ayrımcılık ve dışlanmaya dair yaşanan sorunlarla ilgili 3 ana tema başlığı ve 11 alt tema başlığı tespit edilmiştir. Bütün bu süreçlerde tematik kategoriler ikinci yazar tarafından kontrol edilmiş, gerekli görüldüğü yerlerde önceki aşamalara geri dönüş yapılmıştır.

Bulgular

Görüşmelerin analizinde katılımcıların yaşadıkları sorun alanlarına dair sosyal gözetlenme, dışlanma ve saldırıya açık olma olarak adlandırılan üç ana tema ortaya çıkmıştır. Sosyal gözetlenme ana teması altında "bakış (gaze)" ve "cinsel kimliğin diğerleri tarafından reddi" alt temaları bulunmaktadır. Dışlanma ana teması; "aileden dışlanma", "eğitim alanından dışlanma", "sağlık alanından dışlanma", "çalışma alanından dışlanma" ve "barınma" alt temalarını kapsamaktadır. Saldırıya açık olmak ana teması ise "şiddet" ve "tetiklilik" alt temalarından oluşturulmuştur.

Sosyal Gözetlenme

Sosyal gözetlenme deneyimi, sürekli incelenme, izlenme, denetlenme ve müdahale görme olguları etrafında şekillenmektedir. Birey, öteki tarafından bir özne olarak değil bir inceleme "nesnesi" olarak konumlandırılmaktadır. Özne, "bakılmalık nesne" olarak konumlandırıldığında da sınırlarının ihlal edilmesi meşrulaşmaktadır. Trans bireyin bedeninin, davranışlarının, cinsiyet kimliğinin ve yaşam alanının inceleme ve gözetleme altında olması neredeyse ötekine verili bir haktır. Bu tema, görüşmelerin tamamında ortaya çıkmıştır.

Sosyal gözetlenme temasının alt teması olan *bakış* kişinin sürekli olarak dışarıdan bir bakışa maruz kalmasına ve bu bakışın gözetleyen yapısı üzerine odaklanmaktadır. Sürekli "bakılan" konumunda olma ve "yabancılaştırıcı göz" sosyal hayata karışmayı güçleştirmektedir. Katılımcılardan Emir bu bakışı, "bu ne? bakış" olarak nitelendirmektedir. Görsel teması bireyin/ kim olduğunu anlamaya değil trans bedeninin "ne" olduğunu incelemeye ve olumsuzlamaya yönelik bir temadır.

Hani böyle sürekli şey oluyor, biri, *bir göz üzerinde* ve onun için, onun baktığını biliyorsun ve ona göre davranmaya çalışıyorsun falan. (...) Bakkala gitmek için de yaşıyorum, hani ya sonuçta işte mahalle bilmem ne işte komşuya giderken falan da yaşıyorum; çünkü o bakışlar aynı, o işte şey, aynı tavır yani "bu ne?" falan diye. (Emir)

Katılımcıların üzerlerindeki bu gözün "istila eden" bir tarafı da vardır. Örneğin, Raan bu bakıştan bahsederken, bakışın derinlere işlediğinden söz etmektedir. Öyle ki onur yürüyüşü sırasında bile, yürüyüşün tüm olumlu yanlarına ve kalabalığa/anonimiteye rağmen, önemli oranda rahatsızlık yaratan gözlerle gönderme yapmaktadır. Yalnız olmak kadar tekinsiz olmasa da sokakta olmanın moral bozucu bir tarafı vardır.

Yani bir onur yürüyüşü esnasında binlerce insanla beraber yürüdüğün için, nispeten zararsızca ama yine de yani ruhunun derinliklerine kadar sana gözlerini dikerek bakan insanların, tek başına sokaktayken sana gözlerini dikip bakmasıyla aynı his değil. Onur yürüyüşü ne kadar güçlendiriciyse, zaman zaman sokakta var olmak da o kadar moral bozucu ya da mutsuzluğa sürükleyici olabiliyor. (Raan)

İnceleme, normatif olmayanın "ne" olduğunu tespit etmek, gözetlenmenin ilk aşaması gibi görünmektedir. Bunu takip eden aşama ötekileştirme ve insandışılaştırma (dehumanization) sürecidir. Trans beden/birey "ucubeleştirilmektedir". Ucube sözcüğü katılımcıların kendi kullandıkları bir ifadedir. "Çok acayip, şaşılacak kadar çirkin şey" anlamına gelen sözcük katılımcıların yaşadıkları yabancılaştırma ve olumsuzlanmanın yoğunluğunu yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. Ucubeleştirmek trans bedene/bireye yönelik dışlamayı da meşrulaştırmaktadır. Dolayısıyla bakış, trans özneyi önce incelemekte sonra ucube olarak dışarı atmaktadır (abjection).

Farklı olduğunu ya da toplumsal olarak işte *ucube* olduğumu, kötü olduğumu sürekli sokakta orada burada mekanlarda her yerde bana bir şekilde söylendiği için; ben bunu çok fazla, ben zaten yaşamayı hak etmiyorum, ben zaten işte çirkin bir insanım, zaten şöyleyim, zaten böyleyim... (Çiçek)

Translara yönelik genel "ucube" algısına karşı, öznenin zaman zaman ucubeliği sahiplenerek direnebildiği görülmektedir. Dışlayıcı ve ötekileştiren dilin kendisini kullanarak normatif olana direnmek, ucube olmadığını ispatlamaktansa söyleme dâhil olarak onu problemlili hale getirmek translar için önemli bir baş etme yöntemi olabilir. Diğer taraftan bu yöntemin dışlanmaya engel olacağı beklentisi yoktur; ucube olmayanların ucubeden "doğal olarak" kaçtıkları ifade edilmiştir.

Bazen de böyle korkup, gözleri böyle kocaman olup, kaçıp görüşmeyi yarıda kesen insan da oluyor, orada yapacak pek bir şey yok (...) Mesela bazen kendimi söylemiyorum, "dinen çok aykırı, onlar bence ucube" falan diyorlar, "ben de aslında ucubeyim" diyorum. O şekil izah edince böyle kaçıyorlar doğal olarak yani... (Yuk)

Sosyal gözetlenme temasının bir diğer alt teması cinsel kimliğin reddidir. Görüşmelerde sekiz katılımcı cinsiyet kimliğinin sorgulandığından ve kabul edilmediğinden bahsetmektedir. Tanımadıkları insanların "bu ne?" bakışı, tanışılan insanlarla etkileşimlerde "kız mısın erkek misin?" sorularına dönüşmektedir. Görünüş, giyim ve davranışlarının kalıplaşmış cinsiyet normlarına uyması beklenmektedir. Süreklilik gösteren

bu durum kişilerde stres ve huzursuzluk yaratmaktadır. Yaşanan stres sosyal hayattaki aktivitelerden çekilmeye neden olabilmektedir:

...Zaten kursa gider gitmez ilk aldığım tepki şey olmuştu böyle, 'kız mısın sen erkek mi?' falan dediler. Ay sordun mu bunu ya, erkeğim ama falan yaptım. O stresi de mesela üstümde hissettim, hani belki o stres olmasaydı ben o günleri planlayıp tekrar devam edecektim, [tiyatrodan] çıkmama gerek kalmayacaktı. (Emir)

Dışlanma

Bulgulardaki ikinci ana sorun alanı dışlanmadır; dışlanma aile, eğitim, yaşam alanı, çalışma alanı, sağlık alanından dışlanma şeklinde ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yedisi ailelerinden uzakta yaşamaktadırlar. Bu yedi katılımcının ikisi aileleriyle hiç görüşmemektedir. Katılımcılardan bazıları görüşmelerde ailelerinin cinsiyet kimliklerini kabul etmediğinden bahsederken, bazı görüşmelerde ailenin bunun farkında olduğu ama görmezden geldiği belirtilmektedir. İki katılımcı açıldıktan sonra ailenin kadınlarıyla sorun yaşamadıkları ama erkeklerine açılmadıkları veya cinsiyet kimliklerini kabullendirmekte zorlandıklarını belirtmiştir.

Vuslat geçiş sürecine karar verdikten sonra ailesinin onunla görüşmeyi kestiğini dile getirmektedir. Babasıyla İstanbul'a gelmiştir ve ameliyat olma isteği üzerine babası geri dönmüştür:

Ailemle... Ailem, 8 aydır İstanbul'a geldiğimden beri görüşmüyoruz. (...) Beni buraya (İstanbul'a) getiren babamdı. (...) Ben trans olmak istediğimi söylemişim, ona ameliyat olmak istediğimi... Heyete girdim doktorlar söyledi yani ameliyat olması gerekir, putkaya yatmam gerektiğini (cinsiyet geçiş – vajina ameliyatı). Babam izin vermedi, bıraktı gitti. (Vuslat)

Beril ailesine açılmıştır fakat ailesi bu durumu kabullenmek istememiştir. Beril, aileden dışlanmayı yalnızlıkla ilişkilendirmekte ve aileden uzak olmanın olumsuz etkilerini aktarmaktadır:

Tabii ki çok özlüyorum, çok yani travmalar yaşıyorum. Zor bir şey, rüyalarınıza giriyor bilmem ne sürekli aileyi görüyorsunuz. İnanın gerçekten de böyle senede üç gün de olsa psikolojik olarak aranızın düzgün olduğunu bilmek bir huzur veriyor. Sonuçta hasta olduğunuzda falan gider bakar, ağabeyin de bakar ablan da bakar ama işte gidemiyorsun edemiyorsun. (...) Birey, yani kendini aileden uzaklaştığını kabul edilmediğini kabul ediyor ya dışlanıyorsun. Bu sefer dışlandığında o kadar çok büyük bir yalnızlıkla yüz yüze geliyorsun ki... (Beril)

Eğitim alanında aktarılan sorunlarda ise cinsiyet kimliğini kabul etmeyen aile bireylerinin yerini eğitimciler almaktadır. Anlatılarda, katılımcılara hiçbir beis görülmeden sözlü müdahale ve uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Katılımcılara yönelik bu müdahaleler, onları eğitim alanından uzaklaştırmaktadır.

Üniversitede bir tane okutman bana (...) 'eğer insanların seni ciddiye almasını istiyorsan biraz daha kabul edilebilir giyinebilirsin' gibi bir şey söylemişti. Sanırım okula işte son gidişim olmuş olabilir bu. (Raan)

Benzer şekilde Yuk, eğitim gördüğü yerde müdür yardımcısının baskılarıyla karşı karşıya kalmış, erkek olduğu kabul edilmemesi ve eğitimi bu nedenle sekteye uğramıştır:

Yüz yüze eğitim almam lazım cumartesi pazarları Etiler'e gidiyordum turizm otelcilik okuluna, orada hoca yani müdür yardımcısı çok baskı yaptı. Sürekli sen madem kadınsın böyle giyinme etme falan durumu izah etsem de anlamadı. Sınıfa gelen zaten lise ortamını düşünürsek bayağı böyle çok geri kafalı çocuklar geliyordu, onların da böyle sıkıştırmaları vardı, böyle hani milliyetçi kafasındalar faşistler ne olduğumu anlamaya çalışıyorlar falan. Ben de okulu bıraktım, ara verdim şimdi, hani kimliğimi değiştirip öyle devam edeceğim muhtemelen. (Yuk)

Katılımcıların barınma konusunda da önemli sorunları mevcuttur. Özellikle ev kiralarken problemler yaşanmaktadır. Barınma için özellikle "getto" olarak adlandırdıkları bölgeleri, yoğun olarak Tarlabası'nı tercih ettiklerinden bahsetmektedirler. Ekonomik olarak sıkıntı yaşadığını belirtmeyen bazı katılımcıların barınma problemi ortaya çıkmazken, Raan ve Yuk ekonomik olarak iyi durumda oldukları dönemde de ev kiralarken zorlandıklarını belirtmektedirler. Barınma problemi yaşamayan katılımcılar ailelerinin yanında yaşayan katılımcılardır.

Ev bulmakta sıkıntı yaşadım yani cebimde para olmasına rağmen ev bulamadım, böyle sokakta birkaç gün kaldığım da oldu, sağda solda insanlarda kaldığım da oldu bir iki gün üç gün. İşte bir yerde mesela eve çıkamıyorum çünkü sözleşme yaparken beni anlayacak bir ev sahibi bulmak çok zor o yüzden genelde sözleşme yapmış işte orada kalan bir insanın yanına yerleşiyorum. Yoksa bir de işte hani herkesin kimliğimi bilmemesi taraftarıyım gittiğim yerde ki başıma bela açılmasın. Çok evsiz kaldım çünkü anlaşılınca... (...) İşte yani sen kız mısın erkek misin falan filan derken- işte ev arkadaşlarım genelde kız olduğu için, o zaman daha tedaviye başlamamıştım ama erkeksi bir görüntüm vardı yani- işte nasıl diyeyim ev arkadaşşıma hani rahatsız olduklarını dile getirdiler. Biraz baskı yapıldı hem komşular hem ev sahipleri, daha çok İzmir'de başıma gelmişti. İster istemez tabii ev değiştirmek zorunda kaldım." (Yuk)

Katılımcıların iş bulmada da zorluk yaşadıkları görülmektedir. İş gücüne dâhil edilmeme ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Buna paralel olarak gündelik hayatın idame edilmesine dair sürekli bir kaygı yaşanmakta, kişinin diğer alanlardaki verimliliği de olumsuz etkilenmektedir.

Olmuyor, olmayınca inanılmaz bir boşluğa düşüyorsun. İş yok, para sorunu sürekli, e yani ben beni bildim bileli yani öğrencilik devremi de katarsam - ailemden çok yardım almadan okudum çünkü- on senedir kiramı ve faturalarımı ödemekle uğraşıyorum yani. Artık hani bu sorun o kadar çok beni bir noktaya getiriyor ki yeter falan diyorsun bir şey yapmak istiyorsun ama yapamıyorsun sürekli kira geliyor, kiramı nasıl ödeyeceğim, fatura, sürekli bir şey yani, sadece bu yani, başka hiçbir şey yok bunun haricinde düşünebileceğiniz. Ne resim çizeyim falan filan ona bile veremiyorsun kendini çünkü sürekli bunları düşünmek zorundasın. Böyle olunca ne oluyor? Kişilik gelişmiyor. O üniversitedeki gelişim evren duruyor. Böyle pasif bir döneme giriyorsun, beyin bir şekilde duruyor gibi üretim yok yaratıcılık sıfıra düşüyor. O zaman çok böyle kendini gereksiz gibi hissediyorsun. (Beril)

Son olarak katılımcılar sağlık sisteminde önemli zorluklar yaşadıklarını aktarmışlardır. En sık görülen sorun sağlık güvencesinin olmamasıdır. Bu durum, katılımcıların işgücüne katılamamaları ile yakından ilişkilidir. Bazı katılımcılar ise belli prosedürlere girmek istemedikleri ve henüz kimlik değiştirmedikleri için sigortalı değillerdir. Genel sağlık sigortasından yararlanamayan katılımcılar ekonomik nedenlerle özel sağlık hizmetlerini de yeterince kullanamamaktadırlar. Sağlık alanında yaşanan diğer problemler ise sağlık personelinin ayrımcı tavırları, hastanede sırası geldiği halde bekletilmek, personelin tedavi vermeyi reddetmesi ve sağlık çalışanlarının bilgi eksikliğidir. Kişinin görünüşü ve trans kimliği sağlık hizmetinden yararlanmasını güçleştirmektedir:

Devlet hastanesi, orada da iğne olmak için 3-4 tane hemşire girdi, yapmak istemediler, bir kimliğe bakıyorlar, bir bana bakıyorlar böyle. Kalçam açık bir şekilde bir 10-15 dakika bekledim, dedim sonra yapacaksınız yapın yapmayacaksınız ben kalkıp gideyim. Bir tanesi korkarak geldi hiç yapıyorum falan demeden öyle yapıp gitti, kimliğimi de aldım çıktım yani. Öyle enteresan, kimse ilgilenmiyor falan. (Yuk)

Katılımcıların sağlık hizmetleri anlatılarında cinsiyet geçiş ameliyatı hususu özel bir öneme sahiptir. Bazı katılımcılar ekonomik nedenlerle ameliyat için beklemek durumunda kalırken diğer katılımcılar zorunlu uygulamalar nedeniyle ameliyat olmaktan uzak durmaktadırlar. Örneğin, ameliyat kararı için heyete çıkmanın zorunlu olması, kişinin kendi bedeni ve hayatı üzerine bir müdahale olarak görülebilmektedir. Ayrıca zorunluluk olarak bireylere sunulan uygulamalar herkes tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Benzer problemler psikiyatrik değerlendirme hususunda da yaşanmaktadır. Geçiş ameliyatına hazırlık aşamasında bireylerin psikiyatrik değerlendirmeden geçmesi "zorunludur". Ancak bu uygulama bir destek kaynağı olarak görülmediği gibi, gerekliliğine inanılan bir süreç de değildir. Bazı katılımcılar geçiş sürecinde olmasına rağmen bu prosedüre katılmak istememektedirler. Emre prosedürün zorunda bıraktığı her adımı uygulamayı ve birisinin "transseksüel" olduğunu "tespit ettiği" bir belgeyi almayı istemediğini belirtmektedir.

Şimdi transseksüellik yani tanı olarak geçiyor ve iki yıl falan size böyle terapiler yapılıyor bilmem ne yapılıyor. Transseksüel belgesi alıyorsunuz, kurula çıkıyorsunuz, hormona başlıyorsunuz, kontrolleriniz oluyor falan filan ve sonrasında hani kimlik değişikliğine kadar gidiyor. Neyse sonra, ne oluyor, ya onların istedikleri cevapları vererek o belgeyi alıyorsun, tamam almak zorundasın yani ama yani ben oradaki zorunlu tutulan isteklerin hepsine sahip olmadığım için- atıyorum üst ameliyatı belki şekil için olurum ama alt ameliyatı olmayı düşünmediğim için işte bir sürü şey için ya da -hani birisinin bana sen transseksüelsin belgesini almak istemediğim için şeye katılmıyorum.(Emre)

Katılımcılar, geçiş ameliyatının gerekliliği olarak aldıkları psikoloji/psikiyatri hizmetlerinin yanı sıra gönüllü olarak kendilerinin başvurduğu ya da ailelerinin ısrarıyla gitmek zorunda kaldıkları psikoloji ve psikiyatri servislerinden de bahsetmişlerdir. Bu deneyimler de genel olarak oldukça olumsuzdur.

13 yaşımdan 18 ime kadar galiba 4 terapist değiştirdim. Ergenliğin, zorlu bir ergenliğin bol ilaçlı ve normatif bir yaklaşımla hani cinsellik ve cinsiyet kurumu üzerine hiç sorgulama olmayan dolayısıyla aslında pek de çözüm odaklı hareket edememiş bir süreçti. O zaman da kafamı karıştırmaktan ve beni daha da dışarıda ve uyumsuz hissettirmekten başka bir işe yaramamış bir süreç diyebilirim. (Raan)

Katılımcıların birçoğu ihtiyaçları olan ve talep ettikleri desteği alamamışlar, kimliklerinin “hastalık” olarak kabul edilmesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Terapi süreçleriyle ilgili; danışan-danışman arasında güvensizlik, terapistin bilgi eksikliği, cinsel kimliğin değiştirilmesi yönünde yapılan yorumlar üzerine anlatılar bulunmaktadır. Terapiye gitmek isteyen katılımcılar, trans olmanın “cinsel kimlik bozukluğu” olduğunu kabul eden bir terapistin kendilerine destek sağlayamayacağını düşünmektedirler. Katılımcılardan Çiçek, ayrımcılık, şiddet gibi davranışlar sonucu psikolojik sıkıntılar yaşadıklarını, destek olacakları düşünülen psikiyatrist ve psikologların da onları hasta olarak varsaydıklarının altını çizmiştir.

Biz böyle bir toplumda yaşıyorken (...) bizim böyle psikolojimizin iyi olması beklenebilecek gibi bir şey değil çünkü korkunç bir yerde yaşıyoruz. O yüzden ben mesela terapiye çok ihtiyaç duyuyordum (...) Ben bir yandan çözmem gereken şeyler var hani terapi gibi bir şeye ihtiyaç duyuyorum, bir yandan da kime ne anlatacağım zaten onlar bana hastayım diye yaklaşıyor gibi böyle bayağı uzun bir süre bundan kaçmıştım mesela. (Çiçek)

Anlatılar bütünsel bir şekilde ele alındığında, katılımcıların cinsel kimlikle ilgili rahatsız edici yaklaşımları olan, örneğin, cinsiyet konusunu konuşmayı reddeden, psikolog ve psikiyatrilere daha çok rastladıkları, destek alabildikleri psikolog ve psikiyatristlerle nadiren karşılaştıkları görülmüştür. Uygun bir psikolog/psikiyatrist bulmak translar için zor bir mesele haline gelmektedir. Bu nedenle güven duyulan birileri önermedikçe herhangi bir psikolog/psikiyatriste gitmek tercih edilmemektedir.

Şiddet

Anlatılardaki şiddet teması; fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddet ve tacize maruz kalmayı içermektedir. Bunun yanı sıra şiddete ve tacize açık olmak da bu başlık altında değerlendirilmiştir. Katılımcıların tümü görüşmelerde fiziksel taciz, sözlü taciz, alay edilme ve şiddet yaşantılarından bahsetmiştir. Katılımcılardan bazıları ise birden çok şiddet türüyle karşı karşıya kalmışlardır. Dört katılımcı fiziksel şiddete uğradığını, beşi sözlü tacize, ikisi tecavüze, biri ise cinsel tacize uğradığını belirtmektedir. Şiddet, katılımcıların tanıdığı veya tanımadığı kişilerden gelebilmektedir. Görüşmelerin çoğunluğunda şiddet ve tacize açık olmak trans olmakla ilişkilendirilmektedir.

Yuk, şiddete örnek olarak sokakta tanımadığı kişilerle konuştuğunda ses tonunun fark edilmesiyle birlikte yaşadığı durumu aktarmaktadır. Ses tonu fark edildikten hemen sonra fiziksel şiddete uğramıştır:

Ben hormon almaya daha yeni başlamıştım, sesim çok aradaydı, yani daha böyle ergen çocuk gibi ama daha çok şey böyle, hafif, bir trans kadın sesi gibi mi diyeyim çok aradaydı yani, kıyafetlerim erkek falan, yolda gidiyorum, eve gidecektim Pendik'te yaşıyordum. Ateş istedi biri üç kişi vardı, sonra sigara istedi, sen niye konuşmuyorsun falan filan derken ben işte *sesimi duyar duymaz* onlar benim muhtemelen *trans kadın mıyım dönme misin ibne misin* falan filan diye böyle bir *dövdüler beni* hani orada mahalleli ayırdı falan filan... (Yuk)

İşgücünden dışlanma transları seks işçisi olarak çalışmak zorunda bırakabilmektedir. Seks işçiliği ise şiddetin çok yoğun olarak yaşandığı bir alandır. Vuslat ilk anlatıda, çalışırken karşılaştığı şiddetten bahsetmektedir.

Seks işçiliğinin çalışma koşullarının barındırdığı riskin, gösterilen şiddet karşısında bir yaptırım olmamasıyla daha da arttığı görülmektedir.

Tabii canım ben yedim dayak, yani müşteri beni odada... Üst kattayım, kimse yok, sıkıştırdı, ... bağırıyorum, etrafımızda kulüpler var, kulüplerin sesi çok yüksek olduğu için sesin duyulmuyor. Çünkü 3'te temizlikçi giriyor, temizlik olsa hani şey oluyor, yukarıda bekliyor biz odadayken, o koridorda bekliyor normalde bir şey olursa haber veriyor. O olmadığı için dayağımı yedim. Fuhuş yapıyorsun, kaçak evdesin yani şikayet etsen ev basılacak arkadaşların alınacak... çünkü direkt mesela şöyle bir sistem var, bir şey olduğunda sen şikayet etsen, pezevenk sensin denildiğinde sen sermaye de olsan seni yakalıyorlar. Mesela pezevenklikten 8 yıl içeri girersen ev yine çalışır, devam eder... O yüzden şikayet etme olanağın hiç yok. (Vuslat)

Şiddetin ve tetikteliğin bir arada olduğu görülmektedir. Örneğin Çiçek de sokakta tanımadığı kişilerin saldırısına uğramıştır. Çiçek bu anlatıda, sürekli tehlike beklentisi içinde olduğunu, tedirginlik yaşadığını aktarmakta ve İstanbul'da yaşamının hayatı tehlike barındırdığından bahsetmektedir:

İki tane çocuk böyle sen ibne misin bilmem ne misin filan diye böyle tekme tokat, bayağı ağır dayak yedim yani ve kimseyi arayamadım, eve gelemedim, işte telefonumu çaldılar ve şey yani, böyle bağıramıyorum, şey yapamıyorum falan böyle, o kötü bir andı mesela ve ilk defa bu kadar çok kötü dayak yedim ama her zaman bu 7-8 senedir İstanbul'da yaşarken, böyle sokaktayken, tek başımayken ya da arkadaşlarımlayken hep böyle dışarıdan bir şey, yani böyle sanki kafamı alıp böyle koltuğumda taşıyorum, böyle arkamdan biri gelecek bir şey yapacak filan diye böyle sürekli bir tedirgin halde dolaşıyorum gibi bir durum var. İstanbul'da trans olarak yaşamak özet olarak bir yanıyla evet kendine güvenli şeyler yaratabiliyorsun, iyi, bir yandan da işte böyle bir hayat tehlikesi var yani gibi söyleyebilirim. (Çiçek)

Benzer şekilde Ulrike de, tehdit algısı ve tetiktellekle gündelik hayatta yaşamının nasıl bir deneyim olduğunu aktarmıştır.

Şey sürekli başıma bir şey gelecekmiş gibi yani bu günlük hayatta olmuyor, o kadar ileri derecede değil ama mesela E. ile Gezi Parkı'ndan çıkmıştık titremeye başladım meydana, dizlerimin bağı çözülüyor. Sürekli böyle kötü olacak... bir şey olacakmış gibi hissediyorum, yürüyemiyorum, hiçbir şey yapmak istemiyorum. Eve gidiyorum direkt kendimi yatağa atıyorum. En güvenli yer yatak gibi geliyor ama orada da o sorular düşünceler sürekli...(Ulrike)

Tartışma

Bu çalışmada, İstanbul'da yaşayan transların anlatıları aracılığıyla, yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma deneyimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların anlatıları en önemli sorun alanlarının sosyal gözetlenme, şiddet ve dışlanma olduğuna işaret etmektedir. Transların maruz kaldığı sosyal gözetlenme, bakış ve cinsiyet kimliğinin reddi temalarına işaret etmiştir. Şiddet ana teması ise saldırılar ve tetiktelik etrafında

şekillenmiştir. Dışlanmanın aile ilişkilerinde, sağlık, eğitim, çalışma ve barınma alanlarında kendini gösterdiği tespit edilmiştir.

Sosyal gözetlenme transların nesne yerine koyulması ve “bakılan” konumunda olması üzerinden gelişmektedir. Önce trans bedene karşı merak ve izleme gerçekleşmekte, ardından da trans olduklarını anladıkları anda “ucubeleştirme” gelmektedir. Bu bireylerin “ucube” olarak konumlandırılmaları kendi başına bir sınır ihlali ve taciz olduğu gibi sonrasında gelebilecek şiddet ve saldırıyı meşrulaştırmaktadır. Bu çalışmada katılımcıların bir kısmı trans olduklarının unutturulmadığından bahsetmiştir. Aslında burada bahsedilen, ötekileştirmenin önemli bir mekanizması olan anormalleştirmedir. Bu kişilere farklı olduklarının sürekli hatırlatılması söz konusudur ama bu olumlu şekilde algılanan bir farklılık değildir. İnsan, kadın, erkek, vatandaş olarak değil trans olarak konumlandırılmaktadırlar. Bulgulara göre toplu taşıma, sağlık, eğitim gibi hizmetlere başvurulduğunda önce trans olarak konumlandırılarak, bakışa, söze ve bunun ardından yanlı davranışlara maruz kalmaktadırlar. Bütün bunları da şiddetin izlediği görülmektedir. Dolayısıyla kamusal sistemlere dahil edilmemekte ve vatandaş olarak haklarını kullanamamakta veya ayrımcılık ve dışlanma beklentisiyle bu haklara hiç başvurmamaktadırlar.

İnsandışlaştırmanın şiddetin önkoşullarından ve sonuçlarından biri olduğu; kişiler veya gruplar arası ahlaki duygular, şiddeti meşrulaştırma gibi işlevlere hizmet eden bir olgu olduğu belirtilmiştir (Haslam, 2006). Transların vücut bulma-bedenleşme (embodiment) halinin “doğal” ve anlaşılabilir sınırları ihlali ettiği ve heteroseksist cinsiyet rejimini savunanlar tarafından örneğin, “canavar” şeklinde nitelendirildiği diğer çalışmalarda da belirtilmiştir (Gressgård, 2010; Stryker, 2011). Stryker (2011) bunun trans bireyi “daha az insan” olarak algılamanın ve insanlıktan dışlanmasının bir formu olduğunu ifade etmiş ve bu formu sahiplenmenin insanların translara zarar vermesini engelleyeceğini söylemiştir. Bu bağlamda “stigma, öfke yoluyla dönüştürücü gücün kaynağı haline gelmektedir” (Stryker, 2011; s. 253). Mevcut çalışmada Yuk’un anlatısı Stryker’in öne sürdüğü sürece bir örnek teşkil etmektedir ancak aynı anlatı oluşabilecek zararı engellemek için sahiplenilen ucube konumunun sonucunda izolasyon yaşandığına da işaret etmektedir.

Mevcut çalışmada önceki bulgulara paralel olarak transların sorunlarının baskıcı bir ortamda yaşamaktan kaynaklandığı bulgusu elde edilmiş (Nuttbrock ve ark., 2010), buna ek olarak literatürle paralel şekilde bu bireylere yönelik cinsiyet odaklı saldırıların hayat boyu devam ettiği görülmüştür (Clements-Nolle ve ark., 2006). Türkiye’de translara yönelik yürütülen çalışmalarda, şiddetten yaygın olarak bahsedilmektedir (Çakmak, 2013; Freeman, 2012; KaosGL, 2013; Selek, 2001). Translara yönelik şiddetin bireyler ve devlet tarafından uygulandığı görülmektedir (Selek, 2001). Üstelik şiddet birbirleriyle bağlantılı şekillerde, yaşam alanlarından sürülme ve çalışma alanlarından men edilme gibi amaçlarla da uygulanmıştır (Ataman, 2011). Türkiye’deki duruma paralel olarak diğer yerlerde de transların maruz kaldıkları şiddet çoklu formlarda ortaya çıkan bir olgudur. (Grossman ve ark., 2009; Lombardi, Wilchins, Priesing, Malouf, 2002; Stotzer, 2009; Testa ve ark., 2012).

Çalışma ayrıca şiddetle iç içe yaşayan transların sürekli tetikte olduklarına da işaret etmektedir. Transların ayrımcılığa karşı tetikte oldukları ve bu konuda tedbir aldıklarını bildiren çalışma sayısı kısıtlıdır (Nadal, 2014). Araştırmalar çoğunlukla şiddet yaşantısı üzerinde dururken tetiktelik halini yeterince değerlendirmemektedir. Bu çalışmadaki bulgular şiddet yaşantılarının etkilerinin, transların hayatlarını, yaşanan deneyimin ötesinde önemli oranda şekillendirdiğini göstermektedir. Katılımcıların tehlike beklentisi nedeniyle,

sokakta, okulda, iş yerlerinde belli tedbirler almak durumunda kaldıkları veya kendilerini kısıtlayarak bu alanlardan uzak durdukları görülmüştür.

Dışlanma konusuna baktığımızda, katılımcıların eğitim, iş, sağlık alanlarından, sosyal ilişkilerden ve sosyal statüden dışlandığı ya da kişilerin geçmiş yaşantılar ve beklentilerinin etkisiyle bu alanlardan uzaklaştıkları görülmüştür. Dışlanma hak ihlallerini beraberinde getirmektedir. Özellikle sağlık ve eğitim alanında yaşanan deneyimler transların hem bazı hizmetlerden diğerleriyle eşit şartlarda yararlanamadıklarına hem de dışlanma beklentisi ile hakları olanları talep edemediklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda ayrımcılık kadar ayrımcılığın beklentisinin de bu kişilerin hayatları üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bir yandan translara iş ve ev verilmemesi gibi aleni eylemlerle dışlama gerçekleşirken diğer yandan translarında dolaylı yoldan kendilerini disipline etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu bulgu Poteat'ın (2013) transların ayrımcılığa uğrama beklentisi nedeniyle yaşam alanı, iş ve sağlık alanlarında kendilerini kısıtladıkları bulgusuyla benzerlik göstermektedir.

Translara güvenli alanlar bırakılmamaktadır. Katılımcılar güvenilir bir psikolog, doktor, ev, sokak, iş, okul bulmak gibi temel ihtiyaçlar için mücadele etmek zorundadırlar. Bulgular literatüre benzer olarak dışlanma pratiklerinin birbirleriyle etkileşim içinde olduğuna da işaret etmektedir (Collins ve ark., 2015; Dispensa ve ark., 2002). Bir alanda yaşanan dışlanma diğer alanlara da etki etmektedir. Örneğin transların iş alanından dışlandıkları için ekonomik sıkıntı yaşadıkları (Lombardi ve ark., 2002) ve bu nedenle sağlık sisteminden yararlanmakta güçlük çektikleri görülmüştür. Bu kişilerin sağlık alanında doğrudan ayrımcılık yaşadıkları görülmekle beraber sağlık hizmetlerine ulaşmada yaşadıkları zorluklar aynı zamanda ekonomik sıkıntılar ve güvencesizlikten de kaynaklanmaktadır. İş alanından dışlanmak, barınma sorunlarını da arttırmaktadır. Bunun sonucunda translar gettoda yaşamaya itilmekte veya gettoyu güvenli alan olarak kurmaktadır. Gettoda ise iş gücünün değerinin daha düşük olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kaynaklara ulaşım, ekonomik ve sosyal etkenlerle örülü, kırılması zor bir döngüye dönüşmektedir.

Türkiye'de hakim heteronormatif vatandaşlık rejiminin transların dışlanmasında etkili olduğu öne sürülmüştür (Akın, 2009; Cürül ve Dönmez, 2013). Cürül ve Dönmez (2013) transseksüelliğin ahlaksızlığın ve şiddetin kaynağı olarak gösterildiğini ve mevcut cinsiyet sistemine bir tehdit olarak algılandığını belirtmişlerdir. Buna göre farklılıklar toplumdaki "aynı olma illüzyonunu" (imaginary sameness) yok edecek bir tehdit olarak görülmektedir.

Bulgular değerlendirildiğinde, trans hakları konusunda çeşitli alanlarda çalışmalar ve geliştirici uygulamalar yapmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Örneğin, sağlık alanındaki uygulamaların transların ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi için gerekli eğitimler alınmalıdır (Alegria, 2011). Psikoloji/psikiyatri alanında özellikle heteronormatif söylemlerin baskın olduğu, profesyonellerin yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadıkları ve transların bu hizmetlerden yararlanmakta güçlük çektikleri görülmektedir. Psikoloji/psikiyatri alanında bu sorunların değerlendirildiği eğitim çalışmalarına yer verilmelidir.

Bu çalışmada sadece İstanbul'da yaşayan bireylerle görüşülmüştür; fakat katılımcıların yarısı diğer şehirlerden göç ettiği için küçük şehirde yaşadıkları döneme ait deneyimleriyle ilgili de bilgi edinmek mümkün olmuştur. Öte yandan göç eden kişiler, aynı zamanda göç edebilen kişilerdir. Farklı şehirlerde yaşayan trans bireylerin deneyimleri ile ilgili çalışmalar da yapmak gereklidir; bu çalışmadaki katılımcılar görece

daha fazla kaynağa ulaşabilmiş bireyler olabilirler. Örneğin katılımcıların büyük bir kısmı aile desteği almaktadır ve örgütlere ulaşabilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın, daha büyük ve çeşitlilik gösteren bir örnekleme geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ileriki çalışmalarda daha yoğun risk altında olduğu görülen, seks işçiliği yapan trans bireylerin koşullarının odağa alınması gerekmektedir. Bu şekilde trans seks işçilerinin sorunları da görünür olacaktır.

Bu çalışmada, yaşanan sorunların kaynağının kişilerin içsel sıkıntıları değil; toplumsal baskı, politikalar ve tutumlar olduğuna dair kanıt sağlayacak veriler bulunmuştur. Transların yaşadıkları sorunların devlet politikası temelli olması, ideolojilerle beslenmesi, eğitim ve sağlık alanı gibi temel hizmet alanlarında görülmesi ayrımcılığın bireysel bir sorun olmadığını, translara yönelik dışlama, ayrımcılık ve şiddetin “fobilerle” açıklanmasının yeterli olmadığını göstermektedir. Bu sistemsel bir sorundur ve sorunları bireyler üzerinden incelemek “psikolojikleştirmenin” yolunu açmamalıdır. Sistemsel ve çevresel faktörlerin görmezden gelinmesi, ırkçılık ve ayrımcılık odağından uzaklaşmaya neden olur (Altınal, 2011). Bu bağlamda cinsiyet kimliğine yönelik ayrımcılığın ve cinsiyet normlarının nasıl üretildiğini ve desteklendiğini görmek ve hangi uygulamaların bu konularda önleyici olacağını araştırmak önem taşımaktadır. Akademik çalışmaların hakim söylemlerin dışına çıkması, ana akım görüşleri eleştirmesi ve trans hakları konusunda verilen politik mücadeleye destek olacak ortaklıklar yürütmesi gerekmektedir. Öznel deneyimlerin aktarılması bir adımdır; ancak somut koşulların değiştirilmesinde atılacak diğer adımlar için çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

Alegria, C. A. Transgender identity and health care: Implications for psychosocial and physical evaluation. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 23(4), (2011),175-182.

Alexander, J. C. Toward a theory of cultural trauma. *Cultural trauma and collective identity*, (2004), 1-30.

Amnesty International, “Not an Illness nor a Crime’: Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender People Demand Equality,” (London: Amnesty International Ltd., 2011).

Ataman, H. “Less Than Citizens: The Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Question in Turkey.” *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*. Plymouth, UK: Lexington, (2011), 125-45. Print

Attride-Stirling, J. Thematic networks: ananalytic tool for qualitative research. *Qualitative Research* 1 (2001): 385-405

Barker, R. L. *The social work dictionary* (p. 178). National Association of Social Workers, NASW Press, (1995).

Bauer, G. R., Hammond, R., Travers, R., Kaay, M., Hohenadel, K. M., & Boyce, “I don’t think this is theoretical; this is our lives’’: How erasure impacts health care for transgender people. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 20(5), (2009): 348-361.

Bayramoğlu, Y. “Media Discourse on Transgender People as Subjects of Gentrification in Istanbul.” (2012).

Benson, K. E. Seeking support: Transgender client experiences with mental health services. *Journal of Feminist Family Therapy*, 25(1), (2013): 17-40.

Bockting, W., Robinson, B., Benner, A., & Scheltema, K. Patient satisfaction with transgender health services. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 30(4), (2004): 277-294.

Boyatzis, R.E. Transforming qualitative information: thematic analysis and code development. Sage, (1998).

Braun, V. & Clarke, V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, (2006): 77-101.

Byrne, D. *Social exclusion*. McGraw-Hill International, (2005).

Cook-Daniels, L., & Munson, M. Sexual violence, elder abuse, and sexuality of transgender adults, age 50+: Results of three surveys. *Journal of GLBT Family Studies*, 6(2), (2010): 142-177.

Correll, J., Judd, C. M., Park, B., & Wittenbrink, B. Measuring prejudice, stereotypes, and discrimination. In J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. M. Esses (Eds.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 508-525). Thousand Oaks, CA: Sage, (2010).

Croghan, C. F., Moone, R. P., & Olson, A. M. Friends, family, and caregiving among midlife and older lesbian, gay, bisexual, and transgender adults. *Journal of Homosexuality*, 61(1), (2014): 79-102.

Currah, P., & Minter, S. Unprincipled exclusions: The struggle to achieve judicial and legislative equality for transgender people. *Wm. & Mary J. Women & L.*, 7, (2000): 37.

Cürül, B., & Dönrnez, R. O. Transsexuals in Turkey: between disciplining and eradicating. *Gendered Identities: Criticizing Patriarchy in Turkey*, (2013): 67.

Çakmak, S. No living on land or in air: Discourse of public morality and human rights violations of transgender individuals in Turkey. *Turkish policy quarterly*, 11(4), (2013): 141-147.

Edelman, E. A. "This area has been declared a prostitution free zone": Discursive formations of space, the state, and trans "sex worker" bodies. *Journal of homosexuality*, 58(6-7), (2011): 848-864.

Freeman, M., and Jones K. "Increasing Concern About Violence Against Transgendered Individuals", (2012).

Göregenli, M. Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde*, (ed. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (2012): 17-27.

Grant, J. M., Mottet, L. A., Tanis, J., Herman, J. L., Harrison, J., & Keisling, M. National Transgender Discrimination Survey Report on health and health care. *National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force*. Washington, DC, (2010): 1-23.

Gressgård, R. When trans translates into tolerance-or was it monstrous? Transsexual and transgender identity in liberal humanist discourse. *Sexualities*, 13(5), (2010): 539-561.

Greytak, E. A., Kosciw, J. G., & Diaz, E. M. *Harsh Realities: The Experiences of Transgender Youth in Our Nation's Schools*. Gay, Lesbian and Straight Education Network (GLSEN). 121 West 27th Street Suite 804, New York, NY 10001, (2009).

Grossman, A. H., D'Augelli, A. R., Howell, T. J., & Hubbard, S. Parent' reactions to transgender youth' gender nonconforming expression and identity. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 18(1), (2005): 3-16.

Grossman, A. H., & D'augelli, A. R. Transgender youth: Invisible and vulnerable. *Journal of Homosexuality*, 51(1), (2006): 111-128.

Grossman, A. H., Haney, A. P., Edwards, P., Alessi, E. J., Ardon, M., & Howell, T. J. Lesbian, gay, bisexual and transgender youth talk about experiencing and coping with school violence: A qualitative study. *Journal of LGBT Youth*, 6(1), (2009): 24-46.

Grossman, A. H., D'augelli, A. R., & Frank, J. A. Aspects of psychological resilience among transgender youth. *Journal of LGBT Youth*, 8(2), (2011): 103-115.

Güney, M. E., Selçuk, I., & Ergin, Ş. LGBTT nüfusunun kentle kurdukları ilişkinin belirlenmesi için kullandıkları alanların çalışma, yaşama ve alış-veriş alanları kapsamında incelenmesi: izmir örneği, (2014).

Haslam, N. Dehumanization: An integrative review. *Personality and social psychology review*, 10(3), (2006): 252-264.

Joffe, H. Thematic Analysis, in Harper, D., & Thompson, A. R. (Eds.). *Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners*. John Wiley & Sons. (2011): 209-223.

Khan, S. I., Hussain, M. I., Parveen, S., Bhuiyan, M. I., Gourab, G., Sarker, G. F., ... & Sikder, J. Living on the extreme margin: social exclusion of the transgender population (hijra) in Bangladesh. *Journal of health, population, and nutrition*, 27(4), (2009): 441.

Lloyd, A. W. Defining the human: Are transgender people strangers to the law. *Berkeley J. Gender L. & Just.*, 20, (2005): 150.

Lombardi, E. Enhancing transgender health care. *American Journal of PublicHealth*, 91, (2001): 869-872.

Lombardi, E. Varieties of transgender/transsexual lives and their relationship with transphobia. *Journal of Homosexuality*, 56(8), (2009): 977-992.

Lombardi, E., Wilchins, R. A., Priesing, D., & Malouf, D. Gender violence: Transgender Experiences with Violence and Discrimination. *Journal of Homosexuality*, 42(1), (2001): 89-101.

Minter, S. Do Transsexuals Dream of Gay Rights-Getting Real about Transgender Inclusion in the Gay Rights Movement. *NYL Sch. J. Hum. Rts.*, 17, (2000): 589.

Moran, L. J., & Sharpe, A. N. Violence, identity and policing The Case of violence against transgender people. *Criminal Justice*, 4(4), (2004): 395-417.

Nadal, K. L., & Griffin, K. E. Microaggressions: A root of bullying, violence, and victimization toward lesbian, gay, bisexual, and transgender youths. *The psychology of teen violence and victimization*, 1, (2011): 3-22.

Nadal, K. L., Skolnik, A., & Wong, Y. Interpersonal and systemic microaggressions toward transgender people: Implications for counseling. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 6(1), (2012): 55-82.

Nuttbrock, L. A., Bockting, W. O., Hwahng, S., Rosenblum, A., Mason, M., Macri, M., & Becker, J. Gender identity affirmation among male-to-female transgender persons: A life course analysis across types of relationships and cultural/lifestyle factors. *Sexual and Relationship Therapy*, 24(2), (2009): 108-125.

Pinto, R. M., Melendez, R. M., & Spector, A. Y. Male-to-female transgender individuals building social support and capital from within a gender-focused network. *Journal of gay & lesbian social services*, 20(3), (2008): 203-220.

Poteat T., German D., Kerrigan D. Managing uncertainty: A grounded theory of stigma in transgender health care encounters. *Soc Sci Med*; 84, (2013): 22–29.

Riley, E. A., Clemson, L., Sitharthan, G., & Diamond, M. Surviving a gender-variant childhood: The views of transgender adults on the needs of gender-variant children and their parents. *Journal of sex & marital therapy*, 39(3), (2013): 241-263.

Saltan, E. *Transness: An Urban Phenomenon In Istanbul*, The University of Texas at Austin, (2013).

Sánchez, F.J., & Vilain, E. Collective self-esteem as a coping resource for male-to- female transsexuals. *Journal of Counseling Psychology*, 56, (2009): 202–209.

Selek, P. *Maskeler Süvariler Gacılar. Ülker Sokak: Bir Alt Kültürün Dışlanma Mekanı*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık, (2001).

Seelman, K. L. Transgender adults' access to college bathrooms and housing and the relationship to suicidality. *Journal of homosexuality*, 63(10), (2016): 1378-1399.

Sevencan, U. D. F., Aslan, D., Akın, A., & Akın, L. *Seks Çalışanı Kadınlar, Erkeklerle Cinsel İlişkiye Giren Erkekler ve Transeksüellerin Toplumsal Cinsiyet Hakkındaki Görüşleri*, yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, (2012).

Simon, B., & Pettigrew, T. F. Social identity and perceived group homogeneity: Evidence for the ingroup homogeneity effect. *European Journal of Social Psychology*, 20, (1990): 269–286

Singh, A. A., & McKleroy, V. S. "Just Getting Out of Bed Is a Revolutionary Act" The Resilience of Transgender People of Color Who Have Survived Traumatic Life Events. *Traumatology*, 17(2), (2011): 34-44.

Stotzer, R. L. Violence against transgender people: A review of United States data. *Aggression and Violent Behavior*, 14(3), (2009): 170-179.

Stryker, S. My Words to Victor Frankenstein. Above the Village of Chamounix-Performing Transgender Rage. *Kvinder, Køn & Forskning*, 34, (1994).

Şah, U. Eşcinselliğe, Biseksüelliğe ve Transeksüelliğe İlişkin Tanımlamaların Homofobi ve LGBT Bireylerle Tanışıklık Düzeyi ile İlişkisi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 32(2), (2012): 23-48.

Vaismoradi, M., Turunen, H., & Bondas, T. Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nursing & health sciences*, 15(3), (2013): 398-405.

Whittle, S., Turner, L., Al-Alami, M., Rundall, E., & Thom, B. *Engendered penalties: Transgender and transsexual people's experiences of inequality and discrimination*. Wetherby: Communities and Local Government Publications, (2007).

Witten, T. M., & Eyler, A. E. Hate crimes and violence against the transgendered. *Peace Review*, 11(3), (1999): 461-468.

Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., & Kosciw, J. G. The relation between suicidal ideation and bullying victimization in a national sample of transgender and non-transgender adolescents. *Youth suicide and bullying: Challenges and strategies for prevention and intervention*, (2014): 134-147.

Yu, V. Shelter and transitional housing for transgender youth. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 14(4), (2010): 340-345.

MODERN DEVLET AKLININ İNŞASI SÜRECİNDE ULUSAL KİMLİĞİ YARATMA MÜCADELESİ

E. Aras ERGÜNEŞ*

Kısa özet

Modern devlet anlayışında iktidar meşruiyetini ilahi otoriteden değil, ulus olarak tanımladığı homojen ve seküler sosyal yapı iddiasından alır. Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan uluslaşma bilinci, modern ulus-devlet anlayışı çerçevesinde incelenmektedir. İmparatorluktan ulus-devlete gelişen yeni bir ulusal kimlik ve devlet anlayışı yaratma süreci, içerisinde farklı yaklaşımlar barındırır. İlk olarak Türk ulusal kimliğinin yaratımı aşamasında ortaya konan kuramlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çerperlerinde örgütlenmeye başlayan ulusal hareketler ele alınacaktır. Bunlar arasında yeni bir ulusal kimlik yaratma sürecinde Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in temsil ettikleri iki farklı gelenek ve uluslaşma ideolojisi bu makalenin odağındadır. Çalışmada daha sonra bahsedilen iki farklı uluslaşma yaklaşımının Türkiye'de modern devlet aklının (*raison d'état*) 1923'den günümüze geçirdiği dönüşümleri nasıl etkilediği gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulus-devlet, Ulusal Kimlik, Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye, Devlet Aklı

Struggle for Creating a National Identity in the Process of Constructing the Modern Raison d'État

Abstract

The sovereign in modern states acquires its legitimate power not from divine authority but from the ideal of homogenous and secular social structure which it identifies as nation. In this paper, the national consciousness that emerged in the final period of Ottoman Empire is examined within the framework of the concept of modern nation-state. The course of constructing a new national identity and a new state from the period of demise of the empire to the foundation of the republic had led to a variety of approaches. This article will first survey the approaches on the construction of the Turkish national identity set forth by the nationalist movements organized at the margins of the empire. In this regard two different traditions and nation-building ideologies represented by Yusuf Akçura and Ziya Gökalp in the course of constructing new national identity will be the focus of the article. Then I will demonstrate how these movements influenced the transformation of the Turkish modern *raison d'état* from 1923 to present.

Keywords: Nation-state, National Identity, Nationalism, Ottoman Empire, Turkey, *raison d'état*

* Dr., argunes@gmail.com

Modern Devlet ve Ulus

Bir arada yaşamak zorunda olan insan topluluklarının, toplumsal yaşamın gündelik düzenini, aralarındaki hukuki anlaşmayı ve moral değerleri koruyabilmek için iradelerini üstün bir otoriteye hasretmeleri bakımından Devlet örgütlenmesini Antik dünyadan günümüze kadar sürdürmek mümkündür. Friedrich Meinecke, Alman Devletinin Prusya döneminden ikinci Bismarck hükümetine kadarki seyrini incelediği *Cosmopolitanism and The National State* adlı eserinde, devlet aklını yukarıda dile getirdiğimiz süreklilik fikri eşliğinde açıklamaya çalışır. Meinecke'ye göre devlet kavramının ya da ulus devlet fikrinin içini doldurabileceğimiz tarih dışı bir durumdan bahsetmek mümkündür. Meinecke için devletin bir özelliği de koruduğu ve varlığını dayandırdığı ahlaki ve hukuki ilkeleri askıya alma yetkisine sahip olan tek güç olmasıdır. Yine bu tanım da devleti tarihin dışına yerleştiren bir bakış açısından hareketle söylenmektedir.

Ancak devlet iddia edildiği üzere, sahip olduğu ve doğa yasalarına dayandırılan nitelikleri nedeniyle değişmez bir öze sahip olabilir mi? Bu konu düşünce tarihi açısından tartışmalı bir konudur. Birçok düşünür Meinecke'nin aksine modern anlamıyla devletin kökenini 15. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'daki sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak ortaya konulan özgün bir düşünce biçiminde bulur. Devlet düşüncesinin modern anlamını kazandığı bu sosyo-ekonomik ortamda, politik anlamda devletin egemenlik tanımında da önemli bir kopuş yaşanmıştır. İktidarlar artık egemenliklerini ruhani otoriteye dayandırmadıklarından cismani iktidar, ruhani iktidarı kendi içinde eritmiştir. Dolayısıyla modern devletin bu ayrıma izin veren laik formu, geçmiş biçimlerinden kesin olarak farklı ve özgün bir yapıya sahiptir (Akal 1995, 29). Modern devletlerin bu seküler biçimi, egemenlik tarzlarının ve egemenliklerinin dayandığı meşru zeminin de modern öncesi devletlerden farklı olduğunu bizlere gösterir (Pierson 2000, 47).

İktidarın meşruiyetine dair bahsedilen bu gelişmelere elbette bir dizi ekonomik dönüşüm ve dolaylı etkileri eşlik eder. Toprağa dayalı, kölelik ve serflik gibi katı emek kategorileri ile şekillenmiş olan feodal ekonomik yapının, ücretli emeğe dayalı artı-değer üretimi temelinde şekillenen kapitalist ekonomiye dönüşmesi ile birlikte, insan toplulukları kitleler halinde yaşamlarını sürdürebilmek için yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Üretim tekniklerinin ve kitle mobilizasyonunun gelişmesi ile birlikte geçmiş iktidar yapılarında çok da olanaklı gözükmeyen teritoryal bir homojen iktidar yaratımı artık mümkün ve hatta gerekli hale gelmiştir. Gereklidir çünkü ücretli emeğe dayalı bu yeni düzende kitlelerin homojenizasyonu modern devlet aklının (*raison d'état*) kendisi gibi benzer durumdaki modern devletlerle girdiği mücadelede kendisine avantaj sağlayabilecek bir sosyo-ekonomik yapıya işaret etmektedir.

Tüm bu nedenlerle ortak köken, ortak dil, tarih ve kültüre sahip olan insanlar topluluğu anlamındaki ulus ile devleti bir araya getiren bu yeni devlet biçiminde, bir milli tarih anlatısı ile kitlelerin ortak ve kolektif bir kimlik oluşturması sağlanır. Benedict Anderson tarihin belirli bir aşamasından sonra ortaya çıkan bu kurguyu hayali bir cemaat olarak adlandırır (bkz. Anderson 2004). Habermas ise yapmış olduğu tespit, hâkim kapitalist ekonomik ilişkiler içerisinde bir aktör halini alan devletin, diğer devletler karşısındaki ekonomik mücadelesinde, diğer devletlerin karşısında kapsayıcı ve bütünleştirici bir misyona sahipken, hâkim ulusun dışında kalan 'içerideki' azınlıklar için, devletin bu kez dışlama pratiğinin parçası olduğunu ifade eder (Habermas 2005, 19). Habermas ile benzer bir biçimde milliyetçilik çalışmalarında sıklıkla referans gösterilen isimlerin başında gelen Ernest Gellner de devletin kontrolünde bir ekonomik örgütlenme için homojen bir toplum idealinin gerektiğini, bu nedenle ulus devletin kapitalist ekonomik örgütlenme için

en uygun biçim olduğunu ifade eder. Gellner'e göre Batı'da liberal tüketim toplumunu oluşturan sosyo-ekonomik süreçler, rekabetçi doğalarından ötürü insanları sadece kendi kültürlerinin sağlama alabildikleri alanlara hapsettiğinden, aynı zamanda milliyetçiliği de doğurmuştur. Yani kaynağını Aydınlanma düşüncesinde bulan modern düşüncenin ortaya çıkışına aynı zamanda yeni bir sosyo-kültürel yapı ve bununla paralel olarak milliyetçiliğin ortaya çıkışı eşlik etmiştir. Diğer bir deyişle, Batı'da modernliğin ortaya çıkışına milliyetçiliğin ortaya çıkışı eşlik etmiştir (Gellner 1998, 225).¹

Bu çalışmada, yukarıda anlatılan ulus-devletleşme sürecine modern Türkiye'nin nasıl entegre olması gerektiğine dair temel soru [ki bu soru aynı zamanda kendisine dolayımlanan, Nasıl Batılılaşmalı? Nasıl Kapitalistleşmeli? Sorularını da kapsar] karşısında geliştirilen argümanların oluşumunda özellikle *criollo* Türklerin "siyasi hac"² faaliyetleri ve bunun resmi söylem içerisindeki yeri ele alınacaktır. *Criollo* kavramı Benedict Anderson tarafından Avrupalı olmakla birlikte Amerikalarda doğmuş ve Avrupa'da uluslaşma hareketlerinin içinde yer almış kişiler için kullanılmaktadır. Kavramı Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde ortaya çıkan uluslaşma faaliyetlerine taşıdığımızda Gün Soysal'ın Benedict Anderson'un *criollo* kavramını karşılayan "Dış Türkler" ifadesini, Osmanlı Devleti'nin çeperlerindeki vilayetlerden gelecek uluslaşma sürecine dâhil olan Türkler için kullandığını görürüz (Soysal 2003, 483–504).

Uluslaşma Hareketleri: Galiptir Bu Yolda Mağlup

19. yüzyılda henüz Osmanlı toplumunda dönemin ulus devletlerine oranla bir milli hareket gelişmemiştir. Erken Cumhuriyet döneminin doğu-batı eklektizmini savunan düşünürlerinden Ahmet Ağaoğlu'na göre, Osmanlı Devleti'nde milli bir politik hareket eksikliğinin üç nedeni vardır. Bunlardan ilki mezhep çatışmasına olanak veren bir devlet örgütlenmesine sahip olması, ikincisi İslamiyet'in kabulünden sonra tarih yazımını neredeyse tamamen İslamiyet sonrası üzerinden kurması, son olarak ise milli bilinç yokluğudur (Gümüüşoğlu 2003, 269–274). Burada Ağaoğlu'nun 'milli bilinç yokluğu' biçiminde ifade ettiği durum, saydığı etkenlerin aslında hem nedeni hem de sonucu olarak görülebilir. Zira öncelikle Osmanlı Devleti, devlet örgütlenmesi anlamında modernleşmeyi deneyimlemeye başladığı 19. yüzyılda henüz Sünni-İslami kimliğin hâkim olduğu bir devlettir. Bu din merkezli anlayışı özellikle Osmanlı Devleti'nin hukuk ve eğitim kurumlarında görmek mümkündür.³

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki yayılmacı siyasetinin temelini İslam kimliğini yerleştirdiğinden, Balkanlardaki halkları İslamlaştırarak Osmanlı Devleti'ne dâhil etme siyaseti gütsede, bir ulus kimliğinin en temel bileşenlerinden olan dil konusunda Türkçe'yi Balkanlara yaymayı düşünmemiştir. Bu bakımdan Somel'in de belirttiği üzere, Osmanlı-Rus harbini takip eden süreçte, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne gerçekleşen göçlerle Anadolu'ya yerleşen kitlelerin "Türk" kimliğine dair algılarında, ortak

- 1 Gellner'in, ekonomik kapitalizmin yarattığı politik devlet örgütlenmesinin millet fikrini öncelendiği yönündeki tezine eleştirel yaklaşan görüşler de mevcuttur. Milliyetçi ideolojilerin ortaya çıkış koşullarındaki farklı motivasyonlara dair kısa bir özet için bkz. (Öğün 1997, 207–210).
- 2 Benedict Anderson "siyasi hac" kavramını öncelikle antropolog Victor Turner'in saptamalarından yola çıkarak, birlikte kılan yolculuğun, yolculuğu yapan topluluk içerisinde zamanla bir anlam kazandığından bahsederek, dinsel hac'ları burada örnek gösterir. Bu örneği siyasete taşıdığı anda ise, *criollo*'ların merkez dışından kendi topraklarına yaptıkları yolculuk, kendi anlamını ve oydasını yolculuk sırasında edinen "siyasi hac" faaliyetine dönüşür.
- 3 Osmanlı Devleti'nde gerek hukuki kararlarda kadıların muhakemelerinde gerekse de emperyal siyaset içerisinde Darül-İslam'ı yayma düşüncesinde bu İslami karakteri görmek mümkündür. Ayrıntılar için bkz. (Somel 1997, 71–83).

dil nosyonuna sahip olmadıklarından en temel belirleyenler Osmanlı'ya has Müslümanlık yorumu ve kuramları ile birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlılıktır (Somel 1997, 72).

Osmanlı Devleti kitlesel gücünü büyük oranda Anadolu'da yaşayan, Türk ve Türkmen halklardan alsa da, İmparatorluk yapısı içerisindeki bürokratik kesimler ve şehirde yaşayanların kendilerini 'Türk' kimliği ile tanımladıkları görülür. İmparatorluk genelinde 'Türk' denildiğinde Anadolu'da yaşayan, köylü, kaba ve çoğunlukla cahil bir sınıftan bahsedilir (Somel 1997, 73). Ancak Osmanlı tarih yazımının genel eğiliminden beslenen bu anlayışın ötesinde, özellikle İmparatorluğun altın çağı olarak nitelendirilen 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı bürokrat eliti içerisinde Orta-Asyalı Türk geçmişi bir gurur vesilesi olduğu saptaması, yapılan çalışmalarda kendine yer bulmaya başlamıştır (Deringil 1998, 217–226).

François Georgeon, Türk uluslaşmasının erken dönemini Yusuf Akçura'nın (1876 - 1935) tezleri üzerinden incelediği *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura* eserinde Osmanlı Devleti içerisinde "Türklük" unsuru vurgu eksikliğinin, özellikle imparatorluğun çeperlerinden gelen ideologlar tarafından tespit edildiğinden bahseder. Georgeon'a göre yer yer Akçura'nın serzeniş biçiminde ifade ettiği bu olguyu, özellikle Osmanlı tarih yazımında görmek mümkündür. Osmanlı'da tarih yazımını belirleyen unsurlar İslamiyet ve Osmanlı hanedan ailesi iken, Türklerin İslamiyet öncesi Asya'daki yaşantılarına ve kökenlerine vurgu ne-redeyse hiç yoktur (Georgeon 2005, 9–10).

20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti İmparatorluk sınırları içerisinde uluslaşma dalgasının etkisini göstermesi ile birlikte İmparatorluk sınırlarını muhafaza edemez duruma gelmiştir. Bu durum Osmanlı aydınını, Osmanlı devleti açısından da çözümün benzer biçimde ulus devlet olabilmekten geçtiği konusunda ikna etmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin uluslaşma konusunda bu geri kalmışlığının açığını kapatabilmesi için Alman uluslaşması bir örnek olarak alınmıştır. Almanya'daki milli uyanışı örnek olarak almak, öncelikle aydın çevresinde bir Alman hayranlığı yaratmış ve sonrasında Birinci Dünya Savaşında Almanya ile birlikte hareket etme kararı alınmıştır.⁴ Bu bakımdan gerek 19. yüzyılın son çeyreğinde Balkan savaşlarında yaşanan yenilgiler, gerekse de Birinci Dünya Savaşı'nın tanıdığı olağanüstü hal durumu bir kayıptan ya da maceradan çok, "Türk" kimliği etrafında yeni bir ulus devlet inşa etme fikrini destekleyenler için bir olanak olarak görülmüştür. Bu noktada geç Alman uluslaşmasına etki etmiş olan Alman idealist düşünürleri arasında en öne çıkan isimlerden olan George Wilhelm Friedrich Hegel'in Alman İmparatorluğu'nun gerçek bir devlete evrilmesinde savaşların rolüne dair görüşlerine değinmekte yarar var. Terry Pinkard, Hegel'in yaşam öyküsünden hareketle Hegel düşüncesini derlediği eserinde, Hegel'in savaşa dair görüşlerine yer verir (Pinkard 2012, 141–149). Hegel, Alman Devletinin henüz birliğini sağlayamadığı ve çevresindeki Fransa, İspanya, İngiltere gibi devletlerin ya da içerideki Habsburg hanedanlığı gibi hanedanlıkların devletin kaderini belirlediği bir dönemde Fransa ile girilen savaşın, Almanya'nın parçallığını açıkça gösterecek bir araç olacağını düşünmektedir. Hegel bu görüşlerini özellikle *The German Constitution (Alman Anayasası)* isimli metninde ortaya koyar. Fransa ile Almanya arasında yapılan ve Almanya'nın Napolyon'a karşı yenildiği savaşların Almanya'nın aslında bir devlet olmadığını ona gösterdiğini söyler: "Fransa Cumhuriyeti ile yapmış olduğu savaş sayesinde Almanya bundan böyle bir devlet olmadığını kendisi deneyimlemiştir,

⁴ Türk uluslaşması ile Alman uluslaşma hareketi arasındaki benzerlikler için bkz. (Akçam 2006, 53–62). Akçam burada Türk ulusal kimliğinin ancak 20. yüzyıldan sonra düşünüldüğü olmasının arayı kapama telaşıyla saldırgan yapıda olduğunu, bu durumun Alman uluslaşmasında da gözlemlenebildiğini savlar.

barış zamanında burnunun dibinde duran gerçekliği, şimdi ancak savaş zamanında daha mantıklı bir biçimde değerlendirebilmiştir” (Hegel 1964, 144).

Tarihçi Charles Tilly’ye göre de savaşlar yeni devletlerin oluşma süreçlerine katkıda bulunan siyasi ve operasyonel ortamları sağlamaktadır (Tilly 1985, 169–170). Savaş sürecinin yarattığı olağanüstü hal durumu, geçmiş iktidar yapısını işlevsiz kıldığından, içerisine girilen savaşın sonucundan bağımsız olarak savaş süreci geçmiş iktidar ve devlet yapısı içerisinde konumlanmış olan belirli ideolojilerin kendilerine koruma sağlamak ve maddi ya da psikolojik kaynak elde etmek için güçlenmelerine olanak verebilir. Bu nedenle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti’ni, “Türklük” bilincinin başat unsur haline getirildiği bir ulus devlet olarak yeniden kurma fikrinin arkasındaki İttihat Terakki hareketi ile bu harekete çeperden katılan unsurları Tilly’nin bahsettiği bağlamda değerlendirmek gerekir.⁵

Çeperden Merkeze Bir Ulus Kurmak

II. Meşrutiyet’in ardından iktidarı devralan İttihat Terakki hareketi, etkinliğini fiilen yitiren Padişah’ın resmi olarak da yetkilerini elinden alırken, Osmanlı Türklerinin kuracağı bir ulus devlet fikrinin tohumlarını da Türklük bilinci ile topluma yayar. Özellikle bu dönem ile Balkan Savaşları arasındaki kısa sürede henüz Türk kimliğinin baskın olduğu bir Osmanlılık ideolojisinin devletin bir kurtuluş formülü olacağı fikri hem İttihat Terakki çevrelerinde hem de Ziya Gökalp (1876-1924) tarafından kabul görmekteydi (Ülker 2005, 618). Siyasi ortamdaki bu değişimi takip eden dönemde 1912-13 yıllarında Balkan Savaşları’nda yaşanan kayıpların ardından, yalnızca Balkanlardan değil Rusya coğrafyasından da Anadolu’ya gerçekleşen göç hareketleri hızlandı⁶ Bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak uluslaşma hareketlerinin kamusal görünürlüğü yazılı mecralardaki faaliyetleri ile birlikte artmaya başladı. Bu dönemde kurulan Türk Yurdu, Türk Ocağı, Türk Derneği, Genç Kalemler dergi ve dernekleri uluslaşma hareketlerinin yükselen seyrini de açıklar (Ülker 2005, 617).

İrk, dil ve ortak tarihi temel alan dönemin ulus yaratma yaklaşımında,⁷ özellikle Rusya’dan ya da Balkan coğrafyasından ‘ana yurda’ göç eden düşünürlerin etkinliği görülmektedir. Bu düşünürlerin yurtdışında eğitim görmeleri ve sahip oldukları yabancı diller ile Batı’daki sosyo-politik dönüşümleri yakından takip edebilmeleri, onlara içinde buldukları durumu teorik olarak da tahlil edebilme olanağını vermiştir. Anderson bu iki dilli olma durumunun altını ısrarla çizerek, ulus devletlerin kuruluş sürecinde iki dilliliğin özellikle uluslaşma hareketlerinin merkezinde yer alan batı devletlerinin dillerini bilerek, burada üretilen

5 İttihat ve Terakki Partisi 1918 yılında savaşın kaybedilmesi ile birlikte resmi olarak son bulur. Ancak savaş sonrası imzalanan Sevr Antlaşması ile Lozan Antlaşması arasında geçen 3 yıllık sürede yeni bir savaş rejiminin yarattığı hâkim ulusal kimlikten söz etmek mümkündür. Lerna Ekmekçiöğlü, Lozan Antlaşmasının Cumhuriyet dönemi azınlık politikalarını etkisini incelediği makalesinde Lozan öncesindeki savaş koşullarının, Türk Ulusunun en temel kurucu unsurunun olduğunun, erken Cumhuriyet dönemi elitleri tarafından da dile getirildiğini ifade eder. Bkz. (Ekmekçiöğlü 2014, 662)

6 Şüphesiz Osmanlı Devleti’nin ricat evresi olarak kabul edebileceğimiz 18. yüzyıldan sonra devletin çeperlerinden Anadolu’ya göç dalgası başlamıştır. 1783-1913 yılları arasında ekonomik olmayan sebeplerle Osmanlı Devleti’nin çeperlerinden Anadolu’ya 5-7 milyon Müslüman göç etmek durumunda kalmıştır. Bkz. (Akgündüz 1998, 100).

7 Her ne kadar Gökalp ve Akçura gibi erken dönem milliyetçi ideologlarda İrk unsuru göz ardı edilmemiş olsa da, Türk uluslaşmasında yoğunluklu İrk söylemine 1930’lar sonrasında gelişen İrkçi Turancı hareketlerde rastlarız. Biyolojik İrkçiliğin Türk uluslaşması üzerinde etkisi ve bunun kurumlar ile bio-siyasetin bir momenti haline gelmesi üzerine iki inceleme için bkz. (Maksudyen 2005, 291–322), (Yaşlı 2009, 65–167).

teorileri ana vatana aktarma anlamında, erken dönem milliyetçi ideologlarında saptanan bir olgu olduğundan bahseder (Anderson 2004, 132).

Özellikle Rusya kökenli Türklerin çevresinde toplandığı Türk Yurdu dergisi ile, daha Türk-İslam sentezine yakın Türk Ocakları dergileri bu dönemde kurulurlar ve kurulur kurulmaz da Osmanlı Devleti içerisinde baskın bir ulus kimliği ihtiva etmeyen Türk kimliğini, Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki ortak kökenlerine ve ortak bir gelecek idealine referansla yeniden inşa etme yoluna giderler. Türk kimliğini inşa etmeye dayalı bu süreçte ortaya konan anlatılarda özellikle Türklerin Orta Asyalı bir medeniyet olarak Osmanlı yönetiminden önce farklı devletler kurdukları ve şimdikinden çok daha üstün bir yaşama sahip olduklarına değinilmiştir. Bunların yanında Türk Yurdu dergisi 1912'den sonra yeni katılımlarla genişleyerek, Türkçülüğün sadece kültürel görünümüyle değil iktisadi yanlarıyla da ilgilenmeye başlamıştır. Bu amaçla Rusyalı bir düşünür olan Parvus ekonomi sayfalarının idaresi için dergiye katıldı⁸. Derginin özellikle Rusya kökenli yazarları, kendileri de burjuva ailelerden geldiklerinden milli bir burjuva yaratmanın ulus devletin temeli olduğunun farkına varmışlardır; "İntihabı iktisadînin asıl en mühim ciheti, sanat ve ticareti hor gören ve bir Osmanlı Türk'üne layık meşgale ancak askerlik ve memurluktur, diyen hatalı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen hemen yok gibiydi [...] Osmanlı, yalnız sipahi ve memurdu. Hâlbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkâr, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir" (Gümüšoğlu 2003, 273). Dolayısıyla Türk uluslaşma hareketi açısından en büyük zorluklardan biri, kurulu bir burjuva sınıfının üzerinde yükselmektense uluslaşma hareketinin içinde kendi burjuvasını yaratmak zorunda olmasıdır.⁹ Bu amaçla Parvus'un ekonomi alanındaki fikirleri ve tahlillerine ihtiyaç duyarlar, hatta dergi 1912'yi takip eden iki yıl boyunca ekonominin önemini satırlarına aktarır. Georgeon'a göre Türk Yurdu dergisi içerisinde ekonomi modeli ve sorunları üzerine tartışmalar daima önemlidir. Burada amaç, öncelikle burjuvazi sınıfına sahip olmanın bir ulus-devlet yaratmak için olmazsa olmaz bir kategori olduğu kabulünden hareketle sermaye sahibi kesimlere modern ekonomi düzenini kavratmak ve bu yolla Türk burjuvazisi yaratmak için milli bir iktisat inşa etmektir (Georgeon 2005, 71). Türk Yurdu dergisi çevresi 1915 yılını milli iktisadın uyanışı için bir milat kabul ederken, milli iktisadın gerekliliğine dair düşüncelere 1915 öncesinde Türk Ocağı çevresinde rastlamak mümkündür (Toprak 1995, 147). 1908 sonrasında Ziya Gökalp'in de savunuculuğunu yaptığı milli bir ekonomi yaratma düşüncesi, ortaya neomerkantilist bir iktisat politikası çıkarmıştır. Osmanlı'nın özellikle kapitülasyonlar sonrasında dışa bağımlı olan ticaret ekonomisine bir tepki niteliği taşıyan bu milli ekonomi hareketi, ekonomide liberal kuralların yerine devletçi ve korumacı bir anlayışın getirilmesini benimsiyordu (Toprak 1995, 145). Gökalp milli iktisat ve sanayi yaratabilmenin ancak korumacı ekonomik politikalarla mümkün olduğunu, Friedrich List, John Ray ve Manchester ekonomistlerinin ortaya koyduğunu ifade eder (Gökalp 2003, 137). Bu durum Gökalp'e göre ekonomi biliminin aslında evrensel ilkelere dayanmadığını kanıtlamıştır. Dolayısıyla farklı milletler tarafından uygulanmış ekonomi modelleri yerine, Türklere uygun milli bir iktisat modeli geliştirilmelidir.¹⁰

⁸ Parvus'un (Alexander Helphand) Türk uluslaşma hareketinin ekonomi tezlerine etkisi için bkz. (Berkes 2012, 461-470).

⁹ Taner Akçam bu noktada Osmanlı'da Müslüman halkın Hristiyanlardan üstün olduklarını göstermek adına ticaretle uğraşmayıp devlet bürokrasisinde yer almayı istemelerini batıda antisemitizmi doğuran sınıfsal ekonomik örgütlenme anlayışına benzetir (Akçam 2006, 57).

¹⁰ Gökalp milli iktisat tezini güncel ekonomi kuramlarının yanında etnik kökene ve öze dair belirlemelerle destekler: "Türkler özgürlük ve bağımsızlığı sevdikleri için iştirakçi (komünist) olamazlar. Fakat eşitliği sevdiklerinden dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan sistem solidarizm yani dayanışmacılıktır" (Gökalp 2003, 136).

Uluslaşmanın Farklı Halleri

Osmanlı Devleti'nde uluslaşma hareketleri hem dönemsel hem de siyasi gerekçelerle farklı eğilimleri içerisinde barındırır. Yukarıda da dile getirilen meşrutiyet döneminde ilk olarak resmi uluslaşma girişimleri olarak da ifade edilebilecek, doğrudan padişah Abdülhamit ve çevresindeki Jön Türklerin oluşturduğu Osmanlılık hareketi bunlardan biri olarak gelişti. Osmanlılık, Osmanlı devletinin kozmopolit değerlerini koruyarak ulus-devlet olabileceği savını taşıyordu. Bu yaklaşım Balkan Savaşları'nın ardından toplum için ikna ediciliğini kaybetmeye başladığında bu kez Panislamizm fikri etrafında toplanan ve İslam temelli bir Türk milleti anlayışını savunan hareket ortaya çıkmıştır. Panislamizm uluslaşma ideolojileri arasında hâkim bir konumda değildi. Ancak İttihat Terakki'nin Balkan Savaşları sonrasındaki resmi söyleminin şekillenmesinde etkili olan Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi ideologların İslam vurgusunun yanında Türklüğü de yücelten, hatta Türklüğü birtakım İslami metinler İçinden açıklamaya girişen ulus anlayışlarının Pan-islamist değerler barındırmadığını söylemek mümkün değildir. Üçüncü hareket de Rusya çevresinden Kazan, Volga, Tatar ve Azeri Türklerinin ulusçuluk hareketleridir. Bu hareket yukarıda da bahsedildiği gibi Türk Yurdu dergisi çevresinde toplanan, İslami vurgulara daha az sahip olup, uluslaşma sürecinin iktisadi, siyasi ve ırk temelli ortak tarih referanslarını öne çıkaran bir harekettir. Ayrıca Rusya kökenli Türklerin oluşturduğu uluslaşma hareketi diğer hareketlerin sahip olduğu Panislamizm ya da Turancılık benzeri geniş ideallere sahip olmaktan çok reel olan üzerinden iş görmeyi tercih eder. Büşra Ersanlı, Türk Tarih Tezi üzerine yaptığı çalışmasında, Osmanlıdaki uluslaşma hareketleri hakkında, 20. yüzyılın başında "milli" kimliğin yaratılmasına dair üç temel yaklaşımın öne çıktığını ifade etmektedir (Ersanlı Behar 2006, 801). Ersanlı'ya göre bu üç yaklaşımdan ilki Osmanlılık, ikincisi işlevsel Türkçülük, üçüncüsü ise kültürel Türkçülüktür. Ersanlı'nın işlevsel Türkçülük dediği bizim yukarıda bahsettiğimiz, Ziya Gökalp ve İttihat Terakki oluşumuna denk düşerken, kültürel Türkçülük ise daha çok Rusya kökenli Türkleri ve Yusuf Akçura'yı anlatır. Ersanlı böyle bir tanım yapmasının nedeni olarak da Gökalp'in Türkçülüğünün İslami değerlerle çelişmeyen ve varolanı teminat altına almaya dayalı bir siyasi oluşumken, Akçura'nın daha kültürel bir milliyetçilikle Türklüğü inşa etmeye çalışmasını gösterir.

Rusya'dan göç eden *criollo* Türkler ile Selanik'ten göç eden Türkler arasında uluslaşma tezlerinde ortaya çıkan kimi farklılıklar mevcuttur. Çoğunluğu Sovyet devriminden sonra Türkiye'ye sığınan Rusya kökenli Türkler İdil nehri boyunca yaşayan, çoğunluğu ticaret ile uğraşan topluluklardır. Rusya ile Türkistan arasındaki ticaretin yürütülmesini sağlayan Tatar Türkleri, 18. yüzyıldan sonra İdil bölgesindeki ticarete söz sahibi olmalarının yanında siyasi olarak da güçlenmişlerdir (Maraş ve Ablaziyev 2005, 63). Osmanlı Toprakları dışında yaşamaları ve farklı bir ekonomik örgütlenme İçindeki sınıfsal konumları onların uluslaşma hareketi İçindeki özgün ve seküler anlayışlarının nedeni olabilir. Çünkü bu aydınlar Osmanlı bürokrasisinden uzakta olduklarından Cumhuriyet'in geçmişle ilişkisini kesmesi sürecinde Osmanlı Devleti yapısını değiştirmek konusunda da cüretkâr olabilmekte ve yüzlerini Orta Asya'daki kökenlere dönebilmektedirler (Soysal 2003, 434). Oysa Selanikli memur Türkler Osmanlı İmparatorluğunun kozmopolit yapısı içinde yetişmişlerdir ve bu yapıyı bir arada tutan İslamiyet'e uluslaşma momentinde de önemli yer verirler. Bu içeride ve dışarıda olma durumu, Rusya kökenli Türkleri, Anderson'un *criollo* tanımının Türk uluslaşmasına uyarlanabilir yanı olarak görmemizi sağlar. Tıpkı Rusya'dan gelen Türklerin, ne orada bir Rus ne de Türkiye'de tam olarak bir Türk olarak algılanması gibi: "Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sürdürülmesinde de önemli rol oynayan bu kişilere her zaman güvenilmediği

biraz dışlandıklarını gösteren bilgiler de mevcuttur” (Soysal 2003, 434). Anderson’un *criollo* tanımını ortaya koyarken kullandığı İspanyol-Amerika örneğinde de böylesi bir dışlamayı görmek mümkündür.¹¹ Fakat Rusya Türkleri için bir kez uluslaşma yolculuğuna çıkıldıktan sonra geri dönmek olası değildir, her ne kadar ekonomik işleyişin önemli dışlıları olsalar da, siyasi haklara sahip olamamaları geri dönüşü olanaksız kılar. Bu bakımdan bir *criollo* memur için geri dönülebilecek bir sıra artık mümkün olamaz (Anderson 2004, 72).

Erken Dönem Türk Uluslaşmasında İki Karakter

Özellikle 20. yüzyılın başında Türk uluslaşmasında iki figürün öne çıktığı ve kendi çekim merkezlerini yaratmaları görülür. Bu figürlerden ilki Diyarbakır doğumlu olan Ziya Gökalp’tir. Gökalp 20. yüzyılın başlarında memurluk göreviyle gittiği Selanik’te ileride savunacağı ulusçu fikirleri edinmeye başlar. Bu dönemde aynı zamanda Fransız sosyolojisiyle ve batılı yazarlarla ilgilenir. Selanik’te geçirdiği 12 yıllık süre, Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde en önemli rollerden birine sahip olan Gökalp için önemlidir. Türkiye’ye döndükten sonra sosyoloji çalışmalarını sürdürür ve bu dönemdeki görüşleri, içinde bulunduğu İttihat Terakki hareketini önemli biçimde etkiler. Taha Parla kendisini, “İttihat ve Terakki’nin resmi, Kemalistlerin gayri resmî ideoloğu” olarak tanımlar (Ünüvar 2006, 30). Bu etkinin başlıca kaynaklarından sayılan *Türkçülüğün Esasları* eserinde Gökalp milletin ne olduğunu ve Türk’ün kim olduğunu tanımlamaya çalışır. Özellikle milletin ne olduğunu araştırdığı satırlar yönetsel bakımdan Renan’ın “millet nedir” makalesinin izlerini taşır. Milletin ırka, coğrafyaya, ümmete ve bireyci yaklaşımlara dayanan bir şey olmadığını söylediğinden sonra Gökalp biyolojik ve kültürel özellikleri bir araya getirdiği bir millet tanımı ortaya koymuştur.¹²

Akçura “*Üç Tarz-ı Siyaset*” eserinde daha önce belirtildiği üzere millet ya da Türklük tanımı yapmak ya da ideal olan bir ulus tasarımı ortaya koymak yoluna gitmez. Buna karşın Akçura meseleye daha siyasi hatta Makyavelci denilebilecek bir düzeyde gerçekçi bir siyaset düzleminden yaklaşıp Osmanlılık, Panislamizm ve Pantürkizm ideolojilerini Türk uluslaşmasına uyarlığı açısından değerlendirir. Gökalp’in milliyetçilik tanımına karşın, Akçura milleti “bir ırk, bir lisan, bir anane” olarak tanımlar. Akçura’nın burada bahsettiği ırk kavramı fizyolojik ırkçılıktan çok beraber yaşayan bir halkın sahip olabileceği kültürel ırk tanımına işaret eder. Ümmet tanımının bir parçası olan kavim gibi geleneksel kimlik biçimleri yerine Akçura, ortak tarihe ve kültüre yaslanan etnik bir Türk toplumu anlayışına sahiptir. Akçura bunu “Türk Birliği” siyaseti olarak tanımlarken, bu siyasetin çağdaş toplum yapısı içerisinde dini öne çıkaran siyasetlerden dolayı bir araya gelemeyen farklı dinsel ve etnik grupları Türklük paydası altında asimile edebileceğini düşünür. “Türk Birliği” siyasetinin bir diğer avantajı ise Akçura’ya göre, aynı etnik gruba ait olsalar da kültürel ve dinsel farklardan dolayı dünyanın farklı yerlerinde dağınık biçimde farklı dinlere mensup olan Türkleri bir araya getirebilecek olmasıdır (Akçura 1976, 33–34). Bu varsayım, Akçura’nın Gökalp’in “kızıl elma”sı kabul edilen Turan fikrinden de ayrıştığı noktadır. Gökalp’in “Turan kelimesi, Turlar yani Türkler demek olduğu için, sadece Türkleri içine alan bir birliğin adıdır. O halde, Turan kelimesini bütün Türk boylarını kapsayan Büyük

11 Jose Muriollo de Carvalho, *Political Elites and State Building: The Case of Nineteenth-Century Brazil* eserinden aktaran Anderson, Amerika’da doğan İspanyolların İspanya tarafındaki yüksek mevkilerden çok daha yüksek ölçekte dışlandığına dikkat çeker (Anderson 2004, 68).

12 “Millet, dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur. Türk köylüsü onu (*dili dilime uyan, dini dinime uyan*) diyerek târif eder. Gerçekten de bir adam, kanca ortak olduğu insanlardan çok dilde ve dinde ortak olduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani karakterimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddî becerilerimiz ırkımızdan geliyor, mânevî becerilerimiz de terbiyesini aldığımız toplumdandır geliyor.” (Gökalp 2003, 23)

Türkistan'a karşılık kullanmamız gerekir" şeklinde tanımladığı Turan fikri, Akçura ve diğer Rusya Türkleri için fazlaca romantik bir idealdir (Gökalp 2003, 25).

Dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü yeniden sağlamak adına artık zayıflamış bir İslâmci ideolojinin yanında yükselmekte olan milliyetçi hareketi, Gökalp bir arada tutabilme kaygısıyla içinde İslami vurgunun yoğun olduğu bir milliyetçilik fikrini benimser. Gökalp'in toplumsal inancının birinci formülü şudur: "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı medeniyetindenim" (Gökalp 2003, 54). Akçura kendini hiçbir zaman böyle bir zorunluluğun içinde görmez. Dahası Akçura için daimi olan tek şey Türklüktür, Türklük için yararlı olmadığı sürece İslâmiyet bile değiştirilebilir. Çünkü İslâm dini Akçura'ya göre Türk birliğini inşa etmek için gerekli olabilecek faktörlerden yalnızca biridir. Akçura İslâm dininin tıpkı Batı'da geçmişin Hristiyan devletlerinin dönüşerek, din ve devlet ilişkisinde dinin rolünü araçsallaştırıp, devlet içerisinde farklı milletlerin de yaşamalarını olanaklı kılması gibi, İslamiyet'in de bir arkaik form olarak yeni kurulacak Türk devletinde yer alması gerektiğini ifade eder.¹³ Akçura'nın din konusundaki araçsal ve organizmacı yaklaşımı dini ritüellerin toplumsal rolü hakkındaki görüşlerinde de mevcuttur. Örneğin Akçura, dini bayramların toplum mekânının düzgün bir biçimde işlenmesini sağlayan 'makine yağ' işlevi gördüğünü öne sürer (Georgeon 2003, 106). Görülmektedir ki Akçura Batılı devletlerde uluslaşma süreci ile birlikte ortaya seküler devlet anlayışının Osmanlı'nın din temelli devlet örgütlenmesi içerisinde uygulanmasının mümkün olmadığını düşünmektedir. Bu durumda yapılması gereken dini, toplumsal ve siyasal yeni düzenin devlet anlayışına uygun hale getirmektir.¹⁴

Ziya Gökalp'in millet, din ve devlet ilişkisi üzerine görüşlerini incelediğimizde; milliyetçilik anlayışındaki İslâmci ve ümmetçi vurgunun, düşünürün Osmanlı toplumunu tahlil ederken toplumu sınıflara değil mesleklere ayırmasında da görebiliriz. Ümmetçi anlayışın dayanışma ve birlik fikrini topluma uyarlamak adına Gökalp sınıfları görmezden gelir, ona göre Marx için halk yalnız işçi sınıfından ibarettir. Ancak Gökalp'e göre halk, 'toplum' anlamı taşıdığından hukukça birbirine eşit olmayı kabul eden bütün sınıfların toplamıdır (Gökalp 2003, 56). Gökalp toplumsal dönüşümleri açıklamada ekonomik formları gereğinden fazla kullandığını düşündüğü Marx'ı eleştirerek, bu anlamda kültürü ve fikri değişimin motoru olarak gören Durkheim'i över. Tüm bunlara karşın Gökalp'in kendisi Doğu ile Batı arasında oluşan toplumsal farkı açıklamada sıkça ekonomik gerekçeler gösterir; "Avrupa'nın büyük şehirlerinde toplumsal yoğunluğun artması, iş bölümünü gerektirdi. Uzmanlık meslekleri ve uzmanlar ortaya çıktı. Uzmanlıkla beraber, fertlerde, kişisel karakter oluştu. Ruhların esas yapısı değişti. Bu esaslı değişiklikten yeni ruha sahip, mantıkça, ideale eski insanlara benzemeyen yeni insanlar doğdu. Bunların ruhundan fıskıran yeni hayat eski çerçevelere sığdıramazdı.(...) Doğu'da ise, toplumsal yoğunluk açısından ileri gitmiş büyük şehirler oluşmamıştı. Var olan büyük şehirler ise, nüfusça karışık oldukları gibi, kaynaşma araçlarından, bundan dolayı da moral yoğunluktan yoksundular. Bu yokluklar nedeniyle Doğu'da ne iş bölümü, ne uzmanlık, ne kişilik ne de büyük sanayi oluşmadı" (Gökalp 2003, 50).

¹³ İlgili bölüm için bkz. (Akçura 1976, 33–35)

¹⁴ Akçura'nın Machiavelli ile yakınlığı yalnızca realist bir politika yaklaşımından öte sekülerlik anlayışında da kendini gösterir. Machiavelli, İmparator Cesare Borgia'nın kilise otoritesinin yerine geçirmeye çalıştığı dünyevi otoritesinden ziyade, onun bu amacını yerine getirmek için kullandığı siyasi stratejilerden etkilenmiştir. Machiavelli'ye göre Borgia, uyguladığı siyasi stratejilerle dini egemenlik alanının dışına çıkarırken, egemenin hükmetme stratejileri içerisinde bir unsur olarak dini her daim kullanmıştır. Machiavelli için din, modern devlet anlayışı içerisinde geçmişteki aşkınsal otoritesini tamamen yitirmiştir, ancak nesnelere gündelik pratik düzenlenişi içerisindeki rolü halen devam etmektedir. Bkz. (Cassirer 1984, 138–143)

Akçura ise toplumsal sınıflara dair, içinde yaşadığı Rus coğrafyasında burjuva, aristokrat, gündelikçi gibi Osmanlı'da olmayan toplumsal sınıfların farkında olduğundan Osmanlı'yı da incelerken toplumsal sınıflar ve ekonomik kategorilerden bahseder. Bunun bir diğer nedeni de Brentano'nun Akçura'nın hocası olması nedeniyle, Akçura'nın hocasından öğrendiği Marksizm'den yönlemsel bakımdan yararlanmasıdır. Akçura sınıfsal analizinde modern ulus-devletin temeli olarak gördüğü burjuva sınıfının öneminden bahseder: "Eğer Türkler kendi içlerinde Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermayedar burjuva sınıfı çıkarılabilecek olurlarsa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktır" (Gümüšoğlu 2003, 273). Hatta Türk uluslaşma hareketinin başarısı açısından yerine getirilmesi gereken ilk şey özellikle ülkenin doğusunda burjuva sınıfı yaratabilmektir. Akçura doğudaki milli bilincin zayıflığını oraya bir milli ekonominin gidememiş olmasına ve oraların ekonominin dışında olmasına bağlar; "Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi ise Türk ekonomisinin güçlenmesine bağlıydı; eğer Doğu'nun kimi toplumları Türkün kim olduğunu bilmiyorlarsa, bunun nedeni, onların daha çok, Türkçe konuşmayan dışarıdaki topluluklarla ilişki içinde olmalarıydı. Sorun, Türkiye'nin ekonomik birliğinin sağlanmasıydı" (Georgeon 2003, 512). Bu bağlamda Akçura, Gökalp ve arkadaşlarının başını çektiği "Halka Doğru" hareketini çözüm olarak görmez. Gökalp'e göre; "Bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin seçkinleri adı verilir. Seçkinler, yüksek bir eğitim ve öğretim olmakla, halktan ayrılmış olanlardır. İşte, halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır" (Gökalp 2003, 39).

Akçura, yukarıda söylendiği gibi halka doğru gitmenin öncelikle ekonomik güçlenme ile milli ekonomiyi oraya götürmek olması gerektiğini düşünür. Ulusal ekonomiyi doğuya götürmek bunun dışında Pan-Türkist ideolojinin gelecekte yol açabileceği toprak ve nüfus kayıplarına karşın İmparatorluk'ta yaşayan diğer unsurları (Kürt, Laz, Çerkez) asimile etmek için önemliydi. Bunun yanında Akçura'ya göre Ermeniler ve Araplar asimile edilemediklerinden en doğrusu bu halkların taleplerini karşılamaktır; "Bir milliyet teşkil edebilen akvamın vahdet-i Osmaniyeye mugayır olmamak şartıyla tekâmül-i tabiyelerine mani olmaya kalkışmamak, Türk milliyetperverlerinin esas fikirlerindedir."¹⁵

Sonuç

Türk ulusal kimliğinin oluşumunda özellikle kaybedilen savaşlar sonrası Osmanlı Devleti'nin çeperlerinden Anadolu'ya göç eden düşünürlerin etkisi gözlemlenmektedir. Bu göç hareketi Akçura örneğinde Rusya coğrafyasında şekillenen ulus fikriyatını Anadolu'ya taşımak biçiminde tezahür ederken; Gökalp, Akçura'dan farklı bir yol izleyerek Osmanlı bürokratik geleneği içerisinde gelen biri olarak, merkez dışında edindiği uluslaşma fikriyatını merkeze taşımıştır.

Türk uluslaşması sürecinin 1920'li yıllardan günümüze kadar farklı momentleri üzerinde her iki düşünürün de, hem kişi olarak hem de temsil ettikleri gelenek anlamında etkileri büyüktür. Akçura'nın Rusya coğrafyasında şekillenen ulus fikrinin, özellikle erken cumhuriyet dönemindeki ekonomik kalkınmacı ve toplumsal aydınlanmacı gelenek ile örtüştüğü görülmektedir. Akçura'nın ulus fikri, daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı üzere ekonomik gerçekliklere başat değer atfetmesinin yanında, siyasi popülizmden görece uzak durur. 1930'lu yıllardan sonra ise ulusal kimliği gerçekçi politikalar ekseninde oluşturmaya

15 Abdullah Cevdet bu sözlerden dolayı Akçura'ya 'o milliyetperver değil milelperver'dir diyerek, Akçura'nın yeteri kadar milliyetçi olmadığını ifade eder. Bkz. (Georgeon 2005, 49)

çalışan Akçura'nın dâhil olduğu anlayışın yerini, Ziya Gökalp'in dini söylemi öne çıkaran, popüler ve romantik milliyetçilik anlayışı almıştır. Gökalp'in milliyetçiliğinin muhafazakâr olması ve dinî değerleri yüceltmesi nedeniyle kitlesel bir popülerlik elde etmede daha başarılı olduğu görülmektedir. Gökalp'in başını çektiği ve milli söylemde dini referans alan bu geleneğin, sahip olduğu kitlesel popülmizmi nedeniyle, 1980 askeri darbesi sonrası komünizme karşı bir duvar olarak kullanıldığı görülmektedir (Copeaux 2003, 47). Benzer biçimde 1955 ve sonrasında azınlıklara yönelen pogrom ve katliamlarda kullanılan popülist siyasal söylemdeki İslâm vurgusu hem sermayenin el değiştirmesi hem de ortak öfkenin azınlıklara yönlendirilmesi sürecindeki azınlıkları 'batılı öteki' olarak tanımlamakta, bunu yaparken de hem Türklüğe hem de İslâm'a referansla yerliliği yüceltmektedir. Bu yüceltme ediminde yine Ziya Gökalp'in kurucusu olduğu 'Sentez' akımının ideolojik karakteri önemli bir rol oynar.

Sonuç olarak erken Cumhuriyet döneminden günümüze değin, her iki düşünürün de temsil ettiği farklı uluslaşma eğilimleri, ulusal kimliğin kuruluşunda ve tarihsel koşullara-krizlere bağlı olarak yaşadığı dönüşümlerde ulus-devletin, homojen çekirdeğini koruyabilmek adına pratik bir işlev görmektedir.

Kaynakça

- Akal, Cemal Bali. 1995. *Sivil toplumun Tanrısı*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Akçam, Taner. 2006. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:53–62. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçura, Yusuf. 1976. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet. 1998. "Migration to and from Turkey, 1783–1960: Types, Numbers and Ethno-religious Dimensions". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 24 (1): 97–120. doi:10.1080/1369183X.1998.9976620.
- Anderson, Benedict. 2004. *Hayali cemaatler*. Çeviren İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berkes, Niyazi. 2012. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cassirer, Ernst. 1984. *Devlet Efsanesi*. Çeviren Necla Arat. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Copeaux, Ettiene. 2003. "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:44–52. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, Selim. 1998. "From Ottoman to Turk: self-image and social engineering in Turkey". İçinde *Making majorities: constituting the nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey, and the United States*, 217–26. Stanford, California: Stanford University Press.
- Ekmekçioğlu, Lerna. 2014. "Republic of Paradox: The League of Nations Minority Protection Regime and The New Turkey's Step Citizens". *International Journal of Middle East Studies*, sayı 46: 657–79. doi:10.1017/S0020743814001007.
- Ersanlı Behar, Büşra. 2006. "Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:800–810. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, Ernest. 1998. *Milliyetçiliğe Bakmak*. Çeviren Simten Coşar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Georgeon, Francois. 2003. "Yusuf Akçura". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:505–14. İstanbul: İletişim Yayınları.

———. 2005. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*. Çeviren Alev Er. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökalp, Ziya. 2003. *Türkçülüğün Esasları*. 2. baskı. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Gümüşoğlu, Firdevs. 2003. "Türk Yurdu". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:269–74. İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, Jurgen. 2005. *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*. Çeviren İlknur Aka. 3. baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1964. "The German Constitution". İçinde *Hegel's Political Writings*, editör Z. A. Pelczynski, çeviren T.M. Knox. Oxford: Clarendon Press.

Maksudyan, Nazan. 2005. "The Turkish Review of Anthropology and the Racist Face of Turkish Nationalism". *Cultural Dynamics* 17 (3): 291–322. doi:10.1177/0921374005061992.

Maraş, İbrahim, ve Zinnur Ablaziyev. 2005. "G.M. Zalkind'in Tatar Ticari Burjuvazi Tarihine Dair: 18. Yüzyıl Sonlarında Bu'ada (Buinsk) Tatar Tüccarlar Başlıklı Etüdü". *Modern Türklük Araştırma Dergisi* 2 (3): 62–70.

Öğün, Süleyman Seyfi. 1997. "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü". İçinde *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Konferansı Bildiri Kitabı*, 207–230. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Pierson, Christopher. 2000. *Modern devlet*. Çeviren Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çivi yazıları.

Pinkard, Terry P. 2012. *Hegel*. Çeviren Mehmet Baris Albayrak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Somel, Selçuk Akşin. 1997. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kimliği". İçinde *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Konferansı Bildiri Kitabı*, 71–83. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Soysal, Gün. 2003. "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:483–504. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tilly, Charles. 1985. "War Making and State Making as Organized Crime". İçinde *Bringing the State Back*, 169–187. Cambridge: Cambridge University Press.

Toprak, Zafer. 1995. *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ülker, Erol. 2005. "Contextualising 'Turkification': nation-building in the late Ottoman Empire, 1908–1918". *Nations and Nationalism* 11 (4): 613–36. doi:10.1111/j.1469-8129.2005.00222.x.

Ünüvar, Kerem. 2006. "Ziya Gökalp". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:28–36. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaşlı, Fatih. 2009. *"Kinimiz dinimizdir": Türkçü faşizm üzerine bir inceleme*. Ankara: Tan.

**Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum.
İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, 584 s.**

Sana açkıktan, senin ve yaşamının, çocuklarının ve ailenin kıymeti harbiyesi yok diyorlar; senin ahmak ve bağımlı olduğunu, seninle istediklerini yapabileceklerini söylüyorlar... (Wilhem Reich, Dinle, Küçük Adam, İstanbul: Payel, 1980.)

Bir göstergeler bütünü olan "dil" in şifre çözümünde, göstergelerin eş zamanlı olarak çok farklı olgulara gönderme yapabilmesinden ötürü, şifre çözümünün göstergeleri algılayış ve tanımlayış biçimi her zaman yaşamsal önemde olmuştur. Özellikle kavramlara işaret eden göstergelerin içeriklerinin daima yeniden yapılandırılabilmesi, kavramların yeniden yorumlanabilmesine olanak sağlar. 'Savaş' da böyle bir kavram olarak, hem tarihsel bağlamı içerisinde, hem de onu okuyan yorumcusu ekseninde farklı mücadelelere verilen bir addir; hatta Hegel gibi bazı felsefecilerin ve Darwin gibi bazı doğabilimcilerin gözünde tüm yaşam yalnızca bir savaştır ve başka bir şey değildir.

Bununla birlikte özellikle Türk tarih yazımında savaşlar, farklı kavramsal bağlamlarda değil, yalnızca kahramanlık öyküleri olarak kurgulanmışlar ve farklı devletlerin orduları arasında meydana gelen kanlı çarpışmalardan ibaret sayılmışlardır. Zaferlerin de, mağlubiyetlerin de birer kahramanlık destanı olarak algılandığı bu gelenekte, cephe gerisindeki "yaşam savaşı"na hemen hiç değinilmemiştir. 2000'li yıllarla birlikte, bu gelenek ülkemizde yavaş yavaş kırılmaya başlıyor. Savaşın cephe gerisindeki etkilerine ve özellikle cephe gerisinde başka bir savaşa dönüşmesine ilişkin 2003 yılında Zafer Toprak önemli bir çalışma yayınladı. *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi* adlı bu yapıtta ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası ön plana çıksa da zaman zaman savaşın getirdiği toplumsal, kültürel ve entelektüel meselelere de değiniliyor. Şimdi, elimizde daha yeni bir çalışma var ki, tüm tabanını, savaşın ülke içerisindeki "sosyal savaş"a olan etkilerine oturtuyor. Murat Metinsoy'un kitabı savaşı devletler arasındaki savaş olan tanımlamasından çıkararak, onu toplumsal alanda süre giden "yaşama savaşı"na ve "hayat mücadelesi"ne dönüştürüyor.

Metinsoy'un alışlageldik Cumhuriyet tarihçiliğine yaptığı eleştiri yalnızca savaşın iki devlet arasındaki mücadele olmaktan çıkarılarak, ülke içine taşınması değil. Yazarın daha sarsıcı olan katkısı, ülke içindeki savaş, bilindik savaş yöntemlerinden farklılaştırıp, elitler arası mücadele ekseninden çıkarması ve sosyal tabana yaymasıdır. Metinsoy'un çalışması, Türk tarih çalışmalarında sürekli edilgen tasavvur edilen sıradan vatandaşların, alt sınıfların, hiçbir direniş göstermeden, aydınların ve devletin kendilerine çizdiği rol yürüncesinde güdülmüş bir kitle olmadığını birçok bilgi ve belge ile gözler önüne sermektedir. Devletin ve elitlerin gözlerinden bakmayı terk ve reddeden bu bakış, Türk tarih yazımında önemli bir paradigma değişikliğine işaret etmektedir.

Metinsoy bu paradigma değişikliğini gerçekleştirirken, 'savaş'ın göstergesel anlamını yeniden biçimlendirmenin yanı sıra, ülke içindeki savaşı betimlemek için bir göstergeye daha hücum eder. Bu 'direniş' kavramıdır. Direniş, geleneksel gösterge şifre çözümünde 1) organize, sistemli ve kolektif olmalı, 2) belirli ilkelere dayanmalı, 3) devrimci sonuçlar doğurma potansiyeli taşınmalı ve 4) tahakkümün kendisini ortadan kaldırmayı amaçlayan fikir ve niyetlere sahip olmalıdır. Oysa iktidar ilişkilerinin ve iktidara karşı direnişin

gündelik yaşamın her alanında cereyan ettiği düşüncesinden yola çıkan Metinsoy, devlet ile alt-sınıflar arasındaki gündelik savaşın mutlaka açık seçik bir hal almadığını; alt sınıfların bu savaşta örgütlü ve kolektif hareket etmemesinin, onların pasif kitleleri olduğu anlamına gelmediğini savunmaktadır. Bu anlamda alt sınıfların kendilerini temsil eden sendikalar, partiler, devleti hedef alan kolektif siyasi hareketler, doktrinler üretmemeleri, açık bir şekilde isyan bayrağı yükseltmemeleri, onların devlet politikaları karşısında önemli direnişler göstermedikleri ve siyasete etki etmedikleri anlamına gelmemektedir. Bunun yerine devlet politikalarına daha örtük bir itaatsizlik söz konusudur. Örneğin küçük köylüler artan vergiler karşısında devletin ya da toprak sahiplerinin ambarlarına saldırmak yerine, aşırımı tercih ederler, işçiler greve gitmek ya da açık bir şekilde protesto eylemlerine girişmek yerine iş yavaşlatarak ve iş savaşı yaparak verimlerini düşürürler, işten kaytarırlar, zorunlu çalışma uygulamasından kaçarlar, dar gelirli küçük memurlar düşük maaşlarını ve yaşam standartlarına ilişkin protestolarını işçiler gibi iş yavaşlatarak ya da bazı örneklerde rüşvet alarak, vatandaşlarla bazı konularda kanunlara karşı işbirliği yaparak gerçekleştirirler. Böylece alt sınıflar egemen devlet söylemini ve egemen devlet ideolojisini yüksek sesle reddetmemelerine ve eleştirmemelerine rağmen, bu söylem ve ideolojileri Türk tarih yazımının savunduğunun aksine pasif bir figüran olarak kabul etmezler ve tam tersine giriştikleri gündelik direniş biçimleriyle siyaset içerisinde aktif bir aktör olarak devlet politikalarına az çok yön verirler.

Kitabın odaklandığı yıllar İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Türkiye savaşa askeri bir kuvvet olarak katılmamış olsa da, genç cumhuriyet, o yıllarda bile küreselleşme yolunda oldukça mesafe almış değişen dünya düzeni bağlamında savaşın etkilerini oldukça derinden hissetmiştir. 17 milyon nüfuslu bu genç devlet, gerekli modern ordu teçhizatlarından yoksun olduğundan, her an karşılaşabileceği savaş tehdidi nedeniyle büyük bir ordu beslemek zorundaydı. Oysa devlet zengin değildi ve ülkenin olanakları son derece kısıtlıydı. Böyle bir ortamda 1 milyon askeri beslemek, tam da çalışacak nüfusu silah altına alarak öncelikle zaten düşük olan üretimi iyice azaltıyordu. Geriye kalan çalışacak nüfus kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan oluşunca, hem üretim azalıyor, hem de bu üretimin beslemesi gereken bir ordu sorunu ortaya çıkıyordu. Şehirlerin işçisi de bir başka yükü. Metinsoy'un çalışmasının "Savaş, Ekonomi ve İş" bölümünde bu yoksulluk yıllarında devletin orduyu ve şehirleri beslemek için ürettiği tüketimi kısıtlayıcı çözümler ile toplumun alt sınıflarının ve bazı üretici kesimlerin, özellikle de kitlelere en yakın halka olan esnafın bu çözümlere gösterdiği direniş ayrıntılarıyla gözler önüne serilmektedir. Yoksulluk o kadar büyüktür ki, halkın tek yiyeceği ekmektir ve o da kıtlık yüzünden karne ile dağıtılmaktadır. Devletin kıtlıkla mücadele yöntemi ekmeğin bileşenlerini ve ağırlığını tanımlayarak, ona bir fiyat narhı koymak ve daha sonra da bunu bireylere karne ile sınırlı bir şekilde ulaştırmak olarak belirlenmişti. Ancak gerek fırıncılar, gerek ekmeğin karnelerini dağıtan memurlar ve gerekse de ekmeğin tüketen halkın hiçbiri devletin bu belirlemelerine uymadı ve tümü birden devlete karşı farklı direnişler geliştirdi. Fırıncılar ekmeğe toprak, kum karıştırıyor, gramajını eksik yapıyor, ya da içindeki su oranını çoğaltarak hamur kıvamında ekmeğin pişirerek, eksik gramajı tamamlıyorlardı. Ekmeğin karnelerini dağıtan memurlar rüşvet alıyor, karne dağıtımında haksızlıklara neden oluyorlar, dağıtımı geciktiriyorlar ya da işlerini savaşıyorlardı. Ekmeğin satın alan halk ise, ailesindekileri nüfusa birden çok kez yazdırıyor, sahte karne yapıyor, rüşvet vererek işleyişi bozuyordu. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, sıradan vatandaşın ekmeğin tüketimini kısmak için uygulanan karne uygulamasına karşı gösterdiği direniş ekmeğin tüketiminin eskiye oranla büyük oranda artmasına neden oldu. Öte yandan fırıncı esnafın devletin ekmeğin karnesinin uygulanması konusunda kendisine biçtiği role direnmesi

var ki, ekmek sorunun çözülmesinde büyük bir rol oynadı. Devlet fırıncılara bir türlü söz geçiremedi. Böylece ekonomi üzerindeki kontrol kabiliyetinin de ne kadar yetersiz olduğu ortaya çıktı.

Kitabın “Savaş ve Köylüler” bölümünde ise devletin ordunun ve kentlerin işesini sağlamak için küçük köylülerle olan savaş anlatılmaktadır. Devlet küçük köylülerle olan ilişkisinde üretilen hububatın zorunlu olarak piyasa fiyatından düşük bir fiyata kendisine satılmasını ve elden edilen üründen de Toprak Mahsulleri Vergisi adı altında % 10'luk bir aynı vergi alınmasına karar verdi. Ancak köylüler devletin bu girişimine direniş gösterdiler. Ürünler gizlendi, ilan edilen vergiler ödenmedi, ürünler devletten önce alelacele tüccarlara satılarak vergilerden ve zorunlu düşük fiyatlı satıştan kurtulunmaya çalışıldı, vergi oranlarının reel anlamda düşülmesi için mahsule çürük ürünler, toprak ve kum karıştırıldı, vergi ve ürün toplayan memurlara rüşvet verildi ve devlete sayısız dilekçe yazıldı. Neticede devlet eline geçmesini beklediğinden çok daha az bir ürün toplayabildi.

Diğer bir bölüm de “Savaş ve İşçi Sınıfı” ismini taşımaktadır. Savaş dolayısıyla işçi sınıfının reel ücretleri oldukça düşmüştü. Ancak devlet sanayi üretimine ve özellikle de kömür çıkarılmasına yaşamsal bir ihtiyaç duyduğu için genç üretici nüfusun askere alınmasına karşın üretimde bir düşüş gerçekleşmemesi amacıyla zaten reel ücretleri oldukça gerilemiş olan işçilere yeni ağır yükümlülükler yüklemeye çalıştı. Savaş yıllarında çıkarılan Milli Koruma Kanunu'na dayanarak çalışma saatleri uzatıldı, zorunlu fazla mesailer mümkün hale getirildi, iş bırakmak yasaklandı, bazı sektörlerde zorunlu çalışma uygulaması gündeme geldi. Ancak işçi sınıfı devletin bu düzenlemelerine uymadı ve bunların tümüne birden direndi. Bu direniş sınıf temeline dayalı sendika ve partilerin yasak olması gibi nedenlerle ve tek parti rejiminin otoriter uygulamaları yüzünden açık ve örgütlü bir direniş olmasa da, işçilere ve ekonomiye ilişkin devlet politikalarının önemli bir bölümünü felce uğratan bir girişim oldu. İşçiler iş yavaşlatma, iş bırakma, iş mükellefiyetinden kaçma, sık sık iş değıştirme ve işyerinden mal aşırma gibi yöntemlerle devletin kendileri üzerinde kurmak istediğı kontrol mekanizmasını işlevsiz hale getirmeye çalıştılar. Öte yandan, hükümete gönderdikleri dilekçelerle taleplerini, şikâyetlerini gerekli makamlara duyurmaya ve onların bu yönde siyaset geliştirmelerine etki etmeyi denediler.

Bu üç bölümde Metinsoy, Türk tarih yazımının görmezden geldiğı, eylemsiz ve edilgen olarak tanımladığı sıradan insanların, aslında devlet politikaları karşısında hiç de pasif kalmadıklarını, bilakis, devletle hemen her konuda gündelik yaşam içinde çatışmaya girdiklerini göstermektedir. Bu anlamda Metinsoy'un sergilediğı Cumhuriyet tarihçiliğı bakımından yeni bakış açısı da, Türk tarih yazımında oldukça güçlü olarak gösterilen devletin zannedilenin tersine pek de güçlü olmadığıdır. Yani, politikalarını hayata geçirebilme yeteneğinden mahrum olduğudur.

“Sonuç”tan hemen önceki “Savaş, Toplumsal Sorunlar ve Politika” bölümü de, Metinsoy, Cumhuriyet tarihinin önemli konuları hakkında önemli tartışmalar yürütmektedir. İlk olarak, bu bölümde “memur rejimi” olarak nitelenen ve memurların bir sınıf olarak hali vakti yerinde olduğu yolundaki iddiaları tartışmaya açmaktadır. Savaştan en çok etkilenen grupların başında küçük ve dar gelirli memurların geldiğini, bunlara yapılan devlet yardımlarının ise ciddi bir iyileşme getirmediğini göstermektedir. Kitapta memurlara yapılan sosyal yardımlar, istatistiki verilerin ötesine geçilerek, memurların sosyal yardımları nasıl algıladıkları üzerinden değerlendirilmektedir. İkinci olarak, kitapta savaş sonrasındaki sosyal politika alanındaki düzenlemelerin sıradan insanların bozulan hayat şartları karşısındaki sızlanmaları, talepleri ve direnişleri tarafından

belirlendiği iddia ediliyor. Üçüncü olarak, bu bölümde salgın hastalıkların toplumu nasıl vurduğu, devletin bu durum karşısında nasıl aciz kaldığı ve kadın ve çocuğun savaşın nasıl olumsuz etkilediği anlatılıyor.

Kitabın geneline bakıldığında en dikkat çekici noktalardan biri de, tek parti devletin güçlü bir devlet olduğuna dair olan genel kanıyı tartışmaya açmasıdır. Devleti devletin gözlükleriyle görmek yerine, devletin gündelik yaşam içindeki halini, yani devlet politikalarının uygulanışını yansıtan kaynakların seçilmesi, geleneksel Türk tarih yazımının ortaya koyduğu güçlü devlet imajı sorgulanabilir bir hale geliyor. Kitapta ortaya koyulduğu üzere, savaş yıllarında devletin ekonomik ve sosyal alana müdahalesi Milli Koruma Kanunu, karne uygulaması, fiyat denetimleri, ücretli iş mükellefiyeti, tarımsal ürün alımları, Yüzde 25 Kuralı, Toprak Mahsulleri Vergisi, sosyal yardım kampanyaları, salgın hastalıklarla mücadele gibi şekillerde artmış ve şekillenmişti. Ancak devlet anılan bu politikaların her birinin uygulanmasında çeşitli kapasite sorunlarıyla ve engellerle karşılaştı. İdari teşkilatın donanımsızlıkları, araç ve gereç yoksluğu, yeterli sayıda ve nitelikte personele sahip olmaması gibi nedenlerle politikalarını etkili bir şekilde uygulayamadı.

Neticede ortaya şu tablo çıkmaktadır: Devlet o yıllarda, sanıldığı kadar güçlü değildi ve tüm ülke siyasetini belirleyen biricik organ olarak addedilemezdi. Alt sınıfların neredeyse tümü, devletin politikalarını, aktif siyasetle olmasa da, gündelik yaşamda devlet siyasetine ilişkin gerçekleştirdikleri çeşitli direnişlerle ve birçok mercilere gönderdikleri dilekçelerle ortaya koydular ve devleti daha değişik politikalar izlemeye zorladılar. Bu süreç savaş sonrasına da etkidi. Savaşın hemen sonrasındaki sosyal politika alanındaki gelişmeler genelde diplomatik ilişkiler, Batı dünyasına eklenme çabaları, Birleşmiş Milletler mevzuatına uyum süreci, elitlerin popülist, korporatist ve dayanışmacı ideolojileri ile çok partili siyasi yaşama geçiş sürecindeki elitler arası rekabet bağlamlarında açıklanmış ve günlük yaşam aktörlerinin etkileri oldukça hafifsenmiştir. Oysa alt sınıflar devletin çeşitli konularda uygulamaya çalıştığı politikalara olan muhalefetlerini çok çeşitli şekillerde ortaya koymuşlar ve gerek o yıllarda, gerekse de savaş sonrasındaki politika değişikliklerine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Metinsoy, ileri sürdüğü iddiaları kanıtlamak için daha önce hiç kullanılmamış ya da henüz yaygın olarak kullanılmayan belgeler kullanmış, gazetelerin gündelik yaşama ve sıradan insanlara ilişkin haberlerle dolu ikinci, üçüncü sayfalarıyla, sıradan insanlara ilişkin mahkeme ilanlarının yayınlandığı arka sayfalara, devletin ve toplumun yereldeki durumuna dair bilgiler veren yerel gazetelere odaklanmıştır. Göze sık çarpan bir diğer kaynak ise CHP milletvekillerinin kendi seçim ve teftiş bölgelerine ilişkin raporlarıdır. Söz konusu raporlar milletvekilleri tarafından seçim ya da teftiş bölgesi olan ilgili vilayetin merkez, kaza ve köylerindeki çeşitli sosyal kesimlerden insanlarla, yerel parti yöneticileriyle, emniyet yetkilileriyle yapılan görüşmelere ve bizzat milletvekillerinin kendi gözlemlerine dayalı olduğundan, devlet ve sıradan insanlar arasındaki ilişkilere farklı bir pencereden bakabilmeye olanak tanıyan ufuk açıcı kaynaklardır.

Kanımcı kitap, Türk tarih yazımında çok fazla sesini duyuramamış sessiz kalabalığın perspektifinden yapılmış, devleti ise devletin gözlükleri dışında değerlendiren bir tarih çalışması olarak önemli bir boşluğu doldurmakta ve Türkiye tarihine ilişkin yapılacak yeni sosyal tarih çalışmaları için bir yol gösterici olarak önemli bir işlev üstlenmektedir.

Yalın ALPAY

İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, yalin@yalinalpay.com

Hakan Kırımlı, Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları: 01, 2016.

Kırım Tatarları, 15. yüzyıl ortalarında kurulmuş ve 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakına değin Osmanlı imparatorluğunun büyük etkisi altında iktidarını sürdürmüş olan Kırım Hanlığının devamıdır. Esasen Kırım'daki Türk mevcudiyeti altıncı yüzyıla kadar gitmektedir. Kırım Hanlığı 1774 yılındaki *Küçük Kaynarca* Anlaşmasıyla birlikte Osmanlı'nın idaresinden çıkmış ve 1783 yılında Rusya'ya ilhak etmiştir. 1783 yılından önce Kırım nüfusunun çoğunluğunu Kırım Tatarları oluşturmaktaydı ve Kırım 1600 camisi ve 25 medresesiyle o dönemin en önemli İslami merkezlerinden biriydi. 1850'li yıllarda birçok Kırım Tatarı Rusya'nın baskıcı politikaları ve savaşlar nedeniyle Anadolu'ya doğru kitleler halinde göç etmeye başladı.

1917 yılında Kırım Tatarları o topraklarda ilk demokratik cumhuriyetlerden olan Kırım Halk Cumhuriyetini ilan etti ancak kurdukları devlet bir ay içinde Bolşevikler tarafından işgal edildi. 1921 yılında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kuran Kırım Tatarı lider (Veli İbrahimov) Sovyet hükümeti tarafından 1928 yılında idam edilmiş ve Kırım Tatarı ileri gelenleri 'burjuva-milliyetçiliği'yle suçlanarak büyük baskı altına alınmıştır (Fisher, 1978: 141-142). Kırım Tatarlarının kültürü ve kimliği radikal Ruslaştırma ve Sovyetleştirme süreçlerinden ciddi biçimde zarar görmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonunda Kırım Tatarları Stalin tarafından 'toplu ihanet'le suçlanmış ve 1944 yılının Mayıs ayında Kırım'dan topluca Sibiry'a ve Özbekistan'a sürülmüştür. Sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarının milli ve kültürel kimliklerini ortaya koyması engellenmiştir. 1954 yılının Mayıs ayında Kırım -nüfusunun çoğunluğu Rus olduğu halde- Sovyetlerin tek taraflı kararıyla, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

1950'li yıllarda *Stalinsizleştirme* süreci bağlamında Stalin tarafından daha önce sürülmüş olan Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar dönmeye başlamışlarsa da Kırım Tatarlarının dönüşüne izin verilmemiştir. Kırım Tatarları ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra anayurtlarına dönebilmiştir. Uluslararası camianın dikkatini çekebilmek için ciddi kampanyalar yürüten Kırım Tatarları kullandıkları barışçı ve şiddet aleyhtarı dil sayesinde insan hakları ve kalkınma bağlamında uluslararası destek kazanmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren 300 bin kadar Kırım Tatarı Özbekistan ve Sibiry'a gibi bölgelerden Kırım'a döndüğünde, Sovyetlerin Kırım Tatarlarının kimlik ve kültürüne ait izleri yok etmeye çalışmış olduğunu görmüştür. Sovyet yetkilileri Kırım Tatarlarına ait kültürel ve tarihi yapıları, camileri, mezarlıkları yıkmış, sokak isimlerini değiştirmiş ve tarih kitaplarını değiştirerek Kırım Tatarlarını Kırım'ın geçmişinden bütünüyle silmeye çalışmıştır. 1991 yılında ilk Kırım Tatar Milli Kurultayı Simferopol/Akmescit şehrinde toplanmış ve Kırım Tatarı Milli Meclisini kurmuştur. Kırım Tatarları Kırım nüfusunun yüzde 13'ünü oluşturmalarına rağmen Kırım'da Rus ve Ukraynalı politikacılar tarafından yürütülen yerel seçim kampanyalarında sıklıkla tehdit olarak gösterilmiştir. Kırım Tatarlarının Meclis binası ve kültür merkezleri dışında Müslüman mezarlıkları ve türbelere vandalist saldırılar sıklıkla meydana gelmektedir.

2010 yılındaki Ukrayna Başkanlık seçiminden itibaren yaşanan gelişmeler Kırım'da Kırım Tatarı karşıtı kampanyaların artışına işaret etmektedir. Kırım Tatarı liderler AB yanlısı Ukraynalı çevreleri desteklemiştir ve

Rusya'nın Sivastopol'deki filosuna izin veren anlaşmanın feshedilmesini istemiştir. Rus işgalinden sonra Kırım Tatarı Milli Meclisi ve destekçileri Rus ilhakını meşru kılmayı amaçlayan referandumu boykot etmiştir. Kırım'ın ilhakından sonra kurulan Rus yanlısı fiili hükümet de Kırım Tatarlarının Sürgün yıldönümünü anma törenleri dahil tüm Kırım Tatar gösterilerine yasak getirmiştir. Ayrıca, Kırım Tatar Milli Meclisini, televizyon kanalını ve Kırım Tatarlarına ait kültür merkezlerini Rusya'nın anti-terör yasaları çerçevesinde cezalandırılmakla tehdit ederek kapanmaya zorlamıştır.

Profesör Hakan Kırımlı'nın Kırım Tatar milli hareketini derinlemesine inceleyen eserleri tarihi gerçeklere ışık tutmanın yanı sıra çoğunlukla orijinal saha araştırmalarının ürünüdür. Bu açıdan Kırım Tatar kimlik ve kültürünün yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır. Kırımlı, 2012 yılında yayımlanan "Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri" başlıklı eseri için 300 civarında Kırım Tatar köyünü şahsen ziyaret ederek envanterini çıkarmıştır.

Bu incelemenin konusu olan "Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslam) Mimari Yادigarları" başlıklı eser T.C. Başbakanlık ve Yurtdışı Türkler ve Akrabalar Topluluğu Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmiş bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hem proje yöneticisi hem de yazar olarak Hakan Kırımlı'nın Nicole Kañçal-Ferrari ile birlikte katkı verdiği eserde Gökçe Günel, İbrahim Adulla, Nariman Abdülvaap, Safiye Eminova ve Gülşen Dişli'nin katkıları yer almaktadır. Toplam 880 sayfayı bulan eser, Kırım'ın her bölgesinde titiz incelemeler sonucu ortaya çıkarılmış Kırım Tatar kültürel mirasının zenginliğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, Bahçesaray'da bulunan ve Kırım'ı ziyaret edenlerin yakından bildiği Hansaray'ın yanı sıra, dünyada Altın Orda devletinden kalan nadide eserlerden biri olan "Özbek Han camii"nin tarihçesi ve 1886 yılından günümüze değin çekilmiş çeşitli fotoğrafları bu kitapta bulunmaktadır (s. 612).

Kitap, Türk-İslam kültürünün Kırım'da bulunan eserlerini coğrafi olarak yirmi iki bölümde ele almaktadır. Bu bölümler Akmeçet rayonu, Akmesicet şehir ve rayonu, Akyar şehri ve şehir şurası balaklava rayonu, Aluşta şehri ve şehir şurası, Bahçesaray şehri, şehir içi ve rayonu, Ermenibazarı şehir şurası, Eskikırım şehri, Eski-yurt (Azizler mahallesi), Karasubazar şehri ve rayonu, Kefe şehri ve şehir şurası, Kerç şehri, Kezlev şehri, Kırkyer (Salacık), Sudak şehri ve şehir şurası, Yalta şehri ve şehir şurası ve Yedikuyu rayonunu içermektedir. Sayı olarak en çok esere Bahçesaray ev sahipliği yapmaktadır. Kitaptaki toplam 22 bölümde 184 eser tanıtılmış, bu eserlerin geçmişi ve bugününe ilişkin fotoğrafları paylaşılmıştır. Bu eserlerin 80 tanesi camii olmak üzere geri kalanı türbe (örneğin, Eski-yurt'taki türbeler, bkz. s. 426-442), tekke, mektep ve medreselerin dışında hamam, han kalıntıları, köprüler, Arabat kalesi (s. 862), Türk hendeği (s. 870), çeşmeler (örneğin, Sudak'taki çeşmeler için bkz. s. 816-820 ve Yalta'daki çeşmeler için bkz. 842-848), kapılar (örneğin Odunbazar kapısı için bkz. S. 752), Hansaray'daki harem odası (s. 294) ve bahçelerden oluşmaktadır. Buna ek olarak Tercüman gazetesi binası da kitapta yer almaktadır (s. 506).

Metodolojik açıdan kitap Türk-İslam mimarisi örneklerine odaklanmış ve İslamiyet öncesi Türk kavimlerinin Kırım'daki izlerini araştırma yoluna gitmemiştir. Ayrıca, 1990 yılından itibaren sürgünden dönen Kırım Tatarlarının inşa ettiği eserler ve şahsi meskenler Türk-İslam mimari özelliklerini yansıtsa bile genel olarak bu kitapta yer almamaktadır. Kitapta ele alınan tüm eserleri yerinde tespit eden araştırma ekibi, plan çizimi ve koordinatların belirlenmesini de içeren titiz bir saha araştırması yapmıştır. Buna ek olarak bu eserlere dair literatür taraması yapmakla yetinmemiş, saha araştırması sırasında yerli halk ve uzmanlarla

görüşmeler yaparak hem sözlü tarih verisi toplamış hem de güncel verileri literatürle karşılaştırarak analiz yapmıştır. Bu açıdan kitap Kırım'ın Türk-İslami geçmişine dair bilgiler içermekte ve tüm yıkımlara rağmen günümüze değin varlığını sürdürebilmiş olan eserlerin korunması için önemli bir adım teşkil etmektedir. Türkiye ile ortak kültürel değerler paylaşan Kırım'ın son dönemdeki Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle gözden kaçırılan Türk-İslami yapısını daha derinden incelemek isteyenler için bu kitap çok önemli bir kaynak niteliğindedir.

Didem BUHARİ GÜLMEZ

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, didem.buhari@kemerburgaz.edu.tr